

T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

REALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE ARAP BAHARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza Hilal KORALTAN

135150102

Tez Danışmanı

Doç. Dr. C. Uğur ÖZGÖKER

İSTANBUL - 2016

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**REALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE ARAP
BAHARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZİ HAZIRLAYAN: **Feyza Hilal KORALTAN**

ÖZET

2010 yılında Ortadoğu'da ekonomik sorunların temelinde başlayan halk ayaklanmaları, bölge ülkelerinin uzun yıllar var olan diktatörlerinin devrilmesine ve bölgede demokrasiye bir adım atılmasına yol açmıştır. Arap Baharı olarak isimlendirilen bu halk ayaklanmaları, etkilediği ülkelerde demokrasiyi tesis edememiş ve ülkelerin devlet yapılanmalarını tahrip etmiştir. Bölgenin kurumsallaşamamış ülkelerinin devrilen diktatörlerinin ardında oluşan otorite boşluğu, kaosa neden olmuştur. Zayıflayan devlet yapılanmaları neticesinde oluşan kaos, dış güçlerin müdahalesine zemin hazırlamıştır. Dış güçlerin müdahil olmasıyla bölgesel düzeyde seyreden kaos, bölgede mevcut terör örgütlerinin güçlenmesine yol açmıştır. Terör örgütlerinin bölgede etkisinin artması ise; bölgede güvenlik sorununu maksimum seviyeye çıkarmış ve beraberinde göç sorununu getirmiştir. Devrim niteliği ile başlayan Arap Baharı, darbe ve iç savaşa evrilmiştir. Bu çalışmada tarihsel betimleyici tasarım yöntemi ile bölgede Arap Baharı sürecinden etkilenen ülkelerin zayıflayan devlet yapılanmaları incelenmiş ve bunun sonucunda, dış güçlerin artan etkileri olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Arap Baharı, Devrim, Ortadoğu, Terörizm

ABSTRACT

In 2010, community uprising that is the main economical issue in Middle East led to the fall of dictators and led to a step to democracy. These uprising, that are named as Arab Spring, couldn't establish democracy in countries that are effected and it damaged the government structure the authority gap which is born after the fall of dictators of the not institutionalized countries led to a chaos. Chaos that is formed because of the weakening of government structures led to the intervention of foreign forces. With the inclusion of foreign forces, the chaos that was regional led to strengthening of the present terrorist groups in the area. Increase of effects of terrorist groups in the area lifted the security issue in the area to the maximum level and created an immigration issue along with it. Arab Spring that started as a revolution evolved into a military coup and civil war. In this study, in the extend of historical descriptive design with the method, the weakened government structures that are effected by the Arab Spring are inspected and as a result, we are of the opinion that foreign forces have increasing effects.

Keywords: Realism, Arab Spring, Revolution, Middle East, Terrorism

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında; Realizm teorisi ile Arap Baharı incelenmiş ve Arap Baharı süreci ile Ortadoğu Bölgesi'nde yaşanan değişim güçlü devlet ve güçlü ordu faktörleri temelinde analiz edilmiştir. Bölge ülkelerinin siyasi, sosyal ve ekonomik geçmişi, ülkeleri bu geçmiş temelinde Arap Baharı'na götüren süreç ve Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan kaos bu çalışmada ele alınarak, sonuç itibariyle ülkelerin devlet yapılanmalarında güç faktörünün önemine ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, ilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Doç. Dr. C. Uğur ÖZGÖKER'e, yardım ve desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK, Doç. Dr. A. Tolga TÜRKER ve Yrd. Doç. Dr. Volkan TATAR'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca desteklerini esirgemeyen ailem ve dostlarıma engin hoşgörü ve sabırları dolayısıyla teşekkürü bir borç bilirim.

İSTANBUL, 2016

Feyza Hilal KORALTAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER TABLOSU.....	xi
HARİTALAR TABLOSU	xi
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	3
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	3
SINIRLILIKLAR	5
VARSAYIMLAR.....	5
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	5
1. BÖLÜM.....	7
1.1 Realizm Ve Ortadoğu Tarihi	7
1.1.1 Parçalanmış İmparatorluklar	7
1.1.2 Bağımsızlık Sonrası Ortadoğu	13
1.2 Kitleli Ayaklanma: Arap Baharı	31
1.3 Arap Baharı Sonrası Ortadoğu	42
2. BÖLÜM.....	62
2.1 Bulgular	62
Sonuç	66
Kaynakça	71

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AB** : Avrupa Birliği
- NATO** : Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- BM** : Birleşmiş Milletler
- KİK** : Körfez İşbirliği Konseyi
- BMGK** : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
- ÖSO** : Özgür Suriye Ordusu
- SUK** : Suriye Ulusal Konseyi
- İŞİD** : Irak Ve Şam İslam Devleti
- a.e.** : Aynı Eser
- bkz.** : Bakınız
- Ettakatol** : Emek ve Özgürlük için Demokratik Forum Partisi
- El Aridha** : Demokrasi, Adalet ve Kalkınma İçin Halk Talebi
- UDK** : Ulusal Diyalog Konferansı
- PKK** : Kürdistan İşçi Partisi

SMDK : Suriye Muhalif ve Devrimciler Ulusal Koalisyonu

PYD : Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1: Bahreyn Din Grupları Dağılımı.....	29
Şekil 2: Tunus 2011 Seçimleri Meclis Sandalye Dağılımı.....	44
Şekil 3: 2011 Yılı Mısır Seçimleri Oy Dağılımı.....	45

HARİTALAR TABLOSU

Harita 1: Yemen’de Husi İşgali	54
Harita 2 : Işid Kontrolündeki Bölge	59
Harita 3: Suriye’de Grupların Bölgesel Dağılımı	60

GİRİŞ

Tarih boyunca seçilmiş kaderi yaşayan Ortadoğu, 2010 yılında kendi seçtiği kaderi yaşamak adına geniş çaplı halk ayaklanmalarına sahne olmuştur. ‘Arap Baharı’ olarak adlandırılan bu ayaklanmalar bölgede Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de diktatörleri devirecek başarıyı göstermiştir. Bölge ülkelerinde dalga dalga yayılan ayaklanmalar maalesef her ülkede aynı etkiyi gösterememiştir. Arap Baharı’nın Suriye durağında artık diktatörü devirebilecek başarıyı gösteremeyen ayaklanmalar, adeta gerileme dönemine girmiştir. Suriye’de yönetim ile halk arasında başlayan çatışmaların etkisi tüm bölgeyi sarmıştır. Tersine domino etkisi yaşanmaya başlanan bölgede, Mısır bir askeri darbeye, Yemen ve Libya’da iç savaşa sürüklenmiştir. Bölgenin devletsiz kalan ülkeleri bölgede bir kaosa neden olmuştur ve bu kaos yeni terör örgütlerinin gelişmesine, eski terör örgütlerinin de güçlenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda iç savaş yaşanan ülkelerde zorunlu bir göç yaşanması ile de bölge, çevresinde mevcut diğer ülkeleri de olumsuz etkilemiştir. Arap Baharı ile yaşanan tüm bu gelişmeler Realizm kuramının ‘güçlü devlet ve ordu’ faktörlerini ön plana çıkarmıştır.

Realizm kuramının uluslararası sistemde hâkim anarşi durumunda devletlerin güçleri ile orantılı olarak yaşadıkları tezini, Ortadoğu’da oluşan kaos ortamı ve devletlerin durumu ile görmekteyiz. Ortadoğu, yaşadığı kaos ile günümüzde adeta anarşinin hâkim olduğu uluslararası sisteme benzemektedir. Bu kaos ortamında elbette güçlü olan devletlerin politikaları bölgede uygulanmaktadır. Bugün Arap Baharı sonrası iç savaş yaşanan Libya, Yemen ve Suriye parçalanma noktasına gelmiştir. Bölgenin bu sorunlu ülkeleri ortaya çıkardıkları yönetim boşlukları nedeniyle terörizmin beslenmesine neden olmaktadır. Hobbes’un savaş halini sonlandıracak Leviathan’ı, bölgede kaos ortamının sonlanması için gereken faktördür. Fakat gerek Suriye’yi destekleyen Rusya ile İran ve gerek bana dokunmayan yılan bin yaşasın diyerek bölge için gerekli çalışmalara katkı sağlamayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) Makyavelli’nin ‘amaca giden her yol mubahtır’ tezini doğrulamaktadır. Bölgedeki kaostan menfaatleri doğrultusunda nemalanmaya çalışan Batılı güçler, bölgede çok kutupluluğa neden olmuştur. Artık bölge güçleri dışında Batılı güçler de bu krizi fırsata

çevirmeye çalışmaktadır. Bölgede tarih tekerrür etmekte, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu sonrası dönemde yaşanan parçalanma yaşanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu sonrası bölgede yaşanan sömürge dönemi, bölgede bugün görünür hale gelen parçalanmanın başlangıcıdır. Bölge özellikleri dikkate alınmadan çizilen suni sınırlar ile oluşturulan ülkeler, sömürge devletlerine bağlanmıştır. Yönetimin sömürge devletlerine bağlı olduğu bu dönemde, yeni oluşan ülkelerin kurumsal yapılanma evresi gerçekleşmemiştir. Devlet yapılanmasının oluşmadığı bu dönem, ülkelerin kabuk yönetimlerinin temelini oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yorgun Avrupa'nın bölgede zayıflayan etkisi ile bölge ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bağımsızlığını ilan eden ülkelerin yönetim boşluğu askeri darbelerin beraberinde uzun dönemli dikta rejimlerine yol açmıştır. Sömürgede Avrupa'nın yerini alan ABD, desteklediği dikta rejimleriyle ülkelerin içi boş yönetim yapısını günümüze kadar getirmiştir.

Bölgede İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan 'devletsiz ülkeler' bölge kaynaklarının dış güçler aracılığıyla yönetimini kolaylaştırırken söz konusu ülkelerin kaotik durumunu sürekli kılmıştır. Devlet yapılanmasının oluşmadığı bu ülkelerde yönetim diktatör ve çevresinde bulunan elit kadro tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hal üzere halk ve yönetim arasında oluşan uçurum derin sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlar halk arasında protestolara neden olmuş fakat küçük çaplı olmaları sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu protestoların başarısızlığında protestoları destekleyecek muhalif kanadın ve sivil toplum kuruluşlarının olmaması önemli etkenlerdir. Desteklenmeyen protestolar rejim güçleri tarafından şiddetle bastırılarak sonlandırılmıştır. 2010 yılına kadar bölgede görece süren istikrarlı dikta yönetimleri, 2010 yılı ile birlikte bölgede kemikleşmiş sorunlar temelinde oluşan kitlesel ayaklanma ile sarsılmıştır.

2010 yılında Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin tek kişilik protestosu ile başlayan Arap Baharı süreci, domino etkisi ile tüm bölgeye yayılmıştır. Tunus'ta süreçle birlikte devrilen diktatör, sürecin diğer ülkeleri etkilemesinde önemli bir faktördür. Tunus sonrası Mısır, Libya ve Yemen'de de başarılı olan süreç, bölgede demokrasi adına bir umut oluşturmuştur. Fakat Suriye ile birlikte sürecin sekteye uğraması ve Libya ve Yemen'de iç savaş, Mısır'da ise askeri darbenin gerçekleşmesi, demokrasi ve sürecin devamını baltalamıştır.

Diktatörleri devrilen bölge ülkelerinde devlet yapılanmasının zayıf olması, diktatör sonrası dönemin başarısızlığının en önemli nedenidir. Diktatörlük sürecinde sadece bir kabuktan ibaret olan devlet yapılanması diktatör ile birlikte çökmüştür. Hobbes'un Leviathan'sız savaş ortamı bugün Yemen, Libya ve Suriye'de görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Sanayi Devrimi ile birlikte artan hammadde ve pazar ihtiyacı ile önem kazanan Ortadoğu, Osmanlı İmparatorluğu sonrası sömürge güçleri tarafından yönetilmiştir. Sömürge dönemi sonrası dış güçlerin yönetimindeki diktatörlerin iktidar olduğu bölgede devlet yapılanması oluşmamıştır. Diktatörlerin ve elit kadroların egemenliğindeki yönetim ve ordu faktörleri Arap Baharı sürecinde zayıflayarak bölgede bir kaosa yol açmıştır. Ülkelerin devlet yapılanmalarının gücü oranında söz sahibi olabildiğine dikkat çeken Realizm teorisi ile bölgenin geçmişten günümüze analizi ve Arap Baharı sürecinin bölgedeki etkileri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı; Arap Baharı ile özellikle diktatörlerin devrilmesi sonrası meydana gelen devlet ve ordu faktörlerinin zayıflayan etkisi ile bu etki sonucu bölgede oluşan kaos arasındaki ilişkinin, sürecin bölgedeki etkileri çerçevesinde ortaya konulmasıdır. Çalışmada Realizm kuramının güçlü devlet ve ordu faktörleri temelinde, bölge ülkelerinin Arap Baharı sürecindeki etkileri incelenmektedir. Bölge ülkelerinin süreç ile birlikte ortaya çıkan zayıf devlet yapılanmaları ve çoksesli orduları, demokrasiye geçiş aşamalarını olumsuz etkilemiş ve ülkeleri istikrarsızlığa sürüklemiştir. İstikrarsız ülkeler eşliğinde kaosa sürüklenen bölgede güçlü ülkelerin etkileri artmıştır. Bu sebeptir ki çalışmada ordu ve devletin zayıfladığı ortamda kaos, kaosun olduğu ortamda artan güçlü devlet etkisi Realizm ve Arap Baharı ilişkisi çerçevesinde araştırılmaktadır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu çalışma, Realizm teorisi ışığında incelenen Arap Baharı süreci ile, devlet yapılanmasının ülkeler için önemini süreçten etkilenen ülkeler baz

alınarak ortaya koymaktadır. Devlet yapılanması zayıf olan bölge ülkeleri, süreçle birlikte istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Devlet yapılanması ile birlikte zayıflayan ordunun çöksesli yapısının öne çıkmasıyla da istikrarsızlık devam etmiştir. Devlet ve ordu faktörlerinin ülkelerin istikrarındaki önemi, Arap Baharı ile birlikte öne çıkmaktadır. Arap Baharı'ndan etkilenen ülkelerin çöken devlet yapılanmaları ve orduları ile birlikte istikrarsızlığa sürüklenmeleri, bölgede kaosa neden olmuştur. Bölgenin yaşadığı kaos, ortaya çıkan çıkar çatışmaları ile şiddetlenmiştir. Gerek bölgenin güçlü ülkeleri gerek diğer ülkeler menfaatleri ölçüsünde bu kaosa katkıda bulunmuştur. Bölgede oluşan otorite boşluğundan yararlanan terör örgütlerinin, yayılmacı politikaları ise, oluşan kaosun devamlılığını sağlamıştır. Özellikle iç savaş yaşayan Yemen, Libya ve Suriye'nin iktidar sorunu, bölgede mevcut kaosun temelini oluştururken, otorite boşluğundan yararlanan terör örgütlerinin beslediği mezhebi/etnik çatışmalarla bölgedeki kısır döngü tamamlanmaktadır. Devlet ve ordu eksikliği ile önce ülkeler ardından bölgede meydana gelen otorite kökenli çatışmalar, bu çatışmalardan faydalanan terör örgütleri ve menfaatleri doğrultusunda bölgeye müdahil olan güçlü ülkelerin oluşturduğu kısır döngü, bölgeyi istikrardan uzaklaştırmaktadır. Arap Baharı sürecinin yakın bir geçmişte başladığı ve etkilerinin günümüzde hala devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle Realizm kuramı çerçevesinde devlet ve ordu faktörleri hala geçerli olduğu, bu bölgedeki gelişmeler sonucu ortaya çıkmaktadır. Realizm kuramının güçlü devlet anlayışının otoriter-totaliter yönetim ile somutlaştığı bölgede, bu yönetimlerin mevcudiyetinin Arap Baharı süreci ile sonlandırılmasıyla sivil otoritenin güçlü devlet anlayışını yansıttığını göstermektedir. Yapılan bu çalışmada; bölgede mevcut kaosu oluşturan ve besleyen faktörler geçmişten günümüze Realizm teorisi ışığında incelenmiş, devlet ve ordu faktörlerinin Arap Baharı sürecinde öne çıkan önemi vurgulanmıştır. Araştırmanın Realizm kuramında öne çıkan güçlü devlet anlayışının sivil otorite temelinde oluştuğunun görülmesi bakımından yararlı olacağı umulmaktadır.

SINIRLILIKLAR

Bu çalışma; 2010 yılı ve sonrasında seyreden Arap Baharı süreci ve sürecin Realist teori ile Ortadoğu Bölgesi'ndeki etkilerinin analizi ile sınırlandırılmıştır.

VARSAYIMLAR

Bu araştırmanın değerlendirilmesi açısından çalışma bir dizi varsayım üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda geliştirilen temel varsayım şu şekildedir:

Temel Varsayım: Realizm kuramı ile Arap Baharı arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Alt Varsayım 1: Ordu ve devlet otoritesi zayıfladığında kaos oluşmaktadır.

Alt Varsayım 2: Ortadoğu devletlerinin zayıflaması ile güçlü devletlerin bölgede etkisi artmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada Realizm teorisi ile Arap Baharı incelenmektedir. Ortadoğu Bölgesi'nde cereyan eden hadiselerin anlaşılması için Realizm teorisine bakmak gereklidir. Özelde Arap Baharı süreci Ortadoğu Bölgesi'nin dinamiklerini daha iyi temsil eder niteliktedir. Bu analiz kapsamında Arap Baharı sürecinden Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Suriye, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Irak bölgesel kaosa katkı sağlayacak şekilde etkilenmeleri suretiyle incelenmiştir. Bu ülkelerin tarihi geçmişi, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı, Arap Baharı süreci, gelişimi ve sonuçlarının açıklanmasında tarihsel betimleyici tasarım yöntemi kullanılarak ilgili yazılı materyallerin analizi yapılmış ve elde edilen verilerin konuyla ilgili sonuçları ele alınmıştır. Bu yöntemde betimleyici kavramı; bir durumun, koşulun, insanın, ilişkinin, örgütlü faaliyetin, iletişim sürecinin, uygulanan politikanın ne olduğunu tasvir, tarif ve açıklığa kavuşturma anlamına gelir. Bu yöntem ile öncelikle konu ve soru belirlenir ve amaç saptanır. Daha sonra araştırma sorusu oluşturulur ve araştırmada ölçme ve analiz yöntemleri saptanır. Verileri toplama tekniği ve analizin nasıl yapılacağı belirlenerek uygulama ve değerlendirme gerçekleştirilir. Betimleyici ve tanımlayıcı araştırma yöntemi doğrultusunda

çalışma için veri toplamak amacıyla Realizm teorisi ve Arap Baharı ile ilgili akademik çalışmalar, günlük haber kaynakları ve yazılı materyaller incelenmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde Realizm kuramı incelenmiştir. Teorinin temel söylemleri ve uluslararası ilişkiler tarihindeki gelişimi literatür desteği ile ele alınmıştır. Yine aynı bölümde Ortadoğu Bölgesi'nin tarihine kısaca değinilmiştir. İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde bölgede yaşanan değişiklikler ele alınmıştır. Bölgede yaşanan güç savaşları ve bu güç savaşlarına Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile ara verilmesi, iki dünya savaşı arası dönemde yaşanan manda yönetimleri dönemi, ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve günümüze kadar süren siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeleri ulaşılabilen yazılı kaynaklar yardımı ile incelenmiştir. Tüm bu veriler ışığında Arap Baharı'nın meydana gelmesi ve etkisinin ülkeler bazında değişiklik göstermesine neden olan faktörler analiz edilmiştir. Birinci bölüm kapsamında ele alınan son konu Arap Baharı konusudur. Arap Baharı olarak adlandırılan geniş çaplı halk ayaklanmaları ele alınmıştır. 2010 yılının son günlerinde Tunus'ta meydana gelen protestoların önce Tunus'ta daha sonra diğer bölge ülkelerinde başlaması ve bu protestoların devamında gelişen olaylara değinilmiştir. Devrim niteliği ile başlayan Arap Baharı'nın Suriye ile başlayan gerileme döneminde, bölgede darbe ve iç savaşlara neden olmasının nedenleri sorgulanmıştır. Ayrıca bölgede Arap Baharı sonrası gelişen terör sorununa da bu başlık altında değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda ulaşılan veriler ışığında, Realizm ve Arap Baharı ilişkisini kanıtlar nitelikte bulgular elde edilmiştir. Realizmin ön plana çıkardığı devlet ve ordu faktörlerinin gücü doğrultusunda istikrara ulaşılması ve yine istikrarsızlık sonucu güçlü devletlerin etkisinin artması verilerine ulaşılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde elde edilen veriler ışığında varsayımların ispatlanmasına yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

1. BÖLÜM

1.1 Realizm Ve Ortadoğu Tarihi

1.1.1 Parçalanmış İmparatorluklar

Ortadoğu, insanlığın, kadim medeniyetlerin, inançların doğduğu ama aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu dönemi dışında kaos, savaş ve ölümün eksik olmadığı dünyanın merkez bölgesidir. Uluslararası sistemin en kaotik olan bu bölgesinde, sistemin güçlü devletlerinin çıkar savaşlarına şahit olmaktayız. Gerek sınırlarının ulaştığı Ganj Havzası ve Atlantik'e kadar olan bölgeyi kapsıyor oluşu, gerek kadim medeniyetler ve dinler tarihine ev sahipliği yapması ve gerekse dünya ekonomilerinin bağımlı olduğu bir numaralı kaynak petrolün anavatanı olması Ortadoğu'yu güçlü devletlerin gözdesi yapmaktadır (Davutoğlu, 2012: 324). Bölgenin sınırları ile Doğu ve Batı arasında köprü görevi görmesi, petrol dışında bölgeyi ekonomide önemli kılan bir diğer faktördür. Özellikle sahip olduğu ticaret yollarıyla ekonomiye katkı sağlarken bölge aynı zamanda, bir kültür köprüsü görevi de görmekte ve Doğu ile Batı'yı kültürel anlamda da birbirine bağlamaktadır (Sakin ve Deveci, 2011: 282). Tüm bu özellikleri Ortadoğu'yu özel kılmakla birlikte aynı zamanda güçlü devletlerin çıkar merkezi haline de getirmektedir. Güçlü devletlerin çıkar merkezi olan bölgede yaşanan güç mücadeleleri, bölgenin zayıf devlet yapılanması nedeniyle kaos oluşturmaktadır. Bölge Realizm kuramının vurguladığı zayıf ordu ve zayıf devlet faktörlerinin oluşturduğu kaosa bir örnektir.

Realizm; uluslararası sistemde egemen bir diğer kuram İdealizmin İkinci Dünya Savaşı ile ilgili beklentileri karşılamayan yorumlarına istinaden karşıt görüş olarak ortaya çıkmıştır (M. Aydın, 2004a: 34). Realizm kuramı; İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde ön plana çıkmış ve sistemi derinden etkilemiştir. Öyle ki, 1990'lı yıllara kadar sistemde Realizm kuramı hüküm sürmüştür.

Realizm kuramı, uluslararası sistemde temel aktör olarak devletleri kabul ederek devletlerin güç ve çıkarlarını baz almak suretiyle aralarındaki ilişkileri inceler (S. Yılmaz, 2007: 72). Realistler İdealistlerin tersine insan doğasını kötü, insanı menfaatçi olarak kabul etmiştir, dolayısıyla devletleri de

çıkarıcı olarak betimlemiştir (Şöhret, 2012: 297). Devletlerin, çıkarlarını korumak adına birbirleriyle rekabet etmeleri uluslararası sistemde bir anarşi durumu oluşturmaktadır (M. Aydın, 2004a: 40). Sistemde hâkim anarşi durumunu Realizm; güç, çıkar ve insan doğası faktörlerini baz alarak yaptığı uluslararası sistem analizinde, devletleri de insanlar gibi kötü ve menfaatçi kabul ederek açıklamaktadır (Bozdağlıoğlu, 2014: 118). Anarşi durumu, devletlerin egemen eşitliği ve sistemde düzen sağlayıcı bir otorite eksikliği nedeniyle sistemde bir savaş halinin hüküm sürmesi durumudur (Kaygusuz, 2014: 38). Uluslararası sistemde devam eden bu anarşi durumunda devletler güçleri ölçüsünde sisteme hâkimdir. Devletlerin güçleri coğrafya, tarih, nüfus ve kültür gibi değiştirilemeyen faktörleri kapsarken, ekonomik, teknolojik ve askeri kapasite gibi değiştirilebilen faktörleri de içermektedir (Davutoğlu, 2012: 17). Devletler, uluslararası sistemde menfaatleri doğrultusunda hâkim konum elde etmek için, güç – menfaat uyumunu yakalamalı, bu doğrultuda değiştirilebilir güç faktörlerini iyileştirmelidir (Uğrasız, 2003: 144).

Realizmde güç unsuru devletlerin güç kapasiteleri ile ön planda olmasından ziyade diğer devletlerin gücü ile oranlandığında da önem kazanmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2014: 119). Öyle ki, devletleri sistemde güçlü ve güçlü olmayan devletler olarak sınıflandırdığımızda, sistemde güç faktörleri bazında yüksek potansiyele sahip devletler hegemonyası karşımıza çıkmaktadır. Güçlü devletlerin hegemonyasında sistemde güçlü devletlerin menfaatleri doğrultusunda bir düzen oluşmaktadır (Doğan, 2011: 610). Burada da devletlerin güçlerini maksimize etmek, hedeflerine ulaşmak adına çoğu zaman kendi kurallarını uyguladıklarını görmekteyiz. Realizmin siyaset–etik ilişkisinde ahlaki standartların siyasetle bağdaştırılamayacağını ve devletlerin hedeflerine ulaşmak adına bu standartları görmezden gelebileceğini belirtmesi Realizmi farklı kılan önemli varsayımlarından bir diğeridir (Arı, 2013: 139). Anarşik uluslararası sistemde devlet güvenliğinin sağlanmasını güç ile ilişkilendiren Realizm kuramı, devletleri sistemde bir güç mücadelesi ile ilişkilendirir (M. Duman, 2002: 7). Bu güç mücadelesi içinde devletler, rakiplerinin güçlenmemesi adına gerekirse savaşı alternatif olarak değerlendirmelidirler ki, Thucydides’in yazını Realizm kuramında bu konuda önemli bir çalışmadır (Arı, 2013: 138). Realizm, İkinci Dünya Savaşı sonunda öne çıkmış olsa da geçmişi ‘güç kullanımı’ ile ilgili söylemleriyle Sun Tzu ile

'göreceli güç' kavramıyla öne çıkan Thucydides'e kadar dayanmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2014: 118).

Thucydides'in yazınında belirttiği gibi Ortadoğu da tarih boyunca güçlü devletlerin savaş alanı olmuş ve daha Hristiyanlık öncesi dönemde iki büyük imparatorluğun Pers ve Roma İmparatorluklarının güç savaşlarına sahne olmuştur (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 42). Bu iki imparatorluğun güç savaşları İslamiyet'in üçüncü ve daha baskın bir güç olarak bölgede ortaya çıkmasıyla imparatorlukların güç kaybetmelerinden hatta parçalanmalarından dolayı son bulmuştur (Lewis, 2011: 49). Bölgede İslamiyet öncesi Pers ve Roma imparatorlukları arasında yaşanan güç savaşları, yerini İslamiyet ile birlikte istikrarlı bir yönetim ile fetihler ve Müslüman nüfusun yayılmacılığına bırakmıştır. Bölge 7. yüzyıl başlarında adeta İslamiyet ile kabuk değiştirmiş, İslam dinini kabul eden Arapların kurduğu ordularla Müslüman nüfus bölgeye hâkim olmuş ve fetihler aracılığıyla da yayılmıştır (Hourani, 2013: 25). Bu fetihler sonucunda Müslüman nüfusun farklı kültürleri kapsayacak şekilde yayılmasıyla bölge siyasi istikrara kavuşmuştur (Davutoğlu, 2012: 328) fakat kültürel farklılıklar İslami yaşama da sirayet etmiştir. Dört halife dönemi sonunda oluşan siyasi boşluk, henüz tam olarak oturmamış olan yönetim sistemini oldukça zayıflatmıştır. Oluşan bu zafiyetle birlikte İslam dinini benimsemiş olan bölge halkları, siyasi nedenle başlayan ayrışmayı inançlarında da yaşamıştır. Öyle ki, Emevi Hanedanı kurucusu Muaviye ile ümmet arasında halifelik adına başlayan çekişme, Kerbela olayları ile çözülemeyecek noktaya gelmiş ve Emevi halifeyi tanımayarak Şiat-ı Ali (Ali'nin takipçileri) ismiyle ayrılıkçı bir grup oluşmuştur (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 98). Bugün bölgenin belki de en güçlü mezheplerinden biri olan Şiilik, Şiat-ı Ali düsturu ile bölgede muhalif kanadı oluşturmuştur. Müslüman nüfusun ilerlemesi Emevi döneminde de devam etmiştir, (ki İspanya bu dönemde Müslüman nüfusla tanışmıştır) fakat gerek fetihlerin azalması ve gerekse de büyümenin getirdiği kontrol zorluğu muhalif kanadın elini güçlendirmiştir (Arı, 2008: 51). Nihayet bölgenin muhalif güçlerin desteği ile zaten zayıflama dönemine girmiş bulunan Emevi hâkimiyetine son veren yeni bir güç Abbasiler, bölgede kendisini göstermiştir (Lewis, 2011: 96). Bu arada Emevi Ailesi Abbasiler yenilgisinden sonra İspanya'da yeni bir hanedanlık kurmuş ve 300 yıl daha hükümlük sürmüştür (Hourani, 2013: 67). Abbasi hâkimiyeti bölgede gelenekselleştiği

üzere ilk olarak başkenti Suriye iken Irak olarak değiştirmişlerdir (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 111). Abbasilerin halifeye bağlılıkları vasıtasıyla Türkler de dâhil yabancı askerlerden oluşan ordusuna (Arı, 2008: 55) rağmen siyasi gücü azalmıştır. Abbasiler gerek yönetim gerekse de ordu anlamında bölgede önemli izler bırakmıştır. Öyle ki Abbasiler Türk köleleri ordusuna asker olarak alan ilk imparatorluktur ve orduyu oluşturan ‘Memluk’ isimli bu Türk köleler, bölgede ilk Türk hanedanının Gaznelilerin kurulmasını başlatan sürecin ilk güçleridir (Lewis, 2011: 112). Abbasi döneminde ilk kez bölgeye getirilen ve asker olarak yetiştirilen Türkler, bölgede birçok devlet kurmuş ve dönem dönem bölge yönetiminden sorumlu olmuştur. Abbasilerin zayıfladığı dönemde ortaya çıkan Gazneliler, Abbasi halifesine bağlı Selçuklular tarafından yenilgiye uğratılmıştır ve önce Horasan ardından da Bağdat işgal edilmiştir (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 135). Bu arada Eyyubiler de kurucuları Selahaddin Eyyubi liderliğinde hükümlüklerini Suriye, Filistin ve daha sonra da Mısır ve tüm Batı Arabistan’da sürdürmekteydiler (Arı, 2008: 59). Bölgede büyük bir değişim oluşturan diğer bir hanedan da Moğollardır. Moğolların Memlukler tarafından son verilen hanedanlıkları sonrası yönetimi Memlukler devralmış ve bölgede Osmanlı hâkimiyetine kadar Abbasi halifeliği de Memluk yönetimi altında devam etmiştir (Lewis, 2011: 134). Bölgede İslamiyet sonrası dönemde yaşanan iktidar mücadelelerinde, güçlü ordu faktörünün öne çıktığı görülmektedir. Machiavelli’nin vurguladığı hükümdarın iktidarının devamı için iyi ordulara ve iyi yasalara da gereksinimi vardır (Armağan Öztürk, 2013: 189) düsturu Abbasiler yönetiminde görülmektedir. Ordusuna Türk köleleri asker olarak alan ilk imparatorluk olan Abbasiler, böylece iktidarının devamı için güçlü bir orduya sahip olmuştur. Yönetimde zayıfladığı dönemde Abbasi Hanedanlığı ‘halifelik’ makamına hala sahiptir ve halifeye biat eden hanedanlar zaman zaman bölgede yönetime gelmiştir. Halifelik makamı ile Abbasi Hanedanlığı uzun süre bölgede etkisini devam ettirmiştir. Abbasi Hanedanlığı etkisini Osmanlı İmparatorluğu ile yitirmiştir fakat bölgede bıraktığı iz yadsınamaz seviyededir. Bölgede büyük güç olan son hanedan Osmanlı Hanedanlığı, Abbasi Hanedanlığının zayıfladığı dönemde halifeye biat etmiş Selçuklu Hanedanlığının dağılması sonrası ortaya çıkan Anadolu Selçuklu Devletinin, Moğol saldırıları sonrası yerine kurulan Türk beyliklerden biridir (Arı, 2008: 59).

Osmanlı Hanedanlığı; bir Türk beyliğinden bir imparatorluğa evrilmiş ve bölgede hüküm sürmüştür. Osmanlı Hanedanı bir Sünni Türk hanedanlığıdır ve bir İslam İmparatorluğu olarak anılmaktadır. Bölge Osmanlı fetihlerine maruz kaldığı dönemde, bölgede zayıf bir Memluk gücü ile bugünün İran topraklarında Safevi Hanedanlığı mevcuttu ve Yavuz Sultan Selim'in bölge güçlerini yenmesi hatta son Abbasi halifesinden de halifeliği almasıyla bölgenin büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 193). Bundan sonraki fetihler bölgede Osmanlı gücünün yayılmasını sağlamıştır. Bölge ile birlikte özellikle halifelik makamının imparatorluğa geçmesi, imparatorluğun Sünni dünyada güç kazanmasına neden olmuştur. Sünni güçlü bir imparatorluk muhalif Şii gücünün etkisini bölgede azaltmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Safeviler, Sünni ve Şii iki rakip güç olarak bölgede hüküm sürmüşlerdir (Halliday, 2008: 138). Osmanlı İmparatorluğu Memluk Hanedanlığından aldığı toprakları; batıda Fas'a, güneyde Kızıldeniz'in iki kıyısına, doğuda Hint Okyanusu'na hatta 16. yüzyılda Irak'ı da topraklarına katarak Mekke ve Medine şehirleri de dâhil Basra Körfezi'ne kadar genişletmiştir (Lewis, 2011: 147). Bölgedeki hâkim Osmanlı yönetimi ticaret yollarını da yönetimi altına almıştır ve diğer güçlü devletleri yeni ticari yollar için keşiflere, bunula birlikte sömürgeciliğe yönlendirmiştir ki bu da Avrupalı devletlerin güç kazanmasına neden olmuştur (Davutoğlu, 2012: 133). Dünyanın gelmiş geçmiş en güçlü imparatorluklarından Osmanlı İmparatorluğu, dünyada yaşanan gelişmelerden geri kalması, Fransız Devrimi ve bunu izleyen problemler nedeniyle çözülmeye başlamış ve bölgede Mısır ile başlayan toprak kaybetme sürecine girmiştir (Arı, 2008: 78). Mısır, yönetimde söz sahibi olabilecek güçte memluk gruplarına sahiptir ve bu da çözüme başladığında Mısır'ın ilk kaybedilen toprak olmasına neden olmuştur (Hourani, 2013: 276). Bu çözüme Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Bölgede bulunan Şii güç Safevi Hanedanlığı da Osmanlı İmparatorluğu gibi gücünü yitirmeye başlamıştır ki Osmanlı İmparatorluğundan daha erken ve daha hızlı bu süreci yaşamıştır. Safevi Hanedanlığının yıkılmasının ardından yerini 18. yüzyılda Kaçar Hanedanlığı almıştır ve gerek içeride gerekse de dışarıda mevcut birçok sorunla karşılaşmıştır (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 240). Kaçar

Hanedanlığının içeride karşılaştığı en önemli sorun; din adamlarının iktidarını savunan bir öğretiyle Şiiği modernize eden ve iktidar karşısında güçlü bir duruş sergileyen Şii din adamları sınıfıydı (Luizard, 2013: 16). Bölgenin bu iki yönetici gücü Birinci Dünya Savaşı öncesi çözülme dönemine girmiş ve yine bu dönemde güçlü Avrupa'nın dikkatini çekmiştir. Bu dönemde Kaçar Hanedanlığı için Şii din adamları ve Avrupalı güçler sorun iken Osmanlı İmparatorluğu için Avrupa tehlikesinin yanında milliyetçi isyanlar da sorundur. Her ne kadar reform yoluna gidilmeye çalışılmışsa da dış güçlerin muhalifleri desteklemesinden dolayı bu reformlar yeterli olmamıştır. Zayıflayan devlet otoritesi, beraberinde güçlü devletlerin bölge üzerinde artan etkisini getirmektedir. Nitekim bölgede Osmanlı ve Kaçar hanedanlıklarının zayıflayan yönetimleri, Avrupalı güçlü devletlerin bölgede etkilerinin artmasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bu etki yönetime dönüşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı Ortadoğu için bir alt üst oluşa neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması sürecini Avrupalı güçlerin manda yönetimi süreci takip etmiştir. Avrupalı güçler 'böl-parçala-yönet' politikası ile Ortadoğu'yu yönetmek üzere paylaşmıştır. Skyes-Picot Antlaşmaları ile Büyük Britanya ve Fransa kendi aralarında anlaşarak, Suriye ile Lübnan Fransa'nın, Irak, Filistin ve Mavera-i Ürdün Büyük Britanya'nın yönetimine manda rejimleri biçiminde verilmiştir (Bozarslan, 2014: 53). Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi Mısır ile başlayan toprak kayıpları Cezayir, Tunus ve Libya (Arı, 2008: 78) ile devam etmiş, savaş sırasında ise kâğıt üzerinde geri kalan toprakları paylaşılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda da imparatorluğun Ortadoğu toprakları İngiltere ve Fransa arasında fiili olarak da paylaşılmış ve manda sistemi ile yönetilmeye başlanmıştır (Hourani, 2013: 314). Bölgenin diğer önemli gücü Kaçar Hanedanlığı da borçları nedeniyle çeşitli imtiyazlarla Avrupa'ya bağlanmış ve Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Britanya ve Rusya'nın çarpıştığı bir savaş alanına dönüşmüştür (Lewis, 2011: 419). Milliyetçilik akımının yoğun bir şekilde yayıldığı bu dönemde halk isyanlar ile Şah'a bir anayasa ve meclis fikrini kabul ettirdiyse de Şah'ın Rusya ve İngiltere'den aldığı destek ile gerçekleştirememiştir (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2011: 267). Şah'ın kötü yönetimi, halk isyanları ve dış güçlerin işgali ülkede bir darbeye neden olmuştur ve Kaçar Hanedanlığı yok olurken daha sonra kendisini Şah ilan

edecek olan Kazak Alayı subayı Rıza Han yönetime geçmiştir (Bozarslan, 2014: 69). Halk isyanları Britanya ve Fransa'nın yönetimi altındaki topraklarda da görülmüş ve geleceklerini şekillendirmek adına önemli bir faktör olmuştur (Bozarslan, 2013: 48). Bölge topraklarının bir kısmının Birinci Dünya Savaşı öncesi işgal edilmesi, savaş sonrası bölge topraklarının tamamının Avrupalı güçler yönetimine girmesiyle son bulmuştur. Avrupalı güçler bölge topraklarını parçalayarak birçok yeni devlet oluşturmuştur (Zengin, 2013: 25). Kaçar Hanedanı yönetimindeki günümüz İran toprakları ise, gerek savaş öncesi gerek savaş sonrası büyük zarar görmüş Avrupa devletlerinin güç savaşlarına sahne olmuştur. Bölge halkının işgallere karşı isyanlarla cevap vermesi tabanda ülkelerin geleceği adına önemli zeminler hazırlanmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde aktif yer alan güçlü devletler, Sanayi Devrimi'nin getirmiş olduğu hammadde ve pazar ihtiyaçları için çözüm arayışına girmiş, bu nedenle birer sömürge imparatorluğuna dönüşmüşlerdir (Luizard, 2013: 39).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte parçalanmış imparatorluklar sonrası bölgede Avrupalı güçler tarafından kurulan yeni ülkeler, manda yönetimi ile Avrupalı güçlerin yönetimine girmiştir. Leviathan'da Hobbes, tüm gücün elinde toplandığı egemen ile insan yaşamının düzenlenmesinden bahsederken, insanların menfaatlerini korumak istemeleri nedeniyle oluşan savaş durumunun sonlandırılmasını açıklamaktadır (Bozdağlıoğlu, 2014: 118). Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorlukların parçalanması ile bölgede Hobbes'un vurguladığı gibi bir egemenlik yerine işgal yönetimleri kurulmuştur. Bu işgal yönetimleri insan menfaatini değil temsil ettiği güçlü ülkenin menfaatini korumuştur. Kurulan bu düzene bölge halklarının isyanlarla karşı çıkmaları, hiç bitmeyen kaotik ortama yol açmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi bölgeye yerleşen milliyetçi ideolojinin etkisi bu isyanlarda etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde manda yönetiminin etkili olduğu bölgede, devlet yapılanması da gerçekleşmemiştir.

1.1.2 Bağımsızlık Sonrası Ortadoğu

Uluslararası sistemin Birinci Dünya Savaşı ile başlayan değişimi bugün de devam etmektedir. Sistemin hâkim güçlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve manda yönetimlerinin oluşması, iki savaş arası dönemde

Almanya-İtalya faşizm tehdidi ve İkinci Dünya Savaşı ile sistemin çift kutuplu yapıya evrilmesi, sistemde sürekli bir değişimi hâkim kılmıştır (M.E. Yılmaz, 2011a: 67).

İkinci Dünya Savaşı, Ortadoğu’da yeni bir düzen için adeta başlangıç olmuştur. Tüm dünyayı derinden etkileyen İkinci Dünya Savaşı, Ortadoğu’da sömürge imparatorluklarının tahtını sallamış ve bölge topraklarında daha önce yerleşmiş olan milliyetçi duyguların daha kuvvetli bir şekilde ortaya çıkarak bağımsızlık mücadelelerine neden olmuştur (Hourani, 2013: 409). Savaş sonrası ülkeler bağımsızlıklarını kazanırken aynı zamanda bölgenin kaderini değiştirecek olan bir işgal ülkesi İsrail de kurulmuştur (Duran ve Yılmaz, 2012: 20). Sistemde ise; İdealizm kuramı temelinde oluşturulan Milletler Cemiyeti’nin mevcut olmasına rağmen ikinci bir dünya savaşı yaşanması sonrası Realizm kuramı etkili olmuştur. Çift kutuplu realist sistemde ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) söz sahibi olmuşlardır. Avrupa ülkelerinin savaştan büyük ölçüde etkilenen ekonomileri ABD ve SSCB’yi güçlü ekonomileri ile sistemde başat aktörler haline getirmiştir (Caşın ve Özgöker, 2008: 40). Ortadoğu’da yorgun Britanya ve Fransa’dan boşalan yeri de ABD ve SSCB doldurmuştur. Bununla birlikte bölgede Soğuk Savaş’ın çift kutupluluk faktörünün getirdiği ideolojik ayrışmalar, bölgede çeşitli gruplara neden olmuştur (Davutoğlu, 2012: 134). Hâlihazırda bölgede mevcut olan dini ayrışmalara artık etnik ayrışmalar da eklenmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi bölgeye yerleşen milliyetçi ideoloji, Sovyetler Birliği’nden taşınan komünist fikirlerle ‘Arap Sosyalizmine’ yol açmıştır. Bölgedeki bu yeni oluşum İsrail Siyonizm’ine karşı bir ‘Pan-Arapçılık’ hareketine neden olmuştur (T.E. Öztürk, 2012: 125). Bölge ülkeleri Pan-Arapçılık hareketi ile de tam bir birlik sağlayarak İsrail ile mücadelelerinde başarılı olamamışlardır ve bölgede Arap-İsrail savaşları İsrail lehinde sonlanarak Filistin işgali devam etmiştir (Lewis, 2011: 455). Bölgede değişen yönetimlerle birlikte ülkeler arasındaki birlik de kopmuştur. Bölge ülkeleri ABD önderliğinde başta Mısır olmak üzere teker teker İsrail’i tanımıştır ve bu bölgede dengeleri değiştirmiştir (Hourani, 2013: 484). Artık bölgede ABD hâkimiyeti altında yöneticilerin yönettiği ülkeler ve bu yöneticilere muhalif gruplar mevcuttur. Bölge ülkeleri Avrupa’dan bağımsızlıklarını kazanırken, bir diğer güçlü ülke ABD etkisine girmiştir. Yönetilebilir zayıf devlet yapılanmaları bağımsızlığını kazanan ülkelerde güçlü

devletlerin etkisini beraberinde getirmiştir. E.H.Carr, yönetenlerin güçlü ve yönetilenlerin güçsüz olduğu bir durumdan söz ederken yönetenlerin her durumda güçlerinden dolayı yönetimde olacağını belirtmektedir (Arı, 2013: 152). Ortadoğu'nun bağımsızlığını kazanan ülkeleri dış güçlerin desteklediği güçlü yöneticiler tarafından uzun yıllar yönetilmiştir.

Zeynel Abidin Bin Ali tarafından uzun yıllar yönetilen Tunus, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1881'de ayrılmış ve 1956 bağımsızlığını kazandığı yıla kadar Fransa'nın sömürgesi olmuştur (Öztürkler, 2012: 53). 20 Mart 1956 yılında Fransa ile imzalanan bir antlaşma doğrultusunda bağımsızlığını kazanan Tunus'ta, bağımsızlık mücadelesinde ön plana çıkan Habib Burgiba rakiplerini saf dışı bırakarak önce seçime gitmiş ardından da devlet başkanı olmuştur (Ayhan, 2012: 25). Tunus artık seçimle başa gelmiş bir yönetici ile yönetilmektedir. Burgiba yönetimi 1987 yılına kadar sürmüştü, 1987'de 2011 yılına kadar yönetici olarak Tunus'u idare edecek olan Zeynel Abidin Bin Ali şiddet ortamı oluşmadan iktidarı devralmıştır (Diriöz, 2011: 81).

Mısır ise, 1517-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıyken bile 1798-1801 yılları arasında Fransız işgali yaşamış, 1883 yılında İngiltere himayesine girmiş ve 1922 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde dahi İngiltere tarafından Süveyş Kanalı bölgesine hâkim olmama şartı dayatılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). Mısır İngiltere'nin çıkarları için önemli bir konumda bulunmasından dolayı İngiltere'nin kolay kolay vazgeçmeyeceği bir ülkedir. Öyle ki Mısır'ın İngiltere tarafından 1882 yılında işgalinde Hindistan yolunun güvenliği ve Kuzey Afrika'nın sömürülmesi amaçlanmıştır (Özger, 2010: 320). Bağımsızlığını kazanması sonrasında Süveyş Kanalı ile Mısır önemini korumaya devam etmiştir. 1922 yılında Mısır artık demokratik parlamenter bir sisteme sahip ama bir kral tarafından yönetilen bağımsız bir ülkedir (Uysal, 2014a: 42). Kral Faruk yönetimindeki Mısır, Batı himayesinden kurtulmuştur fakat Batıdan kopamamıştır. Bu dönem özellikle İngiltere'nin Mısır'daki tutumu nedeniyle, Mısır'da yeni oluşumların doğduğu ve küçük grupların serptildiği bir dönemdir. Mısır'ı bugün dahi etkileyen bu oluşumların en önemlisi kuşkusuz Benna tarafından kurulan dönemin apolitik dini grubu Müslüman Kardeşlerdir (Arı ve Koç, 2014: 226). Mısır'ın hâlihazırda İngiltere bağımlılığı yönetime karşı oluşumları tetikliyor ve halkta karşılığını bulmaktadır. Halk, İngiltere eliyle hareket eden Kral ve onu destekleyen

amacından sapmış milliyetçi Vafd Partisi'ne alternatif arayışındadır (Bozarslan, 2014: 86). İki savaş arası dönem ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu sistemde ağırlığı hissedilen Marksist-Leninist düşünceler, Mısır'da da karşılığını bulmuştur. Esasen Mısır İngiliz işgali ile emperyalizme savaş açmış bir ülkedir ve bu savaşta başı çeken kurumu da Mısır Ordusudur (Koldaş ve Köprülü, 2011: 39). Fakat uluslararası sistemde özellikle çift kutuplu sistem ile birlikte SSCB etkisinin artmasıyla Marksist ideoloji Ortadoğu'da da kendisini göstermiştir. Geçmişinde emperyalizm ile savaştan Mısır Ordusu bu ideolojiye adapte olmakta zorlanmamıştır. Öyle ki Mısır Ordusu Mısır'ı emperyal güçlerin yönettiği kraldan kurtaracak kadar da kendisini davaya adanmıştır. 1952 yılında kendilerini Hür Subaylar olarak adlandıran bir grup subay Mısır'ı özgürlüğüne kavuşturmuş ve henüz kurumsallaşmamış Mısır'ın devlet oluşumunun temellerini atmıştır (Kandil, 2014: 90). Mısır devlet yapılanması; İngiltere etkili monarşiden darbe yönetimine dönüştürülmüştür. İktidarların yönetimlerden uzaklaştırılması için ordunun yönetime müdahale etmesi darbe olarak isimlendirilse de Mısır yönetimine yapılan 1952 müdahalesi adeta bağımsızlık mücadelesinin tamamlanması için gerçekleşen son bir evre gibi algılanmaktadır. Müdahalede Hür Subaylara Müslüman Kardeşler desteği, müdahalenin darbe olarak lanse edilmesini zorlaştırmaktadır. Öyle ki; özellikle Filistin'e Yahudi göçü ile birlikte Müslüman Kardeşlerin milliyetçilik ve İslam faktörlerini sentezlemesi, örgütün sempatizan yelpazesini genişletmiş (ki bu sempatizanalardan biri de Cemal Abdül Nasır'dır) ve milliyetçi kanat Vafd Partisinin monarşi yanlısı tutumuyla kan kaybettiği bu dönemde yönetimde alternatif olmasını sağlamıştır (Hür, 2011). 1948 Arap devletleri ile İsrail arasında yaşanan savaşta Müslüman Kardeşler örgütünün Arap devletleri için verdiği destek, örgütün halk arasında etkin konuma gelmesine ve güçlenmesine neden olmuştur (Canbegi, 2013: 112). Monarşi yönetiminin devrilmesi için Müslüman Kardeşlerin desteğini alan Nasır liderliğindeki Hür Subaylar, yönetimin değişmesinden sonra zaten farklı ideolojilere sahip olduğu örgütü kendisine düşman ilan etmiş, daha da ileri giderek örgütün faaliyetlerini yasaklamıştır (Arı ve Koç, 2014: 229). Nasır; Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi sentezlediği ve 'Nasirizm' olarak isimlendirilen ideolojisiyle Müslüman Kardeşlerden farklılaşmaktadır (Hourani, 2013: 409). Nasır, izlediği ideolojisi ile Arap milliyetçiliği

çerçevesinde sadece Mısır'da değil bölgede de etkili olmuştur (Sönmez, 2009: 495). Nasır sistemin başat güçlerine taraf olmayarak kendi ideolojisi doğrultusunda bölgede yeni bir güç olmaya çalışmıştır (V. Ayhan ve N. Ayhan, 2011: 9). Mısır yönetiminde monarşi sonrası daha adil daha özgür bir yönetim bekleyen halk artık Nasır'ın dikta yönetimiyle yönetilmektedir. Nasır yönetiminde kamusal alanın millileştirilmesi doğrultusunda hareket etmiştir. Kamusal alanın Mısır'ı ele geçirdiği bu dönem 1956 Süveyş Kanalı Krizi ile başlamıştır. İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması akabinde Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ile başlayan süreç, kriz sonrası ülkedeki İngiliz ve Fransız menşeli firmaların millileştirilmesi ile devam etmiş ve sürecin sonunda özel-kamu sektörleri arasında giderek artan bir dengesizlik oluşmuştur (Tür, 2009: 187). Arap sosyalisti olarak sahneye çıkan Nasır, önce rakibi Müslüman Kardeşler ile bağlarını koparmış ardından millileştirme politikaları ile tekelleşmeye yol açarak ülkede güç odağı haline gelmiş ve eşitlik-adalet ilkelerinden uzaklaşmıştır. Tam da bu dönemde İslamcı oluşumlarda radikalleşme başlamıştır (Bozarslan, 2013: 50). Yönetimin yasakları ile faaliyetlerini gizli yürütmeye başlayan Müslüman Kardeşler örgütü, artık Seyyid Kutub ilkeleri ile radikalleşmektedir (Canbegi, 2013: 129). Bu dönem Müslüman Kardeşler için örgütte farklı görüşlerin farklı gruplar oluşturduğu dönemdir. Nitekim Enver Sedat iktidarında örgüt ve yönetim arasında yaşanan detant döneminde Kutub ilkeleri doğrultusunda oluşan görüş ayrılmış ve örgütten koparak çeşitli radikal gruplar oluşturmuştur (Hür, 2011). Örgütte yaşanan bu ayrışma ilerleyen zamanlarda bölgede yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Nasır döneminde Mısır bölgede oldukça aktif bir siyaset izlemiş, özellikle Filistin meselesi ile yakından ilgilenmiştir. Nasır'a göre Filistin meselesi Arap Milliyetçiliği ekseninde bir birlik ile çözülebilirdi ve bu söylemi doğrultusunda 1958 yılında Suriye ve Mısır tarafından 'Birleşik Arap Cumhuriyeti' kurulmuştur (T.E. Öztürk, 2012: 127-128). Kısa süren bu birlik istenilen sonucu vermemiştir. Nasır'ın birlik lideri ve Mısır'ın da yönetim merkezi olması doğrultusunda, Suriye'de siyasal partilerin dağıtması ve Suriye'ye Mısır tarafından yönetici atanması birliğin feshedilmesine neden olmuştur (Karabat, 2013: 37). 1967 yılında İsrail ile yapılan savaş ve alınan yenilgi ise bölgede yeni değişimlere neden olmuştur (Uysal, 2014a: 42). Nitekim sadece altı gün içinde İsrail'e yenilen Arap Birliği üyelerinde artık

Nasırizm etkisini yitirmiştir ve Filistin'in kurtuluşu için bölge ülkelerinin yeni yol haritası Nasırizmin Laik Arap Milliyetçiliği değil Radikal Arap Milliyetçiliği olmuştur (Kaştan, 2012: 1802). 1970 yılında Nasır'ın ölmesi ile Mısır ve bölgede değişen dinamikler bölge tarihinde yeni bir döneme geçişi işaret etmektedir (Arı ve Koç, 2014: 230). Nasır döneminde Mısır'da değişen tüm dinamikler, bölgeyi özellikle ideolojik anlamda etkilemiştir. Nasırizmin bölgeyi Arap Milliyetçiliği-laiklik-sosyalizm üçgeninde etkilemesi ile Radikal İslamcı grupların temelleri atılmıştır. Yine bu dönemde Mısır ekonomisinde Nasır'ın ithal-ikameci politikaları sonucu oluşan kriz ve kriz döneminde 1967 İsrail savaşı yenilgisi ile oluşan Sina Yarımadası, Süveyş Kanalı ve turizm gelirlerinin kaybı Mısır ekonomisinde büyük sorunlar oluşturmuştur (Tür, 2009: 189). Mısır'ın sorunlu ekonomisi Nasır sonrası dönemde Enver Sedat tarafından üretilen çözümlerle düzeltilecektir ki bu çözümler Nasırizme zıt çözümler olacaktır. Batıya karşı duran bu tavrı ile bölgede kahraman olan Nasır, bugün baktığımızda bölgede lider olmak isteyen darbeci bir subay olarak görülmektedir. İktidar yolunda eşitlik-adalet söylemleri ile ön plana çıkan Nasır, iktidarda bir diktatöre dönüşmüştür. Nasır, uluslararası sistemin anarşi durumunda güçlü bir devlet olabilmek için önce Mısır'ın anarşi durumunu Nasırizm ideolojisi etrafında düzenlemeye çalışmıştır. Politikaları doğrultusunda ekonomiyi dışa bağımlılıktan kurtarmaya çalışmak için ithal-ikameci modeli hayata geçirmiştir. Yönetimde tüm gücü elinde toplayarak hiyerarşiyi sağlayacak egemen konumuna geçerek, yönetime tehdit olarak gördüğü Müslüman Kardeşler örgütünü pasifize etmiştir. Nasır'ın tüm bu politikaları sonucunda ekonomi krizlerle derin problemlere sahip olmuş ve bölgede Radikal İslam gruplarının zemini oluşmuştur. Devlet içinde hiyerarşiyi sağladığını düşünen Nasır, bölgede oluşan anarşiyi sonlandırmak üzere Filistin meselesine çözüm aramış ve Arap Birliği ülkeleri ile İsrail'e savaş açmıştır. Daha önce İsrail ile yapılan iki savaşı da kaybeden Arap Birliği son savaşı da kaybetmiştir ki sadece altı gün süren bu savaşın sonunda İsrail topraklarını gerçekleştirdiği işgallerle 3,5 kat büyütülmüştür (Kaştan, 2012: 1801). Mısır'ın bu savaşta toprak kaybetmesi ile birlikte Nasırizm ve Mısır bölgede etkisini kaybetmiştir.

Nasır sonrası yönetime gelen Enver Sedat, Nasır politikalarının ters yönünde hareket etmiştir. İktidarı sırasında Enver Sedat, Batı ile yakınlaşmış

ve ekonomik olarak da bu yakınlaşmanın avantajını görmüştür. Nasır sonrası Sedat; bölgede lider olmayı değil, liderlerin safında olmayı seçmiştir. 1973 yılında yapılan Arap-İsrail savaşından sonra Mısır'ın beklentisi İsrail ile bir detant dönemi sağlamak ve 1967 yılında kaybettiği topraklarını geri almaktır (Özkan, 2009: 92-93). Nihayetinde Sedat çıkarları doğrultusunda hareket ederek İsrail ile 1978 yılında Camp David anlaşması imzalamış ve Mısır'la birlikte bölgedeki dinamiklerde değişimlere neden olmuştur (Uysal, 2014a: 42). Mısır Sedat döneminin bu sansasyonel girişimi ile İslami hareketlerin tepkisini çekmiştir (Koldaş ve Köprülü, 2011: 40). İç dinamiklerdeki dengenin bozulmasına ek olarak Mısır bölge ülkeleri tarafından aforoz edilmiş ve bölgede sahip olduğu gücünü kaybetmiştir (Özkan, 2009: 94). Sedat'ın Batı yanlısı bu tutumu kendini ekonomide de göstermiştir. Devletin etkisini ekonomide azaltma yoluna giden Sedat, Mısır ekonomisinin liberal ekonomi için uygun bir temele sahip olmaması ve ülkede mevcut devlete bağlı bir grup sermayenin itirazları nedeniyle ekonomiyi revize edememiştir (Tür, 2009: 191). Nasır sonrası kalınlardan kurtulmak isteyen Sedat, uyguladığı politikalarda Batı yanlısı bir tutum sergilemiştir. Fakat İsrail ile detant dönemi ülkedeki İslami kesimi ve ekonomideki liberal reformlar da elit kesimi rahatsız etmiştir. Aynı zamanda Mısır'ın çıkarlarını göz önüne alarak imzaladığı Camp David anlaşmasıyla da bölge ülkelerinin tepkisini çekmiş ve dışlanmış. Nasır'ın bölge lideri olmak için oluşturduğu zemin çerçevesinde Mısır'ın bölgedeki etkisi, Enver Sedat ile bitmiştir. Sedat'tan Mısır ve bölgeye kalan miras parçalanmış Arap Milliyetçiliği söylevidir. Nasır dönemi ile hasar gören Mısır-Batı ilişkileri, Enver Sedat ile yeniden inşa dönemine girmiştir. Sedat sonrası dönemin iktidar sahibi Mübarek de Enver Sedat'tan devraldığı bu mirası devam ettirmiştir. Enver Sedat'ın hayatına mal olan bu politikalar, Mübarek döneminin de öncelikleri olmak durumunda kalmıştır. Ülkede Nasır'dan miras kalan sadece politikaları değil, aynı zamanda yaptığı darbe sonrası revize ettiği ve güçlendirdiği ordu ile ekonomik dönüşüm sonucu oluşan bir devlet eliti de miras kalmıştır. Bu faktörlere ötekileştirme sonucu radikalleşen İslami gruplar da eklenince Mısır'ın çözülmesi gereken sorunları görünür hale gelmektedir. Fakat ne Enver Sedat ne de Hüsnü Mübarek bu sorunlara çözüm bulamamıştır. Enver Sedat döneminde İslami gruplarla her ne kadar barış imzalanmaya çalışılmış olsa da yönetimin Batı yanlısı politikaları

bu iyi niyeti baltalamıştır (Ayhan, 2012: 80). Mübarek döneminin demokratikleşme için attığı adımlar ise, Mübarek'in ABD ve İsrail ilişkilerini ön planda tutarak iktidarını devam ettirmesi (ki bu adımlar ülkedeki birçok muhalif kesimin tepkisini çekmiştir) ile sonlanmıştır (V. Ayhan ve N. Ayhan, 2011: 10). Mısır demokrasiye Mübarek döneminde de geçememiştir. Demokrasi eksikliğinin halkta yönetime karşı tutumlar oluşturması, Sedat döneminde üzerindeki baskılar azalan muhaliflerin tabanını genişletmiştir. Camp David ile başlayan muhalif tavır Mübarek'in Batı bağımlılığı ile artarak devam etmiştir. Gerek Nasır ve Sedat gerek Mübarek iktidarlarının ilk dönemdeki demokrasi söylevlerini devam ettirmemişlerdir. İktidarın yaşadığı bu ikilem halkın iktidara olan güvenini yok etmiştir. Ülkenin ekonomik sorunlarında iyileşme olmaması ise halkı iktidara karşı bilemiştir. Sedat döneminde liberal politikalarla, ekonomide özel sektör canlandırılmaya çalışılmış ve Batı ile yakın ilişkiler kurulmuş olsa da dış borç sorunu çözülememiştir (Paksoy, 2014: 184). Mübarek döneminde ise; Camp David anlaşmasının meyvelerini verdiği bir döneme girilmiş, dışarıdan Mısır ekonomik olarak desteklenmiş olsa da ülkede mevcut olan grupların çıkarları doğrultusunda reformlar yapılmıştır (Tür, 2009: 191).

Libya; Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındayken dayılar tarafından yönetilmiş, imparatorluğun son dönemlerinde İtalya ile sıkıntılı bir dönem yaşamıştır (Bozkurt, 2013: 7). 1911 yılı ile başlayan İtalya'nın işgal politikası, 1912 yılından İkinci Dünya Savaşı bitimine kadar sömürge politikası olarak devam etmiştir (Diriöz, 2012: 64). İtalya; işgali tamamlamak adına Libya için bir anayasa çalışması ile direnişi kırmaya çalışmış fakat İdris es-Senusi başkanlığındaki grup buna engel olmuştur (Ceviz, 2011: 11). Mussolini İtalya'sı ile Libya'ya artan baskılar sonucu 1932 yılında Libya'da kolonileşme hareketleri başlamış fakat İkinci Dünya Savaşı öncesi İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Libya'yı işgal etmesi ile birlikte olayların seyri değişmiştir (Ceviz, 2011: 11-13). 1942 yılında İngiliz-Fransız ortak yönetimine giren Libya, 1947 yılında İtalya'nın Libya üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini kabul ettiği bir anlaşma imzalamasıyla bağımsızlık sürecine girmiştir (Kuşoğlu, 2012: 104). 1951 yılında bağımsız olan Libya Senusi'nin kral olmasıyla monarşiyle yönetilmeye başlamış ve Batı yanlısı tutumunu 1953-1954 yıllarında İngiltere ve ABD askeri üsleri için yaptığı anlaşmalarla belirtmiştir

(Akgül, 2011: 52). Senusi; Batılı müttefiklerinin desteği ile %92'si Müslüman Arap olan bir ulus devletini değil aşiretler topluluğunu 18 yıl monarşiyle yönetmiştir (Akbaş ve Düzgün, 2012: 68). 18 yıllık Senusi krallığı 1969 yılında Muammer Kaddafi'nin önderliğinde bir grup subayın yaptığı darbe ile sona ermiştir (Bozkurt, 2013: 7). Kaddafi liderliğindeki Devrim Komuta Konseyi Mısır'ın Hür Subaylarından etkilenmiş Özgür Subaylar olarak (Ceviz, 2011: 22) monarşiyi fazla Batı yanlısı gördüklerinden dolayı kral yurtdışında iken darbe yapmış ve Libya Arap Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Akgül, 2011: 53). Kaddafi yönetimi, halkın ekonomik seviyesini bir üst basamağa çıkarmış olsa da halk için en iyi yönetimi sağladığını kabul ederek kurumsallaşmayı engellemiş ve diktatörlüğünü kurmuştur (Diriöz, 2012: 65). Kaddafi yönetimi parlamenter sistemi halkı temsil etmeyen ve hatta halkı sömüren bir sistem olarak tanımlamış ve Kaddafi'nin güç merkezi olduğu bir yönetimi benimsemiştir (Kuşoğlu, 2012: 106). Tam anlamıyla bir ulus devlet olamayan Libya, Kaddafi yönetimi ile daha da parçalı bir sistem haline gelmiştir. Yönetimin kurumsallaşmaya izin vermeyen ve aşiretlerin güçleri ile orantılı söz hakkının bulunduğu sistemi bir devlet yapılanmasını imkânsız kılmıştır (Güler, 2015: 63). Ülkede herhangi bir siyasi parti veya sivil toplum örgütü gibi kurumsal bir yapının bulunmamasından dolayı bu aşiretler halkı temsil eden yegâne kurumlardır (Usul, 2011: 6). İskoçya'nın Lockerbie kasabasında Amerikalı yolcuların da içinde bulunduğu bir uçağın Libya'nın da desteğiyle düşürülmesi sonrası, 1992 yılında hâlihazırda ABD'nin 1979'dan beri uyguladığı ambargoya ek olarak Birleşmiş Milletler'den (BM) de bir ambargo uygulanmış ve Libya karaborsayla tanışmıştır (Kuşoğlu, 2012: 107). Libya'nın bu ekonomik ambargoya birlikte stratejisini değiştirmesi, ekonomi faktörünü analizlerinde etkinleştiren neorealist görüşü (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 11) öne çıkarmaktadır. Kaddafi'nin Lockerbie olayının sorumlularını teslim ettikten ve 2003'te de nükleer programdan caydıktan sonra Libya'nın Batı ile ilişkilerinde iyileşme yaşanmıştır (Ceviz, 2011: 22). İyileşen ilişkiler Batı-Libya enerji hattında ticari hacmin artmasında etkili olmuştur (Diriöz, 2012: 66). Elbette Libya'nın ekonomisine Batı ile iyileşen ilişkilerin olumlu etkisi olmuştur. Olumsuz olan bu etkinin halka tam anlamıyla ulaşmamış olmasıdır. Nasırcı Kaddafi'nin sosyalist sistemi 'Cemahiriye' ekonomik kazanımların eşit dağıtıldığı bir sistem değildir (Uysal, 2014c: 86).

Yemen de tıpkı Libya gibi parçalı toplum yapısına sahip bir ülkedir. Aşiretlerden oluşan toplumun bu parçalı yapısı, ülkenin kuzey ve doğusunda aşiretlerin söz sahibi olmasını kolaylaştırmaktadır (Yıldırım, 2015: 221). Yemen'in aşiretçilik özelliği, ülkede devlet yapılanmasının da önündeki engel olmuştur. Yemen, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde iken 1635-1872 yılları arasında kısa dönemli yaşadığı Zeydi egemenliğinden sonra, Osmanlı yönetimine tekrar bağlanan Yemen'de Hamidüddin ailesinin imamlığı yönetim tarafından tanınmıştır (Büyükkara, 2011: 119). İkinci kez Osmanlı yönetimine giren Yemen, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Osmanlı yönetiminden ayrılmış ve bu süre zarfında Osmanlı valileri veya mutasarrıfları tarafından yönetilmiştir (Yeşilyurt ve Şığva, 2010: 113). Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 1911 tarihinde yapılan anlaşma gereği Güney Yemen İngiltere, Kuzey Yemen Osmanlı yönetimi ile yönetilmiş, Kuzey Yemen'in dağlık bölgeleri ise İmamlar tarafından idare edilmiştir (Kışlakçı, 2012: 219). Yemen'in aşiretleri ile zorlaşan yönetiminin bu anlaşma ile parçalanması ve İmamlar idaresinin meydana gelmesi, devlet yapısının oluşmasına engel olmuştur. İmamların bu güçlenen yönetimi Osmanlı sonrası dönemde İngilizler ile ülkenin yönetimini paylaşmalarını sağlamıştır (Yıldırım, 2015: 226). Osmanlı güçlerinin çekilmesi sonrası Kuzey Yemen İmamlar yönetiminde, Güney Yemen İngiliz sömürgesinde idare edilmiştir. Yemen yönetimi; 1962 yılında Kuzey Yemen'de gerçekleşen Nasır yanlısı darbe ile 'Yemen Arap Cumhuriyeti' kurulması akabinde değişmiştir (Gün, 2012: 123). Güney Yemen'de ise İngiliz güçlerinin 1967'de çekilmesi ile SSCB etkisi altında bir idarenin hâkimiyeti ile bölünmüş Yemen'de hâkim ikinci yönetim de değişmiştir (Ayhan, 2012: 214-215). Yemen'de revize olan her iki yönetim de aslında ülkenin bölünmüşlük gerçeğini meşru kılmaktadır. İmamlar eliyle yönetilen Kuzey Yemen artık darbe yönetimi, bir İngiliz sömürgesi olan Güney Yemen de SSCB etkisiyle 'Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti' adı altında Marksist bir yönetim ile yönetilmektedir (Büyükkara, 2011: 120). Her halükarda Yemen iki farklı yönetimle idare edilen bölünmüş bir ülkedir. Ülkenin idaresinde meydana gelen bölünme, ülkede devlet yapılanmasını engellemekte ve toplumda derin kutuplaşmalara neden olmaktadır. Özellikle Kuzey Yemen'in Zeydiler ve Güney Yemen'in Sünniler yoğunlukta yaşadığını göz önünde bulundurduğumuzda, iki farklı mezhep ve iki farklı yönetimin

toplumda derin kutuplaşmayı kolaylaştırdığı görülmektedir. Hele ki bu iki farklı mezhep ülkede tarih boyunca iktidar mücadelesi de vermişse ve dış güçlerin de bu mücadelede desteği mevcutsa, ülkede kutuplaşma için gerekli zemin hazırdır (Gökalp, 2013: 103). Nitekim Kuzey Yemen 1962 yılında gerçekleşen askeri darbe sonrasında bir askeri darbe daha yaşamış ve 1978 yılında Suudi Arabistan destekli yapılan bu darbe sonrası yönetime Ali Abdullah Salih gelmiştir (Kışlakçı, 2012: 220). 1990 yılında SSCB sonrası dönemde ekonomik çıkarlar doğrultusunda ‘Yemen Cumhuriyeti’ adı altında birleşen Kuzey ve Güney Yemen, gerek Ali Abdullah Salih’in Güney Yemen yöneticilerini iktidardan tecrit etmesi ve gerek her iki toplumun arasında mevcut derin farklılıklar neticesinde 1994 yılında Güney Yemen’in öncülüğünde iç savaşa sürüklenmişlerdir (Gün, 2012: 123). Hobbes’un Leviathan ile tabir ettiği günümüz devlet sisteminin yokluğunda oluşacak kaos ortamını, Yemen iç savaş olarak yaşamıştır. Devletin yokluğu ile başlayan iktidar mücadelesi sürekli bir şiddet ortamı olarak Yemen’de devam etmiştir. İstikrar ve kalkınma çemberinin istikrar ayağında oluşan problem, kalkınma ayağını da etkilemiştir. Bu şekilde ülke günden güne daha da fakirleşmiştir. 24.4 milyon nüfusa sahip olan Yemen, nüfusu en hızlı artan ülkelerden biridir ve kişi başına düşen 1.468 ABD Dolar milli geliri ile ayrıca en fakir ülkelerden de biridir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t). İstikrarsızlık nedeniyle kalkınamayan fakat bir o kadar da hızlı nüfus artış hızına sahip olan Yemen, nüfusuyla doğru orantılı olarak fakirleşmektedir.

Suriye, 1517-1920 yılları arasında bağlı olduğu Osmanlı İmparatorluğu’ndan Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kopmuş ve 1920-1946 yılları arasında Fransa’nın sömürgesi olmuştur (Deniz, 2013: 316). Fransa’nın manda yönetimi altındaki Suriye, gerek tarihi gerek coğrafi özellikleri olsun dikkate alınmadan Fransa ve İngiltere çıkarları baz alınarak yapay sınırlarla bölünmüştür (Altuğ, 2008: 72). Fransa yönetimini sağlam temeller üzerine kurmak adına, Suriye’de mevcut Arap milliyetçiliğini baskılamak istemiş ve bunun için dini ve etnik azınlıklar odaklı politikalar gerçekleştirmiştir (Bağlıoğlu, 2013: 498). Bu politikaların başında böl-yönet politikası gelir ki Fransa bu politikası gereği Sünni bloğa karşı Nusayri Alevi ve Hristiyan bloğa ayrıcalık tanımış ve özerklik isteyen Nusayri Aleviler’e Lazkiye’de ‘Alevi Kantonu’ kurulmuştur (Karabat, 2013: 32). 1 Eylül 1920 yılında ise Suriye’nin

Lübnan toprağını ayırmış ve bir devlet haline getirmiş akabinde 1922 yılında birleşerek Suriye Federasyonu olan ve 1925 yılında Suriye adını alan Şam ve Halep'in merkezi olduğu devletleri kurmuştur (M.E. Yılmaz, 2011b: 16). Şam ve Halep ile birlikte Fransa, bir de Dürzi Kantonu kurmuştur (Karabat, 2013: 32). Fransa'nın sömürü idaresine karşı ilki 1925 yılında Halep bölgesinde başlayan ve onu takiben Dürzilerin başlattığı ayaklanmalar, kısa sürede yayılmış ve Sünni, milliyetçi gruplardan da destek görmüştür (Ayhan, 2012: 351). Nihayet 1927'de ayaklanmaları bastırabilen Fransa, Suriye ile 1936 yılında bağımsızlık antlaşması imzalamış, 1925 yılında Suriye adını alarak birleşen Şam ve Halep'e Dürzi ve Alevi Kantonları da dâhil edilmiş fakat 1920'de Suriye'den ayrılan Lübnan ve 1939 yılında Türkiye'ye bağlanan Hatay Suriye sınırları dışında kabul edilmiştir (Hür, 2014). 1936 antlaşması Suriye'de mevcut tüm grupların onayını alamamıştır. Neticede Suriye heterojen yapısı ile Sünni, Alevi, milliyetçi, Kürt ve Arap birçok grubu içermektedir. Bu gruplardan özellikle idarelerinde bölge olan gruplar, birleşik Suriye ve azınlıkların korunması gibi antlaşma maddelerini kabul etmemişlerdir (Altuğ, 2008: 84). Suriye'nin azınlık idaresindeki bölgelerinde mevcut bu gruplar antlaşma ile ilgili ortak bir karara da sahip değildirlir. Mevcut gruplardan federalist bir yapı savunan bir blok oluşması, ülkede bölücü ve milliyetçi olmak üzere iki kutbun oluşmasını sağlamıştır (Altuğ, 2008: 86). Suriye aslında 1944 yılında Sovyetler Birliği ve ABD ile 1945 yılında İngiltere tarafından bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiştir (Bağlıoğlu, 2013: 499). Fakat 1939 yılında Fransız Parlamentosu'nun antlaşmayı onaylamaması üzerine Suriyeliler, 1945 yılında bağımsızlık için tekrar birleşerek ayaklandılar ve 1945 Ekim ayında bağımsız Suriye'nin BM üyeliği kabul edildi (Karabat, 2013: 33-34). 1946 yılında da Suriye Cumhuriyeti resmen bağımsız bir devlet olmuştur (Örki, 2015: 74).

Tamamen bağımsızlığına kavuşan Suriye, 1947 yılında yaptığı ilk seçim ile Şükrü el-Kuwatli'yi 1949 yılında gerçekleşecek askeri darbeye kadar devlet başkanı seçmiştir (M.E. Yılmaz, 2011b: 16). 1949 yılının Aralık ayında gerçekleşen darbede Albay Edip Çiçekli Sami Hinnavi'yi koltuğundan indirmiş ve devlet başkanı olmuştur (Bağlıoğlu, 2013: 499). Bağımsızlığını kazanan Suriye artık demokrasisinin askeri darbelerle baltalandığı bir döneme girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği ve uluslararası konjonktürün çift kutuplu

sistemi yaşadığı dönemde yeni bağımsız olmuş olan Suriye, devlet yapılanmasını oluştururken sistemin tüm güçlerinden de etkilenmiştir. Özellikle Sovyetler, İngiltere ve ABD'nin odağında olan Suriye, süper güçlerin menfaatleri doğrultusunda stratejik konuma sahiptir (Akdemir, 2000: 216). Bağımsızlığından sonra Suriye yaşadığı askeri darbelerle sırasıyla General Hüsnü Zaim ile Batı bloğu, General Sami Hinnavi ile Doğu bloğu, General Edip Çiçekli ile Batı bloğu yanlısı tutum sergilemiş, 1954 yılına kadar gerçekleşen bu darbelerle süper güçlerin Suriye üzerinde ne derece etkili olduğu görülmüştür (Dağ, 2015a: 92). Hâlihazırda birbirinden farklı hedefleri olan gruplara sahip bir toplumu, henüz bağımsız olması dolayısıyla devlet mekanizması oluşmamış ve heterojen yapısı ile kimlik kavramı eksik Suriye; bu faktörleri hayata geçirmeye çalıştığı bir dönemde askeri darbelerle kısıtlanmıştır. 1954 yılında General Edip Çiçekli'yi deviren darbe sonucunda seçimler yapılmış ve 142 sandalyelik mecliste 17 sandalye kazanan Baas Partisinin de içinde bulunduğu sivil bir yönetim başa geçmiştir (Akdemir, 2000: 217). 1952 Dürzi ayaklanması ile Nusayrilerin güven kazanması ve 1949 darbesi ile orduda Sünnilerin yerini Nusayrilerin alması ile Suriye'de Nusayri etkisi yavaş yavaş hissedilmeye başlamıştır (Bağlıoğlu, 2013: 500). Yeni yönetimle ülkede istikrarın sağlanamamış olması ve dönemin karizmatik lideri Nasır'ın Arap milliyetçiliği söylemlerinin Suriye ordusunda bıraktığı etki ile ordu-Baas Partisi-Komünist Parti üçgeninin çalışmaları neticesinde 1958 yılında Suriye ve Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmiştir (Karabat, 2013: 36). Nasır'ın liderlik özelliğinin ön plana çıktığı bu dönemde Suriye'de Mısırlı bürokratların stratejik birimlere konumlandırılması Suriye tarafında sorun olmuştur (Çağ ve Eker, 2013: 63). Mısır'ın artan etkisi ve bu etkinin Suriye için sorun oluşturması ile 1961 yılında birlik dağılmıştır (M.E. Yılmaz, 2011b: 16). Suriye, birlikten ayrıldıktan sonra 1962 yılında Sünni subaylar tarafından başarısız bir darbe gerçekleştirilmiş ve darbenin başarısızlığı sonucu Sünni subaylar ordudan tasfiye edilmiştir (Ayhan, 2012: 355-356). 1949 darbesi ve 1962 darbe girişimi orduda dengeleri bozmuş, Sünni subayların tasfiyesi orduda Nusayri subayların ağırlıkta olmasını sağlamıştır. 1963 yılında Baas Partisi bir darbeyle yönetime gelmiştir fakat o dönem Baas Partisi'nde sivil ve asker kökenliler arasında düşünce ayrılıkları da gerçekleşmiştir (Çağ ve Eker, 2013: 65). Baas Partisi düşünce ayrılıkları

nedeniyle dönüşüm geçirmiş ve yönetiminde söz sahibi olduğu ülkelerde de bu dönüşümün etkisi hissedilmiştir. Bu ülkelerden Suriye’de 1963 yılında yapılan darbe sonrası yönetime gelen Baas Partisi, sosyalist bir çizgiye sahiptir (Kışlakçı, 2012: 203). Fakat parti içindeki bölünmüşlük iktidar mücadelesine dönüşmüş, 1966 yılında Arap birliğini savunan blok, 1970 yılında ise Hafız Esad liderliğinde partinin asker kökenli bloğu darbe yapmıştır (Karabat, 2013: 37). 1963-1970 yılları arasında Baas Partisi içinde yaşanan mücadele, Suriye’de istikrarsızlık olarak etkisini göstermiş, 1967 yılında İsrail ile gerçekleştirilen ‘Altı Gün Savaşı’ sonunda Golan Tepelerini kaybetmiştir (Deniz, 2013: 316).

Hafız Esad yönetimine geldiği Suriye ile birlikte Baas Partisi içeriğini de değiştirmiştir. Sosyalist söylemlerin sahibi Baas Partisi; artık Hafız Esad’ın ülkenin heterojen yapısının aksine tek bir grup yani Nusayriler üzerinden yönetimi şekillendirmesinden dolayı söylemleriyle çelişmiştir (Çağ ve Eker, 2013: 66). Yönetimini sağlam temeller üzerine inşa etmek isteyen Hafız Esad, kendisine tehlike olarak gördüğü tüm faktörleri yönetimden uzaklaştırmıştır ki bundan parti içi muhalifler de nasibini almıştır (Şen, 2013: 57). Hafız Esad asker ve polis birimlerinde yaptığı değişiklik sonucu akrabalarını birimlerin başına getirmiştir (Dağ, 2015a: 101). Ülkenin güvenlik birimlerinin üzerinde kontrolü sağladıktan sonra yönetiminin meşruiyetini ilan etmek adına 1971 yılında ülkede seçim yapılmış ve Hafız Esad devlet başkanı seçilmiştir (Akdemir, 2000: 220). Böylelikle Hafız Esad otoriter bir yönetim ile ülkede istikrar sağlamıştır (Süer, 2012: 2). Tabi bu değişim sadece Suriye’de değil aynı zamanda Baas söylemlerinde de gerçekleşmektedir. Ülke Baas Partisi yönetimindedir fakat partinin sosyalist ideolojisinden uzak otoriter bir yönetim ile yönetilmektedir. Hafız Esad yönetimi; Suriye ve Baas Partisi’ni birlikte dönüştürmüştür. Devlet ve parti bir bütün olmuş, Hafız Esad yönetiminin devamı için kullanılan birer araca dönüştürülmüştür (Çağ ve Eker, 2013: 67). Hafız Esad Baas Partisi’ni ülkenin tüm kesimlerini kapsayan bir parti olarak lanse etmek adına, parti ve ordu içinde uygun gördüğü Sünni kesimden elitlere görev vermiştir (Bağlıoğlu, 2013: 504). Ülke içinde gruplar arasında izlediği bu yöntemle denge oluşturan Esad, dış politikada da ABD ile Sovyetler Birliği arasında denge yöntemini tercih etmiştir (Deniz: 2013: 317). Hafız Esad dış politikada; Türkiye için Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Körfez ülkeleri için İran,

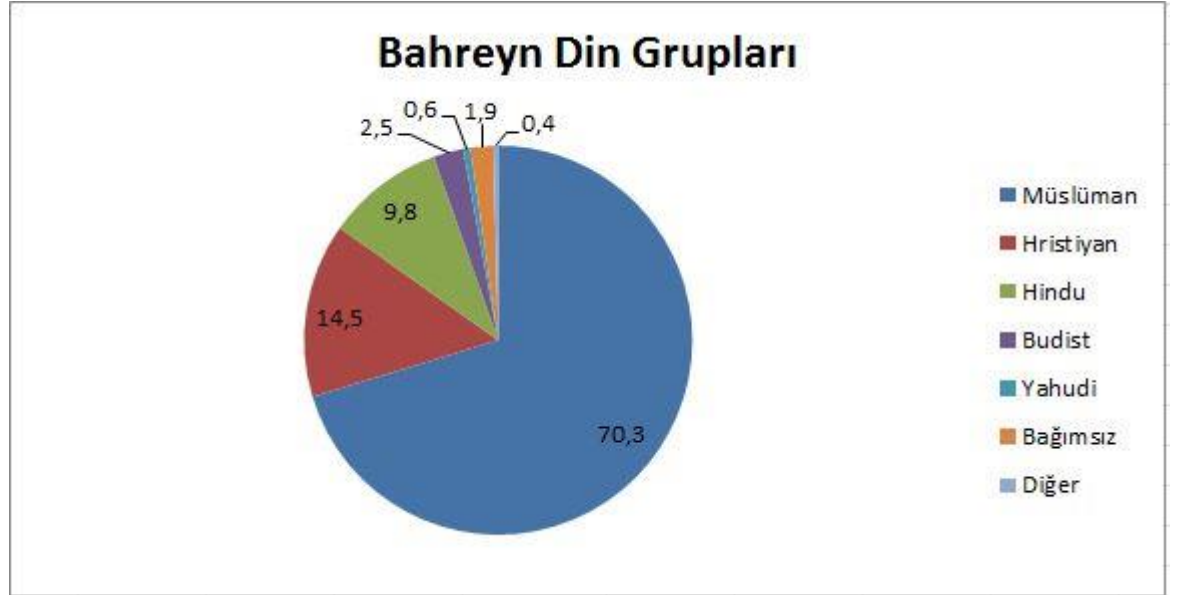
İsrail ve ABD için Filistin direniş örgütleri ve yine İsrail için Lübnan faktörlerini denge politikasının aracı olarak kullanmıştır (Kışlakçı, 2012: 206). Hafız Esad baskıcı yönetimle izlediği denge politikasında kendisine düşman da kazanmıştır. Ülke içinde düzeni sağlamak adına yaptığı baskılar; önceki yıllarda yapılan seçimlerde parlamentoda sandalye kazanan Müslüman Kardeşleri yönetime karşı eyleme sevk etmiştir (Dağ, 2015a: 103). 1970 ve 1980 yılları arasında başlayan bu eylemlere rejim güçleri karşılık vermiş, Hama ve Humus'ta rejim ve Müslüman Kardeşler arasında rejimin lehine sonuçlanan bir mücadele gerçekleşmiştir (Süer, 2012: 2). Hafız Esad, sosyalist söylemli bir parti ile otorite bir yönetim kurmuş olduğu Suriye'de, son demokrasi umutlarını da söndürmüştür. Dış politikada da iç politikada da güçlü yönetimini devam ettirmek üzerine bir yol izlemiştir. Tüm güvenlik birimlerini aile fertleri ile revize etmiş, iktidarının devamı için mensubu olduğu partiyi de çıkarları doğrultusunda dönüştürmüştür. Hafız Esad menfaatleri doğrultusunda ülkede gerçekleştirdiği bu değişim ile uzun vadede Suriye için zayıf devlet yapılanması ve ordu oluşturmuştur. Hafız Esad, 10 Haziran 2000 yılında ölmüş ve yerine büyük oğlu Basil 1994 yılında trafik kazasında öldüğü için küçük oğlu Beşar Esad geçmiştir (M.E. Yılmaz 2011b: 17). Suriye Anayasası 83. maddesinin değiştirilmesi ile Devlet Başkanlığı yaşının otuz dört olarak belirlenmesi neticesinde Beşar Esad referandumda aldığı %97,29 oranında oyla yeni Suriye Devlet Başkanı olmuştur (Şen, 2013: 58). Beşar Esad babasından daha ılımlı bir yönetim söylemi doğrultusunda önceliği ekonomik problemlere vermiş ve gerek Batı dünyası gerek komşu ülkelerle ilişkileri ilerletmeye çalışmıştır (Efegil, 2013b: 97). Esad'ın bu yapıcı politikası Batı dünyasında karşılığını bulmamış, özellikle ABD'nin Irak işgali sonrası Suriye yoğun baskı altında kalmıştır (Bağlıoğlu, 2013: 505). Esad, uyumlu dış politikası gereği yalnızca ABD ile değil Rusya ve AB ile de ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir (Mercan, 2010: 110-111). Suriye, eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin bir suikast sonucu öldürülmesi ile Batı dünyasının odak noktası olmuş, zaten yoğun baskılara maruz kalan Esad bu olayla birlikte artan baskılar sonucu Lübnan'da bulunan Suriye askerlerini geri çekmiştir (Salık, 2011: 23). Lübnan'dan askerlerini çekmek zorunda kalan Esad, İsrail'i dengelediği önemli bir kozunu da kaybetmiştir. Esad İsrail'e karşı Lübnan kozunu kaybetmiş fakat İran ile ilişkilerini üst seviyede geliştirmiştir ki Şam'da mevcut direniş grupları

İran ve Suriye'nin İsrail'e karşı müttefikliğini de göstermektedir (Mercan, 2010: 113). Esad, iç politikada ise; Suriye'de mevcut Müslüman Kardeşler ile ilişkilerini düzeltmek istemiş fakat sürgündeki ve hapisteki üyelerin affi ile ülkede İhvan için mevcut yasakların kalkması istenince ve bu şartları Esad kabul etmeyince bir yapıcı politika daha sonuçsuz kalmıştır (Gürpınar, 2014: 123). Esad 2001 yılında reform yapmaya gereksinim duymuş fakat Esad'ın yapıcı bir politikası daha 'Şam Baharı' da rejimin elitleri tarafından engellenmiş ve Esad'ın yapmak istediği reformlar gerçekleşmemiş bununla birlikte Esad artık sisteme uyum sağlamaya başlamıştır (Süer, 2012: 2). Esad; yönetime geldiğinde uyumlu ve yapıcı politikaları hayata geçirmeye çalışmış fakat her politikası bir engelle karşılaşmıştır. Ülkenin güçlü bir devlet yapılanması yerine ordu destekli elit bir yönetim kadrosuna sahip olması, alınan kararlarda menfaatlerin ağır basmasına neden olmaktadır. Esad bir devlet başkanıdır fakat ülkenin yönetiminde bir sistem mevcuttur ve Esad sadece bu sistemin bir parçası olabilir. Sistemin değiştirilemeyecek bu yapısı ülkenin sorunlarını da kalıcı kılmıştır. Üstelik bu sorunlar ülkenin değişen dinamikleri doğrultusunda derinleşmiştir.

Bahreyn 1602 yılında İranlılar tarafında Portekiz'in hâkimiyetinden çıkarıldıktan 1783 El-Halife ailesinin hâkimiyetine girene kadar Osmanlı, İran, Arap ülkeleri ve Avrupalıların mücadele alanı olmuştur (Yazıcı, 2012: 139). Bahreyn Krallığı 1783 yılından bugüne kadar hâkimiyetine girdiği El-Halife ailesi tarafından yönetilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). 1861 yılında Katar'daki El-Tani ailesi ile mücadelesi sonucu zayıf düşen El-Halife ailesi dönemin büyük gücü İngiltere ile yaptığı koruma anlaşmasıyla bir bakıma İngiliz himayesine girmiştir (Üçağaç, 2015: 253). İngilizlerin Körfez ülkelerinden çekilmeye başladığı 1970 yılında körfez ülkeleri 'Körfez Ülkeleri Federasyonu'nu kurmuş fakat Bahreyn federasyona bağlı kalmak istememiş ve 15 Ağustos 1971 yılında bağımsızlığını ilan ettiği bir deklarasyon ile federasyondan ayrılmıştır (Yazıcı, 2012: 140). Bağımsızlığı ile birlikte Bahreyn yönetimi ülkede azınlık olan Sünnilerin elindedir ve bu durum özellikle çoğunluk olan Şiileri rahatsız etmektedir (Ahmet Öztürk, 2012: 461). Bahreyn nüfusunun büyük bir bölümü Müslümanlardan (bkz. Şekil 1), Müslümanların yarısından da fazlası Şiilerden oluşmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). Ayrıca Bahreyn'de Şii – Sünni mücadelesi çok erken bir

tarihte hatta İslam'ın ilk dönemlerinde başlamıştır (Üçağaç, 2015: 253). Bağımsızlık sonrası 1972 yılında yeni Anayasa ve akabinde 1973 yılında gerçekleşen seçimler ile Şiiiler ve Sünniler arasındaki gerginlik artmış, İran Devrimi ile de 2000 yılına kadar devam edecek olan Şii sokak gösterileri başlamıştır (Ayhan, 2011). İran Devrimi ile birlikte Şii mezhebinin siyasi değişim mücadelesinin bir aracı olması, Şii örgütlenmelerinin başlamasını sağlamış ve Bahreyn Şii örgütlenmesi güçlü bir muhalif yapı haline gelmiştir (Koldaş ve Köprülü, 2011: 56). Emir Şeyh İsa'nın 1999 yılında vefatı ile oğlu Şeyh Hamad yönetime gelmiş ve Şubat 2011 tarihinde halkoylamasıyla kabul edilen 'Ulusal Eylem Senedi' ile reformlarını halka arz etmiş akabinde 14 Şubat 2002'de yeni anayasa ile yönetim şeklini 'kısıtlı meşrutî monarşi' olarak değiştirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). Yeni anayasa ile üyeleri 4 yıllığına Kral tarafından atanan 40 üyeli 'Şura Meclisi' ve üyeleri yine 4 yıllığına seçimle gelen 40 üyeli yetkileri sınırlı olan 'Temsilciler Meclisi' ile Bahreyn Parlamentosu oluşturulmuştur (Ahmet Öztürk, 2012: 463).

Şekil 1: Bahreyn Din Grupları Dağılımı

Kaynak: Central Intelligence Agency, 2016

Suudi Arabistan ise; 18. yüzyılda İngilizler ile yaptığı anlaşma sonucu Necd Bölgesinde hâkimiyet kurarak Osmanlı İmparatorluğu ile ve Hicaz Bölgesinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile mücadele eden Suud Ailesinin Riyad'ı da alarak krallıklarını ilan etmeleri ile kurulmuştur (A.H. Aydın, 2013: 36). 23 Eylül 1932 yılında Abdülaziz tarafından kurulmuş olan Suudi

Arabistan, kuruluşundan günümüze kadar Suud Ailesi tarafından yönetilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). Suudi Arabistan yönetimi Vahabiliğin etkin olduğu ve hiçbir siyasi partinin bulunmadığı bir monarşidir (Kuşçu, 2011: 83). Bir parlamentosu bulunmayan Suudi Arabistan; işadamları, teknokratlar, gazeteciler, İslam âlimleri ve profesyonel askerlerin üyeleri arasında bulunduğu Şura olarak bilinen bir istişare kuruluna sahiptir (Efegil, 2013c: 110). Ülkede yürütme organı olarak yetkileri kısıtlı bir Bakanlar Kurulu mevcuttur fakat yargı, yürütme ve yasama Kralın elinde toplanmıştır ki Kral da Kraliyet Ailesi ile uzlaşarak ve Vahabi temsilcisi Ulema fetvasını da alarak bu yetkilerini kullanabilmektedir (A.H. Aydın, 2013: 36). Suudi Arabistan'ın önem verdiği iki politikasından birincisi ülke içinde istikrarı sağlamak ve korumak, ikincisi ise bölgede lider ülke olmaktır (Lüleci, 2015: 217). Suudi Arabistan dış politikası da temel olarak; uluslararası platformda ABD ile müttefik olma, bölgesel platformda Ortadoğu'da Sünni-Şii güç dengesini muhafaza etme ve Körfez Bölgesi platformunda ise; Körfez ülkeleri Suudi Arabistan'ın adeta 'arka bahçesi' gibi davranarak kararlarını gerçekleştirmede sakınca görmeden müdahale edebilmeye dayanmaktadır (Efegil, 2013c: 111). Suudi Arabistan, bölgenin güçlü ülkelerinden biri olarak dış politika yönetimi ile Mısır'la arasında sürekli var olan bölgenin liderliğine yönelik de kararlar almaktadır (Hür, 2013). Suudi Arabistan'ın Körfez ülkelerine yönelik uyguladığı dış politikası, Arap Baharı sürecinde de devam etmiştir.

Ortadoğu Bölgesi'nin tarihine kısaca baktığımızda, bölgede hemen hemen her dönem güç savaşları görülmektedir. Tarihinin ilk dönemlerinde bölge, imparatorluklar arasında paylaşılamazken, geç dönemlerde bölge dışı güçlerin ilgi alanına girmiştir. Özellikle bölgenin zenginliği petrolün keşfi ile Avrupalı güçlerin ilgisi tamamen bölgeye kaymıştır. Uluslararası sistemi derinden etkileyen İki Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş, bölgeyi derinden etkilemiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda temelleri atılan milliyetçi duyguların İkinci Dünya Savaşı sonunda bağımsızlıklar kazandırması akabinde Soğuk Savaş'ın getirdiği komünist ideolojinin bölgede 'Arap Sosyalizmini' oluşturması, bölgede günümüze kadar taşınacak olan ayrılıkçı grupların da temellerini atmıştır. Bununla birlikte yine Soğuk Savaş döneminde 'ordu yönetimleri' ön plandadır. Sosyalist fikirleri ile yönetime gelen ordu mensupları, askeri yönetimleri meşrulaştırmıştır. Bu yönetimler Soğuk

Savaş'ın bitmesi ile dikta rejimlerine evrilmiştir ve günümüzdeki şekillerini almışlardır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken bölgede halk isyanları da ayrı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu isyanlar genellikle sorunlu olan ülkede gerçekleşir ve sonlanırken, 2010 yılında bölge halklarının isyanı tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. 'Arap Baharı' olarak adlandırılan bu isyan bölgeyi derinden etkileyen olaylar arasına girmiştir.

1.2 Kitleseel Ayaklanma: Arap Baharı

2010 yılında Arap Dünyası toplu halk isyanlarıyla sarsılmıştır. 'Arap Baharı' olarak adlandırılan bu ayaklanma, bir devrim niteliği ile oluşmuş ve demokrasi beklentisi ile devam etmiştir (Al Jazeera Türk, 2014a). Arap Baharı için bölgede ekonomik sebepler başta olmak üzere siyasal ve sosyal nedenler mevcuttur ve bu faktörler hâlihazırda muhalif gruplar oluşturmuştur (Ayhan, 2012: 21). Temeli hazır olan bu isyan ortamının kıvılcımını Tunuslu Muhammed Buazizi yakmıştır (Kutlay ve Dinçer, 2011: 100). Tunus'ta protesto ve eylem olarak başlayan olaylar büyüyerek sırasıyla Mısır, Libya akabinde tüm Arap Dünya'sında etkili olmuştur (Gün ve Koçak, 2012: 11). Arap Dünyası irili ufaklı ayaklanmaları Arap Baharı'na kadar yaşamış olsa da geniş çaplı olması ve domino etkisi oluşturması açısından Arap Baharı diğerlerinden farklıdır (Kışlakçı, 2012: 10).

Tunuslu Buazizi'nin zabıcalar ile yaşadığı soruna kendisini yakarak cevap vermesi, isyanların sosyal nedenlerinin ne derece büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. İsyen Buazizi'nin annesinin protestosu ile başlamış, akrabalarının bu protestonun videosunu sosyal medyada paylaşmaları ile de yayılmıştır (Başkan, 2011: 2). Tunus sokaklarında başlayan isyanlar üç ay zarfında Tunus, Mısır, Libya ve Yemen diktatörlerini koltuklarından indirecek kadar büyümüştür (İnanç, 2012: 490). Arap Baharı'nın bu hızlı ilerleyişi Suriye'ye sıçradığı günlerde sonlanmıştır. Esad ile birlikte Baas Rejimi Arap Baharı için yönetimi devretmek yerine şiddet kullanmayı tercih etmiştir (Kıran, 2014: 103). Beşar Esad'ın bu tercihi ile birlikte sekteye uğrayan Arap Baharı'na bir darbeye Mısır'dan gelmiştir. Mısır'da Hüsnü Mübarek sonrası kurulan Mursi yönetimindeki iktidar, Arap Baharı sürecinde halkın yanında olan ordu tarafından darbe ile sonlandırılmıştır (Paksoy, 2014: 186). Yemen'de diktatör sonrası kurulamayan düzen nedeniyle ülkede kaos devam etmiştir

(Doster, 2013a: 57). Libya'da Kaddafi'nin tüm ikazlara rağmen yönetimi bırakmaması sonucu Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü'nün (NATO) operasyonu gerçekleşmiştir (Usul, 2011: 6).

Bölgenin Arap Baharı'nda başat ülkelerinde yaşanan bu gelişmeler, diğer ülkelerinde daha farklı bir seyir izlemiştir. Özellikle bölgenin yıllar içinde istikrarını ispatlamış ülkelerin bu krizi yönetmedeki başarısı, küçük çaplı ayaklanmaları minimum zararla bastırmalarını sağlamıştır. Suudi Arabistan Şii azınlıktan kaynaklanan isyanlar ve Bahreyn isyanları için verdiği destekle (C. Çakmak ve diğerleri, 2011: 10), Bahreyn Şii isyanlarının sistemin başat güçlerinin çıkarlarını etkileyecek kapasitede gerçekleşmesiyle ve Umman ile Ürdün de yine ekonomik sorunların isyanlara neden olması ile öne çıkmıştır (a.e: 11). Arap Baharı'ndan etkilenen bir diğer ülke Cezayir, Arap Baharı'nı asgari zararla yaşayan ülkelerden biridir. Cezayir'de gerek geçmişinde istikrarsızlıkların bedelini ağır ödemesi, gerek yönetimin siyasi, sosyal ve ekonomik reformları nedeniyle Arap Baharı dört gün sürmüştür (Temelat, 2012: 92). Fas'ta ise, zaten reformist bir kralın yönetimde olması, halk ayaklanmaları ile kralın reformları genişletmesi ve hızlandırması, aynı zamanda yine halkın istikrarsızlıktan imtina etmesi ile Arap Baharı etkisi minimum seviyede seyretmiştir (Temelat, 2013: 97-98). Lübnan halk ayaklanması yaşamamış (Kuşoğlu, 2013: 103) fakat kırılğan yapısı ile Arap Baharı sonrası daha da hassaslaşmış ve Suriye'de yaşanan gelişmelerden olumsuz etkilenerek isyan potansiyeline sahip bir halk tabakası oluşmuştur (a.e: 114). Irak'ta hâlihazırda mevcut sorunlara Arap Baharı etkisi ile halk baskısı da eklenmiş ve yönetimi olduğundan daha da zayıf bir duruma getirmiştir (B. Duman, 2011: 33). Tıpkı Irak gibi zayıf bir yönetime sahip olan Filistin'de Arap Baharı etkisi uzun sürmemiş ve diğer devletlerin aksine idarecilerin değişimi değil aralarında mutabakat sağlamaları talep edilmiştir (Gün, 2013: 125). Arap Baharı İran'da yönetim tarafından 'İslami Uyanış' ismiyle ve Batı taraftarı yönetimlere halkların isyanı olarak lanse edilmiş, İran'da bu isyanları oluşturacak faktörlerin olmadığını vurgulamıştır (Uygur, 2012: 15).

Arap Baharı Tunus ile başlayan ve bölge ülkelerini farklı derecede etkileyen, ekonomik sorunların temelinde siyasi ve sosyal problemlerin de etkin olduğu halk ayaklanmaları olarak uluslararası sistemde

değerlendirilmiştir. Arap Baharı ilk dönem diktatörlerini devirerek demokrasiye geçmek isteyen bölge halklarının isyanları olarak başarılı olmuştur. Fakat devrilen diktatörlerden sonra demokrasiye geçiş aşamasında bölge ülkelerinin geçmişten günümüze gelen kökleşmiş sorunları ortaya çıkmıştır. Özellikle yıllardır yönetimde olan elitler ve ülkelerin demokrasi adına gereksinim duyduğu kurumların yokluğu geçiş sürecini uzatmıştır. Bölgenin Skyes-Picot Antlaşmaları ile kazandığı sorunlu sınırları, bu sınırların belirlenmesi ile başlayan manda yönetimleri ve sürekli istikrarsızlık sonucu gerekli yönetim yapılanmasına sahip olmayan ülkelerin, Batı ülkelerinin sürekli müdahalesi ile sorunları hep arka planda kalmıştır. Arap Baharı ile aslında bu sorunlar çözüm için ön plana çıkartılmıştır. Bölge ülkelerinin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık mücadeleleri ve bağımsızlık sonrası gelişmeler, sistemin başat güçlerinin etkisi ile şekillenmiştir. Bu dönem ülkelerin kemikleşmiş sorunlarının çözümsüzlük özelliği kazanarak kökleştiği dönemdir. Bölge ülkeleri Arap Baharı ile ikinci defa bağımsızlık mücadelesi vermiş ve iyi yönetilemeyen geçiş dönemleri nedeniyle başa dönmüştür.

İkinci bağımsızlık mücadelesinin ateşleyici gücü Tunus, başta ekonomik olmak üzere birçok probleme sahip bir ülkedir. Tunus; nüfusu, yüzölçümü ve ordusu baz alındığında küçük bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır, ekonomik ve askeri zayıflığını dış politikasında ılımlı siyaset izleyerek kapatmıştır (Efegil, 2013a: 107-110). Tunus güçsüz bir orduya sahip olmasından dolayı güvenlik için savunmacı realist bir strateji izlemiş ve sistemin güçlü ülkeleri ile çıkar ilişkileri kurmuştur. Bu küçük ve zayıf devlet, her ne kadar bağımsızlığından sonra cumhuriyet rejimi ilan etmiş olsa da yönetimi zamanla diktatörlüğe evrilmiştir. Yönetimi itibariyle demokratik kurumların zayıf kaldığı Tunus'ta ekonomi de gelişmemiştir. Ekonomisi; turizm, hizmet sektörü, tarım, tekstil ve konfeksiyon, hafif sanayiler ile petrol ve fosfat üretimine dayanan Tunus, doğal kaynakları yetersiz bir ülkedir ve yetişmiş insan gücü oranı yüksek, istihdam oranı düşük bir ülke olarak maalesef işsizlik önemli sorunlarından biridir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). Üniversite mezunu işsiz gençler, ülkenin merkez ve sahil bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkı ve ülkede öne çıkan yolsuzluk sorunları, zaten ekonomide mevcut olan problemlerin halka daha da büyük oranda yansımaya neden olmuştur (Ferhavı ve Bakeer, 2013: 21). Gerek yönetimde görülen sorunlar

gerek ekonominin getirdikleri aslında Tunus'ta değişimin işaretleridir. Osmanlı İmparatorluğu sonrasında Fransa himayesi akabinde Burgiba ve Bin Ali'nin uzun soluklu yönetimleri ülkede kurumsallaşmayı engellemiştir. Özellikle Burgiba ve Bin Ali'nin muhalifleri tasfiyesi yönetimi giderek diktatörlüğe dönüştürmüştür (Koldaş ve Köprülü, 2011: 49-50). Bu baskıcı rejim Machiavelli söylemlerinin aksine iktidarını halka değil iktidarı çevreleyen elit tabakaya dayandırmıştır. Tunus'u diğer diktatörlüklerden ayıran en önemli özellik, ordusunun zayıf olmasıdır. Zayıf orduya sahip olması Tunus'u demokrasiye bir adım daha yakınlaştırmış ve Arap Baharı sürecinde diktatörlüğün yıkımını kolaylaştırmıştır. Süreci başlatan olayın temeli ekonomik soruna dayanmaktadır ve küçük çaplı protestoların yaşandığı ülkede büyük patlamaya neden olan asıl sebep olmuştur. 2010 yılında Buazizi'nin sorunlarını dile getirebilmek adına kendini yakma eylemi aslında zaten patlamaya hazır halk için bir sebep olmuştur (Koçak, 2012: 24). Arap Baharı sürecinin domino etkisinde ülkelerde birikmiş olan problemler ile birlikte kuşkusuz sosyal medyanın bölgedeki etkisi yadsınamaz. Sorunların dile getirilmesinde ve bu sorunların geniş kitlelere ulaşmasında, bu kitlelerin bir araya gelmesinde sosyal medya önemli bir faktör olmuştur (Babacan ve diğerleri, 2011: 78). Arap Baharı süreci Tunus'ta 26 gün gibi kısa bir sürede sonuçlanmış ve diktatörü devirerek büyük bir başarı kazanmıştır (Kışlakçı, 2012: 124). Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinde ülkenin sahip olduğu zayıf ordu önemli bir faktördür (V. Ayhan ve N. Ayhan, 2011: 8). Ekonomik temelli başlayan ancak daha sonra sendikaların ve muhalif görüşlü oluşumların katılımıyla yönetim karşıtı eylemlere dönüşen süreçte, ordu yönetim adına pasif kalmış ve halkın yanında polisle çatışmıştır (Ayhan, 2012: 48-49). Ordunun halktan yana tutumu, sürecin diktatör ve diktatör yanlısı güçlerin aleyhinde sonuçlanmasına neden olmuştur. Kamu güvenliğini sağlayamayan Bin Ali rejiminin, ekonomik sorunlarla birlikte uzun süren baskıcı yönetimi artık halkın gözünde meşruiyetini kaybetmiştir. Tunus tarihinde üçüncü defa yönetiminde değişikliğe gitmiş ve yine yumuşak bir geçiş yapmıştır (Diriöz, 2011: 81). Tunus'ta Arap Baharı sürecinin kısa sürmesi; homojen halk yapısı, ordunun halkın yanında olması ve zayıf da olsa muhaliflerin mevcut olması gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Nihayet Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci, Mısır halkının sesini duyurabilmek için beklediği bir platform olmuştur. Arap Baharı Tunus'tan hemen sonra 2011 yılının Ocak ayında Mısır'ın Tahrir Meydanı'nda ortaya çıkmıştır (Zengin, 2013: 45). Halk yönetimde söz sahibi olamamasını ve ekonomik reformların sadece duyumdan ibaret olmasını protesto etmek için Tahrir meydanına gitmektedir (Koldaş ve Köprülü, 2011: 45). 25 Ocak'ta başlayan Mübarek protestolarındaki en önemli ayrıntı hiç kuşkusuz ordunun halktan yana bir tutum sergileyerek, halkı polis güçlerine karşı müdafaa etmiş olmasıdır (V. Ayhan ve N. Ayhan, 2011: 14). Bu durum karşısında Hüsnü Mübarek 11 Şubat 2011 tarihinde 30 yıllık iktidarını Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne devrettiğini açıklamıştır (Paksoy, 2014: 185). Mısır diktatörü yerini protestolarda halkın yanında yer alan orduya bırakmıştır. Bölgenin en önemli ülkelerinden Mısır'da değişim başlamıştır. Müslüman Kardeşler örgütü de bu değişimden nasibini almıştır. Yıllarca baskılanan Müslüman Kardeşler, demokrasi adımları atılırken, siyasi arenada aday olmak için Hürriyet ve Adalet Partisi'ni kurmuştur (Canbegi, 2013: 164). Klasik Realizm, güç kavramını askeri potansiyel olarak kabul etmekte ve gücün caydırıcı olma özelliğine önem vermektedir (Özdemir, 2008: 127). Mısır'ın güçlü ordusu Arap Baharı sürecinde en etkin faktör olmuştur. Süreç boyunca halkın tarafında olan ordunun tutumu, Mübarek'in yönetimi devretmesinde etkili olmuştur.

Arap Baharı süreci Tunus ve Mısır'ı alabora ettikten sonra, Libya'da hareketlenmeler başlamıştır. Libya bu sürece 15 Şubat 2011 itibarıyla dâhil olmuştur (Telatar, 2012: 71). Libya'da Mısır ve Tunus'ta yaşanan ayaklanmalarla aynı nedenlerden dolayı başlayan ayaklanmalar, Bingazi'de Fethi Terbil'in tutuklanmasıyla diğer bölgelere de sıçramıştır (Kuşoğlu, 2012: 107). Libya'da Arap Baharı süreci farklı olarak şekillenmiştir. Bu farka neden olan ilk faktör; birleşmiş bir muhalefetin olmaması, ikinci faktör ise; Libya'da güçlü bir ordunun bulunmamasıdır (Zengin, 2013: 68-69). Sürecin şiddetlenmesini takiben Kaddafi'nin de yönetimi bırakmayarak muhaliflere karşı şiddete başvurması sürecin seyrini değiştiren önemli bir faktördür (Telatar, 2012: 71). Libya ordusu da; ülkede mevcut aşiret yapılanmasından etkilenmiştir ki bunun farkında olan Kaddafi muhaliflere karşı oluşturduğu kendi güvenlik birimlerini kullanmıştır (Ayhan, 2012: 163). Aslında olaylar başladığında tüm diktatörlüklerde zaman zaman görülen ayaklanmalardan biri

olduğu ve Kaddafi'nin bu ayaklanmayı da kolaylıkla bastıracağı düşünülmüş ancak Bingazi muhaliflerin eline geçince olayın ciddiyeti anlaşılmıştır (Diriöz, 2012: 67). Kaddafi'nin muhaliflere karşı şiddete başvurmasıyla artık süreç Kaddafi taraftarları ile muhalifler arasında gerçekleşen bir iç savaşa evrilmiştir (Çağırın, 2011: 16). Arap Baharı süreci, ülkelerin dinamiklerine göre şekillenmiş ve her ülkede farklı sonuçlar doğurmuştur. Tunus ve Mısır'da diktatörü koltuğundan eden süreç, Libya'da iç savaşa dönüşmüştür. Libya'da Mısır ve Tunus'tan farklı olan bir diğer dinamik, Libya'nın Batı için önemidir. Bu önem, Arap Baharı'nın şekillenmesinde etkili olmuştur. Libya'nın gerek stratejik önemi gerek sahip olduğu petrol rezervleri Batı için Libya'yı önemli kılmıştır. Libya'nın Afrika ve Avrupa arasındaki konumu ve sahip olduğu zengin petrol rezervleri; Batı'nın ekonomi ve güvenlik konularında etkili olmuştur (Akbaş ve Düzgün, 2012: 67). Libya'nın; sahip olduğu aşiret yapılanmasının ülkenin ordusu dâhil tüm birimlerinde oluşturduğu parçalı yapı ve Batı için gözden çıkarılamayacak bir konumda oluşu, ülkenin süreci farklı yaşamasına neden olmuştur. Nitekim ülkenin yaşadığı iç savaşa Batı'nın, BM ve NATO gibi uluslararası kurumları ile dâhil olmasını sağlamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı ile Batı'nın Libya'daki iç savaşa müdahil olması, çatışmalar Kaddafi ve taraftarlarının aleyhine dönmüştür (Usul, 2011: 6). 17 Mart 2011 tarihinde BM'nin aldığı bu karar doğrultusunda Libya'daki muhalifleri destekleyen NATO güçlerinin yardımıyla, 22 Ağustos 2011'de başkent Kaddafi taraftarlarından alınmıştır (M.E. Yılmaz, 2012: 2). 20 Ekim 2011'de Kaddafi'nin Libya halkı tarafından öldürülmesi sonucu Kaddafi dönemi bitmiştir (Kuşoğlu, 2012: 108). Libya'nın iç savaş sırasında çöken devlet yapılanması ve aşiretlerin etkisi ile zayıflayan ordusu, Batılı ülkelerin müdahalelerini kolaylaştırmıştır. Uluslararası sistem güçlülerin yönetici olma durumunun geçerli olduğunu belirten Carr, sistemde gücünden dolayı ayrıcalıklı bir grubun mevcut olduğunu ve bu grubun çıkarları uğruna sistemde düzen yanlısı olarak göründüklerini, hatta diğer devletleri düzen bozucu olarak yaftaladıklarını belirtir (Carr, 2007: 267). Carr'ın vurguladığı gibi çıkarları doğrultusunda sistemin bu ayrıcalıklı ve düzen yanlısı grubu, iç savaş ile zayıflayan Libya'ya müdahale etmiştir. Kaddafi döneminin bitirilmesinde rol alan Batı, operasyonlar sırasında muhalifleri silahlandırmış ve operasyonlar sonlandırıldığında bazı aşiretlerin de desteğini alan bu gruplar silah bırakmayı

kabul etmemiştir (Uysal, 2014c: 86). Kaddafi'den sonra oluşan otorite eksikliği ile bu silahlı grupların kontrol altına alınamaması, özellikle de bazı aşiretlerin bu grupları desteklemesi yeni bir sistemin tesisini zorlaştırmaktadır (M.E. Yılmaz, 2012: 4).

Arap Baharı sürecinin diktatörünü deviren son ülkesi Yemen'dir. Süreç için gerekli zeminin hazır bulunduğu Yemen, 16 Ocak 2011'de başlayan ilk isyanlar doğrultusunda Arap Baharı'nın etkilediği ülkeler listesine girmiştir (Ayhan, 2012: 226). Gösterilerin Kasım 2011 yılında Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ve Ali Abdullah Salih arasında imzalanan Barış Planı çerçevesinde sona erdiği Yemen'de, Şubat 2012 yılında seçim yapılacak ve Ali Abdullah Salih yerini yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye bırakacaktır (Gezgin ve Muslu, 2015: 239). Ali Abdullah Salih'in istifasını verdiği dönemde Yemen'de; bazı aşiretler ile hükümet çatışması, El Kaide'nin bazı bölgeleri yönetmesi ve Güney'de özerklik isteyen gruplar gibi sorunlar mevcuttur fakat geçiş dönemine zarar verecek kapasitede değildir (Kurt, 2015: 8).

Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'in Arap Baharı sürecini diktatörlerinden kurtularak yaşamaları, bölge ülkelerinde hareketlenmelerin artmasına neden olmuştur. Bu hareketlenmelerden biri de Suriye'de yaşanmıştır. Fakat Suriye süreci diğer ülkelerden çok farklı yaşamıştır. Suriye'de Arap Baharı ve Suriye adeta bütünleşmiş ve birbirini dönüştürmüştür. Suriye ile birlikte uluslararası sistem de süreçten etkilenmiş hatta süreci en yoğun Suriye'de izlemiştir. Suriye Arap Baharı sürecine 15 Mart 2011'de dâhil olmuştur fakat yönetim değişmemiş aksine süreç yönetim ve halk arasında süren bir savaşa evrilmiştir (Kıran, 2014: 103). 10 – 15 yaş aralığında bulunan bir grup çocuğun Dera'da yazdığı rejim karşıtı yazıyla tutuklanması ve hatta işkence görmesi, Suriye'yi Arap Baharı'na dâhil eden düzenli ayaklanmaların gerçekleşmesine neden olmuştur (Karabat, 2013: 106). Suriye'nin sürece dâhil olma nedeni yalnızca çocukların gördüğü muamele değildir. Hâlihazırda ülkede kemikleşmiş birçok sorun mevcuttur. Fakat Suriye halkının ayaklanması için gereken kıvılcım Deralı çocuklar olmuştur. Ülkede mevcut sorunlar; Arap Baharı'nı yaşayan tüm ülkelerde olduğu gibi ekonomi temelli sosyal ve siyasal nedenlerdir. Bölge ülkelerinin tarihsel gelişmemişliklerinden kaynaklanan çözümsüzleştirilen sorunlarıdır. Suriye'de mevcut Müslüman, Hristiyan, Kürt, seküler ve eski komünist muhalif gruplar, 2005 yılının Ekim ayında birleşerek oluşturdukları

'Şam Deklarasyonu'nu kısıtlı sayıda katılımcı imzası ile ilan etmişlerdir (Şen, 2013: 58). Fakat Şam Deklarasyonu, Beşar Esad'ın yönetimdeki otoriter sisteme uyum sağlamasıyla olumsuz sonuçlanmış hatta muhaliflerin bir kısmının tutuklanmaları söz konusu olmuştur (Süer, 2012: 2). Esad'ın Suriye'nin demokrasiye bir adım atmasını engellemesi ile yönetimde mevcut sorunlar devam etmiştir. Bir hükümdar Machiavelli'ye göre, iktidarın devamı için zamana uymalıdır (Lerner, 2007: 115). Esad, aldığı Arap Baharı sürecine zıt kararlarla zamana uymamıştır ve iktidarı ile birlikte Suriye'yi de kaosa sürüklemiştir. Ülkenin önemli bir diğer sorunu da ekonomik yapısıdır. Refah seviyesi ile halk ayaklanmaları arasında ters bir orantının mevcut olmasından ötürü, Suriye'de de orantısız gelir dağılımı ve yoksulluk sınırı halkın ayaklanma nedenlerinden biri olmuştur (M.E. Yılmaz 2011b: 19). Suriye'de önemli bir diğer halk ayaklanması nedeni yönetimde var olan sorunlardır. Ülke heterojen bir halka sahip fakat yönetimde Nusayri ağırlıklı elitlerin iktidarı söz konusudur (Süer, 2012: 5). Esad'ın Şam Deklarasyonu için olumsuz tavır takınması ile yönetimin muhalif kanadıyla bir diyalog geliştirmesinin yolu kapanmıştır. Muhalefet yok sayılmaya devam edilerek iktidar Nusayri azınlıkla devam etmiş böylece yönetimde var olan sorun çözülmemiştir. Ülkenin sahip olduğu tüm bu sorunlar Dera olayları protestolarının süreklilik kazanmasıyla dillendirilmeye başlamış, sorunların çözümü için reform talep eden halka rejimin sert tepki göstermesi protestoları tekrar dönüştürmüş ve artık rejimin değişmesi yönünde gösteriler düzenlenmeye başlamıştır (Bağlıoğlu, 2013: 508). İsyan, Müslüman Kardeşler, Kürt, Marksist, Nasırist ve hatta Esadların hanedanında mevcut muhalif gruplar önderliğinde tek ses olmaya başlamıştır (Dağ, 2015a: 109). Fakat ülkenin heterojen yapısı sebebiyle çok uzun sürmemiştir. Esad, Kürt grupların muhalifleri desteklememesi için 7 Nisan 2011 tarihinde Kürtlere ellerinden alınan vatandaşlık haklarının geri verileceği sözünü vermiştir (Tavukçu, 2014: 75). Beşar Esad isyanları bastırmak adına halka küçük jestler yapıyor, bir yandan memur maaşlarına zam yapmakta diğer yandan yerel bölgelerde muhalif hareketleri sonlandırmak adına şiddet uygulamaya devam etmektedir (Kışlakçı, 2012: 213). Ülkede Esad karşıtı bir grupla birlikte Esad yanlısı bir grup da mevcuttur. Esad ailesi mensubu kişiler, kamu çalışanları, Nusayriler ve Hristiyanlar Esad taraftarı olarak karşımıza çıkmaktadır (Süer, 2012: 10). Esad yanlısı bir grubun varlığı, Beşar Esad'ın

yönetimde kalmasını sağlamakta ve buna bağlı olarak olayların devam etmesine neden olmaktadır (Sandıklı ve Semin, 2012: 11). Esad, reformlarla ilgili kendisine verilen tavsiyelere kulak asmamış, 1 Nisan 2012’de ‘Suriye’nin Dostları Grubu Toplantısında’ ve ‘Annan Planı’ ile ilgili tavrıyla da bunu göstermiştir (Deniz, 2013: 320). Esad’ın reformlarla ilgili vurdumduymaz tavrı, ülke içinde gruplaşmaya ve ülkede bir protesto sürecinden ziyade Esad yanlısı ve Esad karşıtı gruplar arasında bir iç savaş sürecinin yaşanmasına neden olmuştur.

Arap Baharı sürecinin başlamasıyla birlikte bölge ülkeleri bir bir sürece dâhil olmuştur. Bahreyn süreçten önce de sorun yaşayan bir ülke olarak, sürece dâhil olması zor olmamıştır. Ülkede neredeyse bağımsızlığından sonra başlayan Sünni-Şii gerilimi; 2010 seçimleri sonrası mezhepsel dengenin Sünniler lehine değiştirilmesi politikasının uygulandığının düşünülmesi üzerine artmış, Tunus ve Mısır ayaklanmaları sonrası ülke muhalefetinin 14 Mart’ı ‘Öfke Günü’ ilan ederek halkı sokağa çağırmasıyla ayaklanmaya dönüşmüştür (Ayhan, 2011). Ayaklanma esnasında bir eylemcinin yaşamını yitirmesi ve cenaze töreninde yapılan açıklamaların sonunda olaylar çıkarak yine bir eylemcinin ölmesi ile, eylemciler başkent Manama’daki İnci Meydanı’nda kamp kurmuşlar fakat güvenlik güçlerinin sert müdahalesi ile karşılaşmışlardır (Üçağaç, 2015: 259). Bahreyn’in Arap Baharı sürecine dâhil olması bölge dinamikleri açısından sorun teşkil etmektedir. Bahreyn; bölgede güç savaşı veren İran ve Suudi Arabistan’a yakın bir konumda Sünni ve Şii nüfusa sahip bir ülkedir ve Körfez ülkeleri ile ABD için de müttefik tampon ülke konumundadır (Koldaş ve Köprülü, 2011: 55). Bu nedenlerdendir ki; ABD Savunma Bakanı’nın Bahreyn ziyaretinin akabinde 15 Mart günü Körfez Ülkeleri güçleri Suudi Arabistan’ın ‘Bahreyn’in yardım isteği’ üzerine söylemi ile ülkeye giriş yapmış ve İnci Meydanı’nda bulunan göstericilere müdahalede bulunmuştur (Ahmet Öztürk, 2012: 472). Olayların büyümesi ve ülke dışından sağlanan destek güçle göstericilere uygulanan sert müdahaleler üzerine, Şii El-Vifak Partisi parlamenterleri anayasal ve politik reformlar yapıncaya kadar gösterilerin süreceğini ve kendilerinin de ancak o zaman tekrar meclise dâhil olacaklarını açıklayarak meclisten çekilmişlerdir (Üçağaç, 2015: 259). Suudi Arabistan liderliğinde Körfez Ülkeleri güçlerinin yardımıyla Bahreyn’de oluşan halk ayaklanmaları sert müdahalelerle bastırılmış ve ülkede sıkıyönetim

ilan edilmiştir (Koldaş ve Köprülü, 2011: 58). Arap Baharı sürecinden etkilenen diğer bir devlet Irak, süreçten önce ABD tarafından işgali edilmiştir. Bu işgal ile başlayan toplumsal bölünme, süreçle birlikte hız kazanmıştır. Irak'ta mevcut bölünmede İran, Suriye'de olduğu gibi Şii grupları desteklemektedir.

Irak; daha bir Osmanlı İmparatorluğu toprağı iken; Safevilerin Şiileştirme politikasının Suriye ile birlikte hedeflendiğı bir ülke olmuştur (Akpınar, 2014: 206). Suriye ve Irak'ın bir diğer ortak kaderi de Baas Partisi yönetimi ile yönetilmek olmuştur. Irak; bölgenin sosyalizm ve Arap Milliyetçiliğı etkisi altına girdiğı dönemde, 1958 yılı darbesi ile monarşiyi yıkmış cumhuriyeti kurmuştur (Gürler, 2015: 121). 1958 darbesinin mimarı General Kasım, yönetimde olduğu dönemde Baas Partisi faaliyetlerini gizli olarak yürütmüş, 1963 yılında bir darbeye yönetime gelmiş ve 1968 yılına kadar kesintiye uğramış olsa da 1968 yılında artık yönetim Baas Partisinin olmuştur (Çağ ve Eker, 2013: 64). 1968 yılında General Hasan El-Bekir tarafından yapılan darbe ile iktidara gelen Baas Partisi, Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin'in baskısı sonucu yönetimde değişikliğe gitmiş ve El-Bekir'in yerini Saddam Hüseyin almıştır (Gürler, 2015: 122). 1979 yılı ile birlikte İran da Irak da uzun yıllar sürecek yönetimler iktidara gelmiştir. Bu yönetimler arasında mezhepçilik görünümlü stratejik sorun, uzun ve yıpratıcı bir savaşa dönüşmüştür. 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı, gerek Saddam Hüseyin'in bölgede lider olma isteğı gerek İran'ın devrim ihraç etme isteğı ile başlamış ve her iki ülkenin de büyük kayıplar vermeleriyle sonlanmıştır (Çağ ve Eker, 2013: 69). Savaş büyük kayıplarla biterken her iki ülke de bu savaş nedeniyle artık bir tehdit değildir. Savaş öncesi kurulan Körfez İşbirliğı Konseyi ile bölgede Körfez ülkelerinin memnuniyetle karşıladığı Suudi nüfuzu artmış fakat savaş borçlarını ödeyemeyen Saddam Hüseyin'in 1991'de Kuveyt'e saldırmasıyla bu olumlu hava kısa sürmüştür (Gündoğan, 2011: 69). İran-İrak savaşında Körfez ülkelerinin Irak'ı desteklemeleri ve savaş sonrası Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali bölgede dengeleri değiştirmiş, Körfez ülkeleri ile İran ilişkileri daha olumlu bir döneme girmiştir (Uygur, 2012: 5). İran'la sekiz yıl savaşan ardından Kuveyt'i işgal eden Saddam Hüseyin, bu operasyonlar sırasında ve sonrasında ülke içinde Şii ve Kürt ayaklanmaları, uluslararası platformda da yaptırımlarla ülkeyi ve

partisini yıpratmış özellikle ekonomi çökmüştür (Gürler, 2015: 127). Irak sonun başlangıcına gelmiştir ve hem Baas Partisi hem de Saddam Hüseyin artık miadını doldurmuştur. 2003 yılında ABD'nin 'demokrasi' operasyonu Irak için yeni bir dönem başlatmıştır. 11 Eylül 2001'de 'İkiz Kulelere' yapılan terörist saldırılar sonrası önce Irak teröristlerle işbirliği yaptığı ve ardından Kitle İmha Silahı bulundurduğu gerekçeleri ve Iraklılara demokrasi götürme iyi niyetiyle işgal edilmiştir (Gündoğan, 2011: 69). 2003 yılında yapılan operasyonla Saddam Hüseyin yönetiminin sona erdirilmesi ile ülkede yönetim Şii grubun eline geçmiş, İran'ı bölgede dengeleyebilecek tek ülkenin Sünni kimliğini kaybetmesi ve fiilen bölünmesi Körfez ülkelerini endişeye sevk etmiştir (Uygur, 2012: 6). Saddam yönetiminin bir arada tuttuğu Irak'ta operasyonun kazananı Kürtler ve Şiiler, kaybedeni Sünniler olmuş bu tablo aynı zamanda bölgede Sünni-Şii geriliminin güncellenmesinde de etkili olmuştur (Zengin, 2013: 180).

Ortadoğu, Arap Baharı öncesinde birikmiş sorunların kitlesel bir isyanı olmuştur. Bölgenin sorunları Sykes-Picot Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden Batılı güçlerin manda yönetimine geçiş ile birlikte başlamıştır. Manda yönetimi döneminde Ortadoğu'da yaşanan isyanlar ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle Batılı güçlerin yıpranması bölge ülkelerinin bağımsızlık kazanmasını sağlamış fakat bu bağımsızlık manda yönetimi sonrası yönetime gelen iktidarlar ile Batı kontrollü bir bağımsızlık olmuştur. Morgenthau'ya göre; uluslararası sistemde rekabet halinde olan devletlerin çıkarlarını korumak adına önlem alabilmeleri için, güç kavramı önemini korumaktadır (Morgenthau, 2007: 273). Batı, manda yönetimleri sonrası bölge kontrolünü kaybetmemek için bağımsızlığını kazanan ülkelerde Batı yanlısı yöneticilerin iktidarını sağlayarak önlemini almıştır. Ülkelerin idarelerinde mevcut Batı kontrollü yönetimler; Sykes-Picot'un çizdiği suni sınırların oluşturduğu problemliliği diktatörlükle yönetmiştir. Bölge toplumlarının dini ve etnik çeşitliliği, bölgede mevcut güç savaşları ve dikta rejimleri bölgenin sürekli çatışma alanı olmasına yol açan sorunlardır. Bununla birlikte bölgede 1948 yılında kurulan İsrail, bölgenin en uzun ömürlü ve çözümsüzlüğe mahkûm edilen diğer bir sorununu başlatmıştır. Filistin Meselesi; gerek bölge güçlerinin gerek dış güçlerin bölgeye müdahalesinde kullanılan bir faktör olmuştur. Öyle ki Filistin Meselesi bölgede bir dizi Arap-İsrail savaşına neden olmuş ve bu

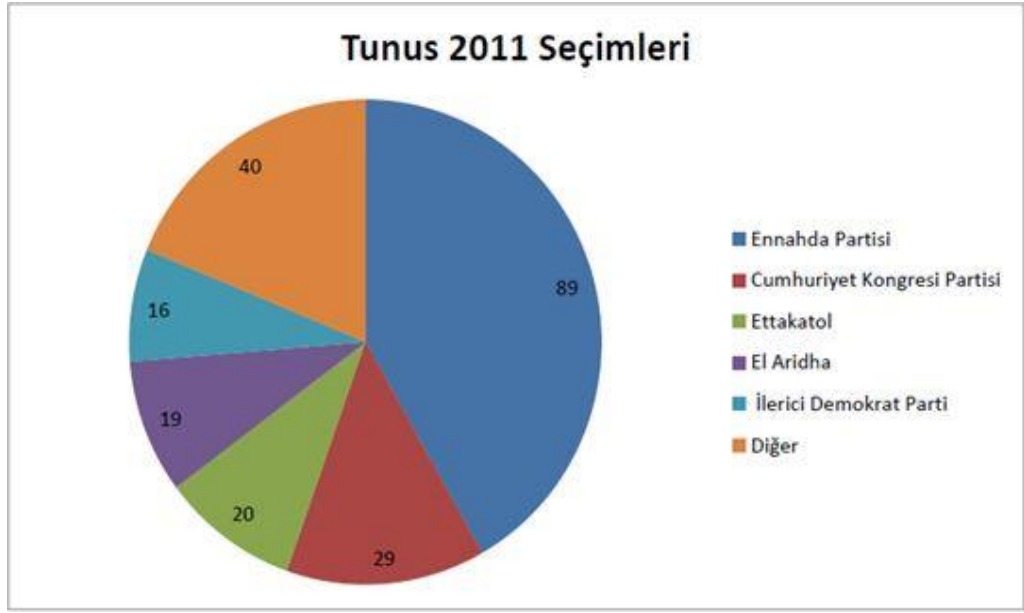
savaşlar dış güçlerin müdahalesi ile sonuçlanmıştır. Fakat Filistin Meselesi ile ilgili herhangi bir gelişme yaşanmamış, bölge güçleri ve dış güçler imtiyazlarını arttırmıştır. Bölgede yaşanan tüm bu gelişmeler; imtiyaz sahibi gruplar oluştururken bölge halkını biraz daha sıkıyönetim altına almıştır. Bölge halkı diktatörler vasıtasıyla yönetilirken; siyasi alanda yok sayılmakta bunun yanında ekonomik olarak da günden güne artan sorunlarla karşılaşmaktadır. Yönetimlerin adam kayırmacılık, yolsuzluk ve rüşvet ile ekonomide ürettiği sorunlar; halkta yüksek enflasyon, işsizlik ve sürekli artan yoksulluk olarak hissedilmektedir. Tüm bu sorunlar bölgede zaman zaman isyanlara, protestolara ve eylemlere neden olmuş fakat bu girişimler lokal düzeyde yaşanmıştır. Fakat 2010 yılında başlayan Arap Baharı, kitlesel özelliği ile bu girişimlerden farklı olmuştur.

1.3 Arap Baharı Sonrası Ortadoğu

2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı; diğer isyanlardan farklı olarak bölgesel düzeyde yaşanmış ve etkilediği ülkelerde büyük değişimlere neden olmuştur. Arap Baharı ile Tunus, Mısır, Libya ve Yemen uzun yıllar iktidarda olan diktatörlerini devirmiş ve demokrasi için girişimlerde bulunmuşlardır. Arap Baharı; başladığı ve hızla ilerleme kaydettiği bu ülkelerden sonra Suriye'de etkisini kaybetmiştir. Esad Rejimi; Suriye'de yaptığı katliamlarla Arap Baharı'nın seyrini değiştirmiştir. Suriye'de başlayan Arap Baharı süreci bölgede mevcut dinamikleri etkilemiş, sürece Suriye'nin müttefiklerinin dâhil olmasıyla süreç güç savaşlarına dönüşmüştür. Rusya ve İran'ın sürece dâhil olması ile Esad Rejimi muhaliflerle mücadeleyi seçmiş ve Suriye'de süreç iç savaşa dönüşmüştür. Bölgede süreçten etkilenen diğer ülkelerde de devrimin tamamlanamaması ve bu hassas dönemde dış güçlerin bu ülkelere müdahalesi, bölgede kaotik bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Süreçten etkilenen ülkelerin siyasi otorite kuramaması, bu ülkelerin güvenlik zafiyetlerine neden olmuş ve iç savaşlara varan çatışmalara yol açmıştır. Devletsiz ve buna bağlı olarak kaotik ülkeler; bölgede önemli sorunların oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan çatışmalar nedeniyle güvenli bölgelere başlayan göç hareketleri, bölgede mevcut terör gruplarının güçlenmesi ve yaşanan çatışmaların etnik/mezhebi ayrışmaları oluşturması gibi sorunlar etkisi küresel düzeyde hissedilen sorunlardır.

Küresel düzeyde etkili sorunlara yol açan en önemli faktör sürecin ülkelerde tamamlamadığı geçiş dönemidir. Tamamlanamayan geçiş dönemleri, diktatörler sonrası oluşan siyasi otorite boşluğunun devamlılığına neden olmuştur. Süregelen yönetim boşluğu ülkelerde kaosa yol açmıştır. Geçiş dönemini minimum zararla tamamlayan tek ülke Tunus'tur. Tunus'ta Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinin ardından, Bin Ali rejiminden kalan Fouad Mebazaa Cumhurbaşkanı, Muhammed Gannuşi'de Başbakan olmuştur (Tanrıverdi O, 2011: 28). Fakat Gannuşi, halkın eylemlerine istinaden istifa etmiş, yerine yine Bin Ali kabinesinden Elbaci El Sebsi'nin getirilmesi ve halkın daha kapsamlı protestolar için sokağa çıkması ile cumhurbaşkanı seçimler için hazırlanan kararnameyi onaylamıştır (Ulutaş ve Torlak 2011: 7). 23 Ekim 2011 tarihinde Tunus Meclisi üyelerinin seçilmesi için ülkede, tüm görüşlerin temsilcilerinin ve yüksek oranda seçmenin katılımının yaşandığı bir seçim gerçekleşmiştir (Azad, 2011: 1). Demokrasiye geçiş aşamasında tüm siyasi görüşler arasındaki bu uzlaşmacı tavır, demokrasi için ülkede mevcut bir potansiyele işaret etmektedir. Tunus'ta gerçekleştirilen seçimlerde; Ennahda Partisi, Cumhuriyet Kongresi Partisi, Emek ve Özgürlük için Demokratik Forum Partisi (Ettakatol), Demokrasi, Adalet ve Kalkınma İçin Halk Talebi (El Aridha), İlerici Demokrat Parti ve diğer katılımcılar mecliste sandalye kazanmıştır (bkz. Şekil 2). Arap Baharı sonrası Tunus; demokrasiye adım atmış, yöneticilerini seçmiştir. Bin Ali sonrasında Tunus'ta da tüm bölgede olduğu gibi Arap Baharı sonrası güç kazanan İlimli İslam taraftarları ön plana çıkmıştır (Bingöl, 2013: 39). İlimli İslam taraftarlarının güç kazandığı diğer bir ülke Mısır olmuştur.

Şekil 2: Tunus 2011 Seçimleri Meclis Sandalye Dağılımı

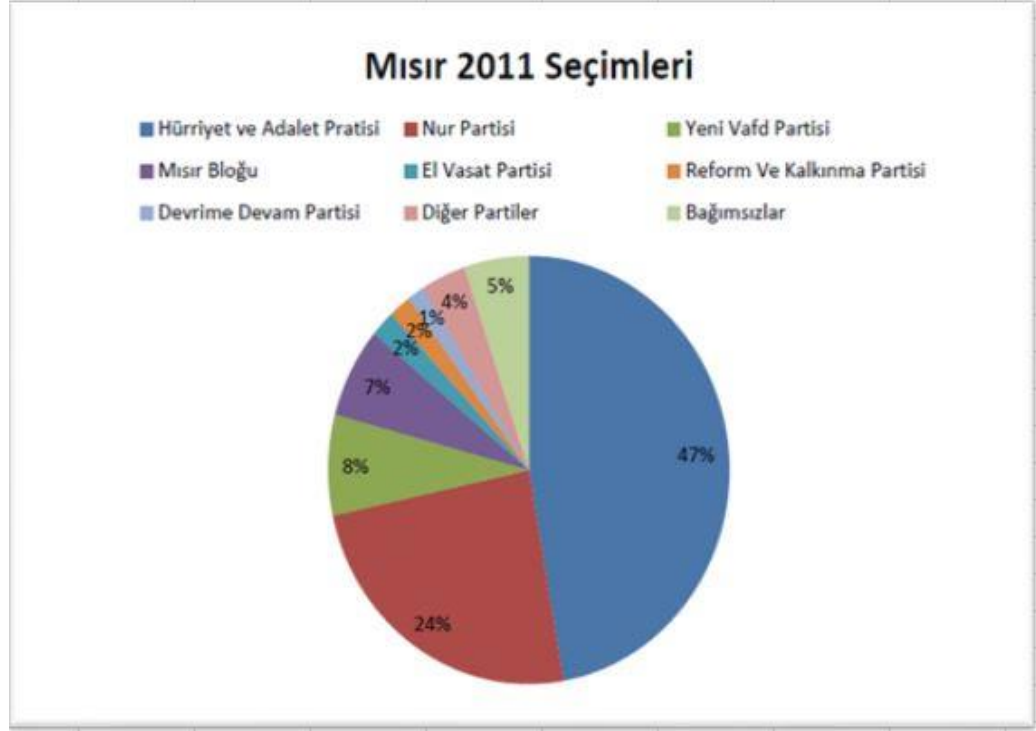

Kaynak: Koçak, 2012: 44-45

Mısır'da da Tunus'ta olduğu gibi seçimlerde İlimli İslam taraftarlarının ağırlığı hissedilmiş ve Mısır'ın ilk demokratik seçimlerinde aday olan Müslüman Kardeşler zafer kazanmıştır. Eski seçim yasasına göre yapılan ve 28 Kasım'da başlayıp Mart ayında sona eren seçimlerde; Müslüman Kardeşlerin partisi Hürriyet Ve Adalet Partisi oyların büyük bölümünü almıştır (bkz. Şekil 3). Parlamento seçimlerini geride bırakan Mısır'da 23-24 Mayıs'ta Cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenlenmiş ve 16-17 Haziran'daki ikinci tura kalmıştır (Ayhan, 2012: 139). İkinci turda sonuçlanan seçimlerin galibi Müslüman Kardeşlerin adayı Dr. Muhammed Mursi olmuştur ve 30 Haziran 2012 tarihinde göreve gelmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, b.t.). Arap Baharı sonrası Mısır'da da Tunus'ta olduğu gibi demokrasiye adım adım geçiş yapılmıştır. Her iki ülkede de demokratik seçimler yapılmış ve halkın seçtiği yöneticiler iktidar olmuştur. Fakat Mısır, demokrasiye geçiş yapabilmek için henüz tüm engelleri ortadan kaldıramamıştır. Bu engellerden biri de Nasır döneminden itibaren sürekli güçlenen ordusudur. Albay Nasır'ın iktidarının kaynağı ordu, Mısır'ın en güçlü kurumudur. Müslüman Kardeşler iktidarına kadar yönetimde bulunan tüm idareciler de ordu mensubudur. Müslüman Kardeşler Mısır'ın ilk sivil iktidarı olarak ve arkasında ordu gibi bir güç kaynağı olmadan göreve dezavantajlı olarak başlamıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşlerin iktidarı ile birlikte Cumhurbaşkanı Mursi'nin yönetimi,

tecrübesizlikten kaynaklanan sorunlar nedeniyle de halktan ve devrimden kopmuştur (Telci, 2014: 53). Halk; yönetimden sorunlarına çözüm bulmasını beklerken, yöneticiler çözüm bulamamakla birlikte devrim ruhunu da kaybetmiştir.

Şekil 3: 2011 Yılı Mısır Seçimleri Oy Dağılımı

Kaynak: Tanrıverdi O. Yaşar, 2012: 70

Cumhurbaşkanı Mursi'nin 22 Kasım 2012 tarihli Anayasal Deklarasyonu ile ordu ve Cumhurbaşkanı arasındaki görüş ayrılığı belirginleşmiştir (Ferhavi, 2013: 36). Yıllardır, ülkede söz sahibi olan ordunun, yönetimden üstelik Müslüman Kardeşler tarafından uzaklaştırılması kabul edilebilir bir karar değildir. Ülkenin en büyük gücü ordu ile halkın seçtiği Cumhurbaşkanı arasındaki gerginlik bir iktidar mücadelesidir. Aslında Mısır ordusu; 1952 Nasır darbesi sonrası kökleşmeye başlamış ve Arap Baharı'na kadar da yönetimde hep söz sahibi olmuştur. Arap Baharı sonrası yapılan seçimlerle birlikte ordu, gücünü korumuş, yönetimde gizli el rolüne bürünmüş ve Mursi yönetimi de buna engel olamamıştır (Tanrıverdi O. Yaşar, 2013: 13). Bu dönemde yönetimde Mursi görünmekle birlikte, ordu adeta bir üst yönetim olarak çalışmıştır. Mursi yönetiminin karşısında sadece ordu değil aynı zamanda yargı, polis ve sermaye grupları da mevcuttu (Dinçer, Köstem ve Hecan, 2013: 31). Tüm bu güçlü grupların muhalif olduğu Mursi yönetimi,

tecrübesizliğine ve bu gruplara rağmen ülkede gerekli reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır (Derdari, 2013: 45). Mısır'da tamamlanamayan demokrasi sadece 1 yıl sürmüştür. Halk tarafından Mursi karşıtı gösteriler düzenlenmesini müteakip 3 Temmuz 2013'te Mısır tarihine bir darbe daha kaydedilmiştir (Buçukcu, 2014: 58). 30 Haziran'da başlayan halk gösterileri ile Mübarek rejiminden kalan gruplar için bir fırsat doğmuş ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinin yardımıyla da Mısır'da askeri darbe gerçekleşmiştir (Telci, 2014: 54). Mısır'da güçlü olan kazanmış ve iktidarı güçlü olan grup almıştır. Mısır'da demokrasi değil güç kazanmıştır. Mısır'da yapılan darbe de birçok darbe gibi dış güçlerden alınan yardım doğrultusunda gerçekleşmiştir (Dedeoğlu, 2014: 66). Dış güçlerin bölgede statükoyu korumak adına Mısır darbesini desteklemesi Arap Baharı sürecini durdurmaya yöneliktir. Müslüman Kardeşlerin Mısır'da aldığı darbe, süreci durdurmamış fakat yavaşlatmıştır. Mısır'da darbe yönetimi ile birlikte Müslüman Kardeşler, darbenin meşrulaştırılması adına terörist ilan edilerek yeniden baskı altına alınmıştır (Uysal, 2014b: 59). Mısır devrimi yıllardır kökleşmiş olan yönetici kadrosu ile darbelenmiştir. Anti-demokrat ordu, sermaye grupları ve dikta yönetimi kalıntıları yönetim gücünü kaybetmemek adına dış güçlerin yardımıyla halkın seçimini yok saymıştır. Monarşi ve dikta yönetimi sahibi bölge ülkeleri darbeyi desteklemek suretiyle, devrimin kendi ülkelerinde palazlanmasını engellemek istemiştir. Mısır'da darbe ile baltalanan devrim, Libya'da iç savaş ile sonlanmıştır.

Süreçten etkilenen Libya yeni döneme, Kaddafi iktidarının eski Adalet Bakanı ve Halk Komitesi Genel Sekreteri olan Mustafa Muhammed Abdulcelil, ülkenin tüm bölgelerinin temsil edildiği bir Ulusal Geçiş Konseyi kurmuştur (Akbaş ve Düzgün, 2012: 69). Ülkede siyasi parti olmaması ve 13 tanesi etkili olmak üzere sahip olduğu aşiretler demokrasiye geçişi zorlayan faktörlerdir (Akpınar, 2014: 35). Fakat etkin olmasa da homojen bir Libya kimliğine sahip olması da ülkede demokrasi için bir avantaj oluşturmaktadır (Usul, 2011: 8). Tüm bu avantaj ve dezavantajlar ışığında Libya'da 7 Temmuz 2012'de Genel Ulusal Kongresi seçimi yapılmıştır (Zengin, 2013: 88). Bu seçimlerde aldığı %48,8 oyla Mahmud Cibril'in partisi Ulusal Güçler İttifakı Partisi parlamentoda 39 sandalye kazanmıştır (Akbaş ve Düzgün, 2012: 70). Ülkede istikrar seçimlerden sonra da sağlanamamıştır. Kurulan hükümetlerin

istikrar sağlama ve devam etme konusunda yaşadığı sorunlar neticesinde seçimlerden sonra Abdurrahim el-Kib, Mustafa Ebu Şagur ve Ali Zeydan başkanlığında yeni hükümetler kurulmuştur (Akbaş ve Düzgün, 2012: 70). Libya Arap Baharı ile dikta rejiminden kurtulmuş fakat bu süreçte NATO'nun düzenlediği destek operasyonunda zaten zayıf olan devlet daha da zayıflamıştır (Uysal, 2014c: 86). Arap Baharı sürecinde Libya, yaşadığı iç savaştan aşiret yapısı daha da güçlenerek çıkmıştır. Zayıf devlet yapısı, güçlü aşiretler ve dış güçlerin de sürece müdahil olması Libya'nın demokratikleşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Tüm olumsuz faktörlere rağmen seçimler yapılmış fakat istikrar sağlanamamıştır. Libya Arap Baharı sürecini bir iç savaş ortamında yaşarken, bölgede süreci iç savaş ortamında yaşayan diğer bir ülke de Yemen olmuştur.

Yemen'de, seçimlerden önce mevcut olan sorunlardan El Kaide ve Husi yapılanmalarının otorite boşluğunda iktidar mücadelesine girerek etkili oldukları alanları genişletmeye çalışmalarına, orduda başlayan bölünme eklenmiş ve bu gelişme El Kaide ile Husi gruplarının yayılmacılığı için avantaj sağlamıştır (Ayhan, 2012: 247). Yemen'de yeni dönem için 21 Şubat 2012 tarihinde iki yıllık geçiş sürecini kapsayacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış, seçimlere 10.243,364 seçmenden 6.660,93 kişi katılmış ve seçimlerin tek adayı Hadi Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Semin, 2015: 2). Geçiş sürecinin içerdiği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 2012 yılı 2051 sayılı kararı neticesinde gerçekleştirilen Ulusal Diyalog Konferansı (UDK), 18 Mart 2013 tarihinde yerel tüm tarafların katılımı ile geçiş sürecinin yönetilmesi ve sorunların müzakere edilmesi amacıyla toplanmıştır (Kurt, 2015: 11). Konferans sonucu Yemen'in altı federal bölgeye ayrılması, güvenlik güçleri dışındaki silahlı grupların silahsızlandırılması ve Cumhurbaşkanı Hadi'nin görev süresinin bir yıl daha uzatılması kararları alınmış fakat Husiler Hadi'nin verdiği sözleri tutmadığını gerekçe göstererek müzakere sürecinden çekilmiştir (Semin, 2015: 2). Taraflar arasında uzlaşma sağlanamamış ve Yemen'de çatışmalar daha da güçlenerek hız kazanmıştır (Gezgin ve Muslu 2015: 239). Mayıs ayında tekrar başlayan çatışmalar sonucunda Eylül 2014'de Husiler başkenti ele geçirmiş ve 22 Ocak 2015'de Cumhurbaşkanlığı Sarayını kuşatmaları ile Cumhurbaşkanı Hadi ve Başbakan Halid Baha istifa etmiştir (Kurt, 2015: 14). Cumhurbaşkanı Hadi'nin 21 Şubat'ta Aden'e kaçarak

istifasını geri çektiğini ve başkent Sanaa'nın işgal edildiğini dolayısıyla Aden'in geçici başkent olduğunu beyan etmesiyle Yemen krizini uluslararası arenaya taşımıştır (Semin, 2015: 3). Husiler, Sanaa'dan sonra Aden'e doğru işgallerine devam etmeleri ve Cumhurbaşkanı Hadi'nin Yemen'e uluslararası askeri müdahale çağrısında bulunmuş olmasından dolayı Suudi Arabistan öncülüğünde Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Fas, Sudan, Ürdün ve Mısır'dan oluşan bir koalisyon gücü 26 Mart'ta Husilere hava harekâtı gerçekleştirmiştir (Al Jazeera Türk, 2015a). Harekâtın devam ettiği günlerde Ürdün tarafından Husilere yönelik koşulsuz silah bırakma ve silah ambargosu kararlarını da içeren bir tasarı BMGK'ya sunulmuştur (Al Jazeera Türk, 2015b). Tasarı 14 ülkenin onayı ve Rusya'nın çekimser oyu ile kabul edilmiştir (Al Jazeera Türk, 2015c). Arap Baharı sürecinin Yemen'e demokrasi getirmemiş aksine ülkenin bölünmüşlüğü, aşiret yapısı, zayıf devlet kurumlarını daha da gün yüzüne çıkarmıştır. Yoksul halkın isyanlarına neden olan kötü ekonomi ise süreç sonrası yaşanan iç savaş nedeniyle çökmüştür. Arap Baharı Yemen'in diktatörünü iktidardan uzaklaştırmıştır fakat bir devrim gerçekleştirememiştir.

Bahreyn'de ise gerçekleşen Arap Baharı süreci Suudi Arabistan desteği ile engellenmiştir. Suudi Arabistan ise ülkenin bazı kentlerinde ayaklanmaların görülmesi üzerine; devlet memurlarına zam yapılmış, işsizlik ve ev yardımı bedelleri arttırılmış, 1 milyon işsize iş, çalışan kesime ikramiye vaat etmiş, Belediye Meclis üyelerinin belirlenmesi kısmen seçime dönmüş ve kadınlara bu mecrada seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve tam üyelik sıfatı verilmesi de Danışma Konseyi'ne de kadınların seçilmesi kararlaştırılması gibi tedbirler almıştır (A.H. Aydın, 2013: 39). Bahreyn'in sadece Sünni-Şii gerilimi ile değil son zamanlarda nüfus artışı ile bozulan ekonomisinin de getirdiği gerginlik ile Arap Baharı sürecine dâhil olması (Üçağaç, 2015: 260), bölgenin güçlü ülkelerinden Suudi Arabistan'ın da bu sürece dâhil olmasını beraberinde getirmiştir. Suudi Arabistan; bölgede lider güç olma çabalarıyla özellikle rakibi İran'ı dengede tutmaya çalışmaktadır. Bölgeden müttefiki ABD güçlerinin çekilmeye başlamasıyla Şii merkezli politikalar yürüten İran'ın nüfuzunun artmasından çekinen Suudi Arabistan, Bahreyn'de mevcut Şii ayaklanmalarına çıkarları doğrultusunda müdahalede bulunmuştur (Oğuzlu, 2011a: 38). Arap Baharı sürecinin bölgede öne çıkardığı mezhepçi anlayış Suudi Arabistan gibi

İran'ı da etkilemektedir. Öyle ki mezhepçilik adı altında görülen güç savaşlarında, artık İran'ı Saddam'ın Irak'ı değil Suudi Arabistan bölgede dengelemektedir.

Saddam Hüseyin sonrası Irak; Arap Baharı akımı öncesi 2003 ABD işgali ile etnik ve dini tüm unsurların iktidar mücadelesinin yaşandığı bir ülkeye dönüşmüştür. Ülke işgali izleyen 2004-2006 döneminde bu unsurların iktidar mücadeleleri nedeniyle bir iç savaş yaşamıştır (B. Duman, 2011: 33). Üstelik bu unsurların dış güçler tarafından da destekleniyor olması, mücadeleyi bölgesel arenaya taşımıştır. Şii siyasetçi Nuri El Maliki; ilk iktidar döneminde iç politikada ve dış politikada tüm bu unsurlar arasında bir denge sağlamış bu stabil ortamda gerçekleşecek 7 Mart 2010 seçimleri ile birlikte Irak'tan çekilecek olan işgalci güçler sonrası Irak özgür ve sivil bir yönetimle yönetilecektir (Zengin, 2013: 181). Seçimler sonrası 21 Aralık 2010'da ancak bir hükümet kurabilen Maliki, ABD güçlerinin ülkeden çekilmesinden sonra Sünniler üzerinde baskı kurmuş, bu sırada bölgede ortaya çıkan Arap Baharı etkisiyle Iraklı Sünniler ordu gücüyle bastırılacak olan gösteriler düzenlemiştir (Gürler, 2015: 131). Irak Arap Baharı sürecine, işgal döneminde toplumda derin ötekileştirmeler ile dâhil olmuştur. İşgal dönemi ile Şii bir iktidarın yönetime gelmesi, Sünni grupların iktidar baskılarına maruz kalmaları ve Kürt grupların bağımsız olma istekleri ülkede istikrarın sağlanamamasına neden olmuştur. Ülke; Maliki'nin mezhebi politikaları nedeniyle merkezde Maliki hükümeti, kuzeyde özerk Kürt bölgesi ve Sünni bölgeleri olarak de facto federasyona dönüşmüştür (Dağ, 2015b: 157). Irak yönetimi daha tam olarak kurumsallaşmadan ülkenin Arap Baharı sürecine dâhil olması, hâlihazırda kaotik olan ülkeyi daha da karışık bir duruma getirmiştir fakat hükümetin varlığını sürdürmesi tüm gruplar açısından daha avantajlı olması nedeniyle ayaklanmalar kontrollü olarak gerçekleşmiştir (B. Duman, 2011: 33).

Suriye'de Esad'ın halkın taleplerini dillendirdiği gösterilerde şiddet kullanması ve muhalif grupların da karşılık vermesiyle gösteriler çatışmalara, çatışmalar da iç savaşa dönüşmüştür (Sandıklı ve Semin, 2012: 8). 19 Haziran 2011'de tüm muhalif kanadı içeren 'Ulusal Konsey' kurulmuş ve 29 Temmuz 2011 tarihinde de direniş kurulan 'Özgür Suriye Ordusu' (ÖSO) çatısı altında birleştirilmiştir (Tavukçu, 2014: 76). Artık Suriye'de iç savaşın Esad karşıtı kanadı resmen tek çatı altında birleşmiştir. Muhalif kanadın küçük gruplardan

oluşması, birleşmeleri neticesinde olumlu sonuç alabileceklerini göstermiş ve daha sonra Kasım 2012’de Doha’da kurulan ‘Suriye Muhalif ve Devrimciler Ulusal Koalisyonu’ (SMDK) adını alacak olan 2 Ekim 2011’de İstanbul’da kurulan ‘Suriye Ulusal Konseyi’ (SUK) çatısı altında muhalefetin siyasi kanadı birleşmiştir (Al Jazeera Türk, 2014b). Muhalefetin siyasi kanadının birleştirildiği SUK; Müslüman Kardeşler Ve Destekçileri, Şam Deklarasyonu, Suriye Yerel Koordinasyon Komiteleri, Suriye Yüksek Devrim Konseyi, Bağımsız Liberaller Kitlesi, Seküler Ve Demokratik Suriyeliler Koalisyonu, Suriye Devrim Genel Komisyonu, Şam Baharı ve Ulusalcı Şahsiyetler gruplarını içermektedir (Sandıklı ve Semin, 2012: 15). Fakat muhalifler, küçük askeri grupların birleştiği bir yapılanma gerçekleştiremediler. ÖSO çatısı altındaki askeri gruplar etnik, dini ve ideolojik farklılıklarından dolayı ayrılmış, ÖSO’nun grupları idare edememesiyle de askeri güç tek bir çatı altında toplanamamıştır (Tavukçu, 2014: 78). Askeri gruplar tek bir merkeze bağlı olmasalar da sayıları oldukça fazladır. Bu grupları; Hür Suriye Ordusu, Yüksek Askeri Konsey, Nusra Cephesi, Irak-Şam İslam Devleti Örgütü, İslami Cephe, Suriye Devrimcileri Cephesi ve Mücahit Ordusu olarak sayabiliriz (Al Jazeera Türk, 2014b). Bu grupların dışında Suriye Kürt Demokratik Partisi, Kürt Demokratik Partisi, Suriye Kürt Demokratik Ulusal Partisi, Kürt Demokratik Eşitlik Partisi, Kürt Demokratik İlerleme Partisi, Kürt Demokratik Birlik Partisi, Suriye Kürt Birlik Partisi, Kürt Özgürlük Partisi, Suriye Kürt Özgürlük Partisi, Suriye Demokratik Kürt Partisi, Kürt Solcu Partisi, Kürdistan Birliği Partisi, Kürt Demokratik Partisi, Kürdistan Demokratik Partisi, Kürt Demokratik Uzlaşma Partisi ve Suriye Kürt Solcu Partisi’nin katıldığı Mayıs 2012’de Erbil’de Kürt Ulusal Konseyi kurulmuştur (Sandıklı ve Semin, 2012: 19-20). PKK destekli Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi – PYD) iç savaş sırasında mücadele eden Kürt askeri grubu olarak sayılabilir (Bağlıoğlu, 2013: 507). Suriye’nin iç savaşa evrilen halk ayaklanmaları, heterojen toplum yapısının etkisi ile farklı gruplar halinde mücadele eden muhalefet ve rejimin, kazananı belli olmayan çekişmesi halini almıştır (Dağ, 2014). Bu savaşın devam etmesinde sadece Suriye’nin toplumsal yapısı değil, küresel aktörlerin bölge çıkarlarının da etkisi söz konusudur. Suriye rejimi küresel aktörleri de Esad yanlısı ve Esad karşıtı olarak ikiye bölmüştür. Uluslararası sistemin Esad yanlısı aktörleri; Rusya, Çin ve İran, Esad karşıtı

aktörleri ise; ABD destekli Suudi Arabistan, Katar, Türkiye, Fransa ile Hariri liderliğindeki grupla Lübnan ve Libya'nın yeni rejimidir (Şen, 2013: 72). İran, Irak ve Suriye'nin Tartus Limanı yakınlarında yeni bulunan gaz sahası üzerinden oluşturmak istedikleri 'Şii Enerji Hattı' için İslamcı bir partiden ziyade Esad rejimini tercih ediyor olmaları, Esad'ın dış aktörlerden destek görmesinde önemli bir nedendir (Tavukçu, 2014: 80). Ayrıca Rusya ABD'nin bölgede giderek azalan etkisinden istifade ederek bölgede söz sahibi olmak, Doğu Akdeniz'de mevcut askeri Tartus Limanı'nı kaybetmemek ve Suriye ile mevcut silah ticaretini devam ettirmek gibi sebeplerden dolayı da Esad rejimini desteklemektedir (Deniz, 2013: 324). Esad rejiminin İran tarafından desteklenmesinde Şii Enerji Hattı dışında İran'ın tüm Ortadoğu'ya ihraç etmek istediği Şii politikasının tehlikeye girmesi de etkilidir (Akpınar, 2014: 227). Esad rejiminden sonra çoğunluğun yönetime geleceği bir Suriye İran için istemediği bir senaryoyu içermektedir. Neticede Suriye'de çoğunluğu Sünnilerin oluşturduğu ve yönetime de Sünnilerin geldiği varsayıldığında, bu yönetim İran'ın düşmanı Suudi yönetimiyle ittifak kurarak İran'ı Sünni bir hat ile çevreleyecek bununla birlikte İran-Hizbullah ilişkisinin en önemli unsuru olan Esad iktidarının yokluğu İran'ın İsrail'e karşı elini de zayıflatacaktır (Karabat, 2013: 303). Ortadoğu üzerinde ABD, Rusya, İran ve Türkiye'nin etkilerini arttırmak istemeleri çeşitli ittifaklara neden olmakta, bu durumda Çin; Rusya ve İran ittifakına dâhil olması nedeniyle müttefik Esad rejimini de desteklemektedir (Deniz, 2013: 327). Çin; Rusya ile birlikte daimi üyesi olduğu BMGK' de Esad rejimi aleyhine bir karar alınmasını veto hakkını kullanarak engellemektedir (Süer, 2012: 13). Arap Baharı sürecini iç savaşla yaşayan bir diğer ülke Suriye, aslında süreci de dönüştürmüştür. Domino etkisi ile uzun yıllar derin sorunlara mahkûm edilen bölge halklarının birbirlerinden cesaret alarak düzene karşı çıkmalarını sağlayan Arap Baharı, Suriye durağında devrim ve domino etkisi özelliklerini kaybetmiştir. Suriye'de tamamlanamayan süreç, süre uzadıkça etkisini yitirmiş ve iç savaşa evrilmiştir. Arap Baharı süreci Suriye ile birlikte farklı bir boyuta taşınmış, uluslararası sistemi etkileyecek sonuçlara neden olmuştur.

Süreç ile birlikte süreçten etkilenen ülkelerin devlet yapılanmalarının zayıflaması/çökmesi sonucu oluşan istikrarsızlık bölgesel kaosa, bu kaos ise uluslararası boyutta etkiye sahip sorunlara yol açmıştır. Süreçle birlikte

bölgede mevcut demografik çeşitlilikte ayrışmalar derinleşmiştir. Özellikle etnik/mezhebi ayrışma, gruplar arasında uçurumlara neden olmuştur. Bölge nüfusunda büyük grupları oluşturan Sünni ve Şii ile Arap ve Kürt grupları, süreçle birlikte bölgede oluşan mücadelede başat gruplardır. Bölgede süreçten etkilenen ülkelerde oluşan otorite boşluğu ile birlikte bu gruplar arasında iktidar mücadelesi başlamış ve bu mücadele zamanla otorite sağlanamaması nedeniyle çatışmalara dönüşmüştür. Bu çatışmalar gruplar arasında uzlaşmayı ve süreçten etkilenen ülkelerde istikrarı imkânsız kılmış, bölgede mevcut süreçten minimum seviyede etkilenmiş olan diğer ülkeleri de risk grubuna eklemiştir. Süreçten etkilenen her ülke ile birlikte bu gruplar birbirinden daha da uzaklaşmış, gruplar birbirinden uzaklaştıkça uzlaşma olasılığı da azalmıştır. Böyle bir kaos ortamını bölgede mevcut terör örgütleri fırsata çevirmiştir. Arap Baharı sonrası oluşan kaosa birlikte bölgede çok sayıda silahlı grup ortaya çıkmış ve güçlenmiştir. Arap Baharı süreci her alanda tezatlıklar içeren bir süreçtir. Ekonomik sorunlar neticesinde halk ayaklanması olarak başlamış, devrim niteliğinde gelişmiş ve darbe veya iç savaş olarak neticelenmiştir. Sürecin tezatlıklar üzerine kurulu gelişimi ortaya çıkan etkilerinde de mevcuttur. Halkın yanında sürece dâhil olan silahlı grupların yol açtığı kaos, bölge halkını olumsuz etkilemiştir. Öyle ki ortaya çıkan bu güvenliksiz durum neticesinde bölgede göç hareketleri başlamıştır. Özellikle Suriye’de sürecin iç savaşa dönüşmesi ile birlikte büyük göç dalgaları oluşmuştur. Süreç; ekonomik sorunların çözülmesinin bölge halkı tarafından talep edilmesiyle başlamış, sorunların artarak devam etmesiyle sonuçlanmıştır. Bölgede oluşan bu kaos zamanla bölgesel sorundan küresel soruna evrilmiştir. Etnik/mezhebi ayrışma ile başlayan sorunlar bir bütünü oluşturan parçalardır ve birbirini tetiklemektedir. Etnik/mezhebi ayrışma çatışmalara, çatışmalar büyük göç dalgalarına neden olmaktadır.

Arap Baharı ile bölgenin demografik çeşitliliğinde yaşanan ayrışma, uzun süren diktatörlüklerin getirdiği olumsuz bir sonuçtur. Bölgede mevcut ülkeler, etnik/mezhebi bir sınıfa mensup otoriter bir yönetici ile yönetilmiş olmanın getirdiği ayrımcılıkla gruplaşmıştır. Bölgede ağırlığı hissedilen Şii ve Sünni grupların Arap Baharı ile iktidar mücadelesine başlaması dikta rejimlerinin oluşturduğu sınıfsal yönetimden kaynaklanmaktadır. Yönetimlerde bir grubun iktidar olması ve diğer gruplara baskı uygulaması, gruplar arasında

büyüyen bir öfkeye neden olmuştur. Arap Baharı süreci ile halkın ekonomik temelli isyanı sürecin diktatörün yönetimden uzaklaştırıldığı döneminde gruplar arası siyasal mücadeleye dönüşmüştür. Bu gruplar Libya'da mevcut aşiretler olarak görülürken, Suriye'de Nusayri yönetime muhalif mezhep grupları olarak görülmektedir. Arap Baharı sürecinde yönetimlerin değişimi sonrası bölgede özellikle Sünni-Şii ayrışması öne çıkmıştır. Bu ayrışmalar beraberinde çatışmaları, çatışmalar da bu durumdan faydalanmak isteyen terör örgütlerinin bölgede birer aktör haline gelmesine neden olmuştur. Bölgede aktör sayısında görülen bu artış, kaosu arttırmış istikrarı uzaklaştırmıştır. Üstelik bölgede aktörlerin artması ile süreçten minimum etkilenen ülkeler de risk grubuna dâhil olmuştur. Bahreyn'de Suudi Arabistan yardımı ile söndürülen Şii ateşi, İran'ın bölgede Rusya destekli faaliyetleri ile her an Körfez'i bölge kaosu dâhil edebilecek konumdadır. İran'ın Ürdün Kralı Abdullah'ın tezi doğrultusunda bölgede oluşturmak istediği Şii Hilali projesi (Korkmaz, 2014) doğrultusunda uyguladığı politikalar, bölgede iktidar mücadelesi veren mezheplerin gruplaşmasını daha da derinleştirmektedir. Sedat Mısır'ının bölgede lider ülke konumundan azledilmesi ile bölgede lider ülke olmak için mücadele eden Suudi Arabistan ve İran, mezhepçilik faktörünü hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadır. İran'ın Şii Hilali projesi aslında bölgede lider ülke olmak için uygulanan bir politikadır (Bağlıoğlu, 2013: 518). Bölgede etkisini arttırmak adına uyguladığı politikaları ile İran, Arap Baharı sürecinin kaotik ortamında bölgeye daha kolay nüfuz etme olanağı bulmuştur. Sürecin ilerleyen dönemlerinde yeni yönetimlere geçiş aşamasında otorite boşluğu nedeniyle ülkelerde oluşan ayrışmalar üzerine İran, Şii grupların destekçisi olmuştur. Yemen'de geçiş döneminde gerçekleşen ayrılıkçı Şii Husilerin işgallerine 26 Mart 2015 tarihinde Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden oluşan koalisyonun düzenlediği operasyona, İran Husi yanlısı sert tepki vermiştir (Al Jazeera Türk, 2015d). Yemen'in bölge bölge farklı aktörler tarafından işgal edildiği bu dönemde (bkz. Harita 1) yapılan operasyonlar için İran Cumhurbaşkanı Ruhani, operasyonların sivillere yönelik olduğunu savunur bir yaklaşım sergilemiştir (Al Jazeera Türk, 2015e). İran; Yemen'de gösterdiği Şiicilik anlayışını, Bahreyn'de Arap Baharı etkisinin görüldüğü günlerde de göstermiştir. Bahreyn'de Arap Baharı etkisi ile başlayan halk ayaklanmasında

İran Şii grupların destekçisi olmuştur. Öyle ki, Bahreyn Hükümeti İran'ın Şii gruplarla işbirliği yaparak ülkede yaşanan ayaklanmada rolü olduğunu belirtmiştir (Koldaş ve Köprülü, 2011: 58). Nitekim kendi ülkesinde protestoculara karşı sert tedbirler alan İran, Bahreyn'de Şii eylemcilere karşı yapılan müdahaleleri eleştirerek protestolara destek vermiştir (Ahmet Öztürk, 2012: 476). İran'ın uyguladığı bu çifte standart en son Suriye'de karşımıza çıkmaktadır. Fakat Suriye'de Yemen ve Bahreyn'den farklı olarak muhalifler değil iktidar İran tarafından desteklenmiştir. Aslında İran'ın uyguladığı politika değişmemiştir. İran Suriye'de de Yemen ve Bahreyn'de olduğu gibi Şiicilik politikasını uygulamaktadır. Değişen Şii grupların ülkelere göre statüsüdür. Yemen ve Bahreyn'de muhalif konumda olan Şii grup, Suriye'de iktidar konumundadır (Sandıklı ve Salihi, 2011: 12).

Harita 1: Yemen 'de Husi İşgali

Kaynak: Al Jazeera Türk, 2015f

Suudi Arabistan ise; İran'ın uyguladığı mezhepçilik politikasının Sünni versiyonunu uygulamaktadır. Tıpkı İran gibi Suudi Arabistan da mezhepçilik üzerinden, geçiş döneminde mezhep gruplarının çatışmalarına sahne olan ülkelerde Sünni grupları desteklemektedir. Yemen'de Husi işgaline karşı kurduğu koalisyon ile operasyon yapması (Al Jazeera Türk, 2015d) ve Bahreyn'de Şii grupların protestolarına karşı hükümete askeri destek

göndermesi (Oğuzlu, 2011b: 14) Suudi Arabistan'ın mezhepçilik politikalarıdır. Aynı şekilde Suudi Arabistan Suriye'ye operasyon düzenleme konusunda da öne çıkmaktadır (Kıran, 2014: 106). Suudi Arabistan'ın Mısır'da yapılan darbe ile Müslüman Kardeşlerin iktidardan uzaklaştırılmasında darbe yönetimi yanlısı bir tutum sergilemesi ise; Körfez ülkelerinde mevcut monarşileri koruma yönünde gerçekleştirdiği bir politikadır (Bingöl, 2013: 44). Suudi Arabistan hem İran'ın Şiiçilik politikasına karşı Sünnicilik politikasını yürütmüş, hem de mevcut Körfez monarşilerini korumak adına Mısır'da Sünni yönetime karşı darbe yönetimini desteklemiştir. İran'ın bölgede yayılcı politikasını dengeleyen Suudi Arabistan, Mısır'da uyguladığı yanlış politikası doğrultusunda bölgede mevcut İhvan yapılanmasını yıpratmış, bu da Şii grupları avantajlı konuma getirmiştir. Suudi Arabistan uyguladığı politikasıyla Körfez monarşilerini İhvan etkisinden Şii Hilali'ne rağmen korumuştur (Korkmaz, 2014). Suudi Arabistan'ın uyguladığı bu politika ile Mısır'da yalnızca İhvan yönetimden uzaklaştırılmamış aynı zamanda demokrasi de darbelenmiştir. Diktatör sonrası halkın özgür seçimleri ile iktidara gelen İhvan, Suudi Arabistan destekli ordu operasyonuna maruz kalmıştır. Bu operasyon ile Mısır'da yeni bir diktatör iktidara gelmiş ve Arap Baharı Mısır'da başarısız olmuştur. Arap Baharı'nın Mısır'da başarısız olması ile birlikte diğer ülkelerde mevcut halk hareketleri de olumsuz olarak etkilenmiştir. Bölgenin lider ülkesi olma konusunda birbirinin rakibi olan İran ve Suudi Arabistan, Arap Baharı sürecinin etkilediği ülkelerde oluşan mezhepsel kırılmaları mücadeleleri için araçsallaştırmışlardır. Bölgenin etnik/mezhebi çeşitliliğinin ayrışması, Arap Baharı sürecinde bölgenin güçlü ülkelerinin müdahaleleri ile derinleşmiştir. Bölgede mevcut çıkarlarını korumak adına dış güçlerin de müdahil olmasıyla mezhebi/etnik çatışmalar bölgesel düzeyde genişlemiştir. 2003 işgaliyle tüm kurumsallığını kaybeden Irak, henüz yapılanma döneminde sürece dâhil olmuş ve de facto federe görüntüsü belirginleşmiştir (B. Duman, 2011: 33). Özellikle Kürtlerin özerk yapılanma doğrultusunda hareket ediyor olmaları, sürecin güç mücadelesinde araçsallaştırılan diğer faktör olmalarına neden olmuştur. Suriye'de rejim güçleri ile birlikte mücadele eden terör örgütü PYD, Kürt gruplar adına mücadele ettiğini deklare ederek Kürtleri koruduğunu iddia etmekte ve Kürtler adına bölgede kantonlar ilan etmektedir (Tavukçu, 2014: 79). Bölgede Kürt/Arap ayrımı ile çatışmaların çeşitlenmesi, PYD gibi terör

örgütlerinin Kürtler gibi etnik gruplar üzerinden mücadeleye katılımını sağlamaktadır. İran'ın Şii gruplar ve Suudi Arabistan'ın Sünni gruplar üzerinden uyguladığı politikaları, PYD terör örgütü Kürtler üzerinden uygulamaktadır. Bölgenin etnik/mezhebi çeşitliliğinin kültürel zenginlikten çatışan gruplara dönüşmesi, bölgenin en önemli sorunudur. Toplumların güvenlik sorununun çözümünü sağlayacak devlet faktörünün eksikliğinde, her birey kendi güvenliğini sağlamaktadır. Filistin Meselesi'nde Filistinliler'in davalarını savunmak adına El-Fetih örgütünü kurmaları ve bu örgüt üzerinden İsrail ile mücadele etmeleri, devletsiz bir toplumun güvenlik çözümüdür. Devlet faktörünün eksik veya zayıf olduğu durumlarda birçok grup güvenlik sorunu için ortaya çıkar. Bugün Suriye'de devletin halkıyla mücadele ettiği bir iç savaş mevcuttur. Devlet ordusuna karşılık toplumun farklı kesimleri farklı örgütlenmeler oluşturmuştur. Suriye'de sahada; İslami cepheye ait gruplar, ordudan ayrılarak halkın yanında mücadele eden gruplar, etnik gruplar, ideolojik gruplar (Al Jazeera Türk, 2014b) gibi birçok örgüt orduyla mücadele etmektedir. Tüm gruplar halk için rejim güçleri ile savaştığını iddia etmekte fakat bu iddia olarak kalmaktadır. Asıl amaç yönetim değişiminde pastadan büyük payı alabilecek kadar güçlenmektir. Bölgede mevcut çatışmaların farklı gruplar arasında yaşanması, grupların asıl hedeften sapmalarına da neden olmaktadır. Aynı amaç doğrultusunda tek çatıda birleşmesi gereken muhalifler, çıkarları doğrultusunda dağınık olarak hareket etmektedir. Böyle bir durumda muhaliflerin kendi aralarında mücadeleleri de söz konusu olmaktadır. Hatta aynı gruba mensup muhaliflerin farklı gruplar kurmaları da mümkündür. Suriye'de mevcut ÖSO'dan ayrılan birliklerin Mücahid Ordusu'nu kurmaları bu gruplara örnek teşkil edebilir (Al Jazeera Türk, 2014b). Bu şekilde grupların bölünerek yeni gruplar oluşturması, bölgede mevcut kaosu ve güç mücadelesindeki aktörleri arttırmakta böylece istikrar sağlanması güçleşmektedir. Güç mücadelesinde artan aktörlerin tamamının muhalif gruplar olmaması, bölgede mevcut terör örgütlerinin de katılımı var olan sorunları büyütmektedir. Bölgede mevcut otorite boşluğundan yararlanan terör örgütleri güçlenmekte ve güçlü aktörler olarak meşruiyetleri söz konusu olmaktadır.

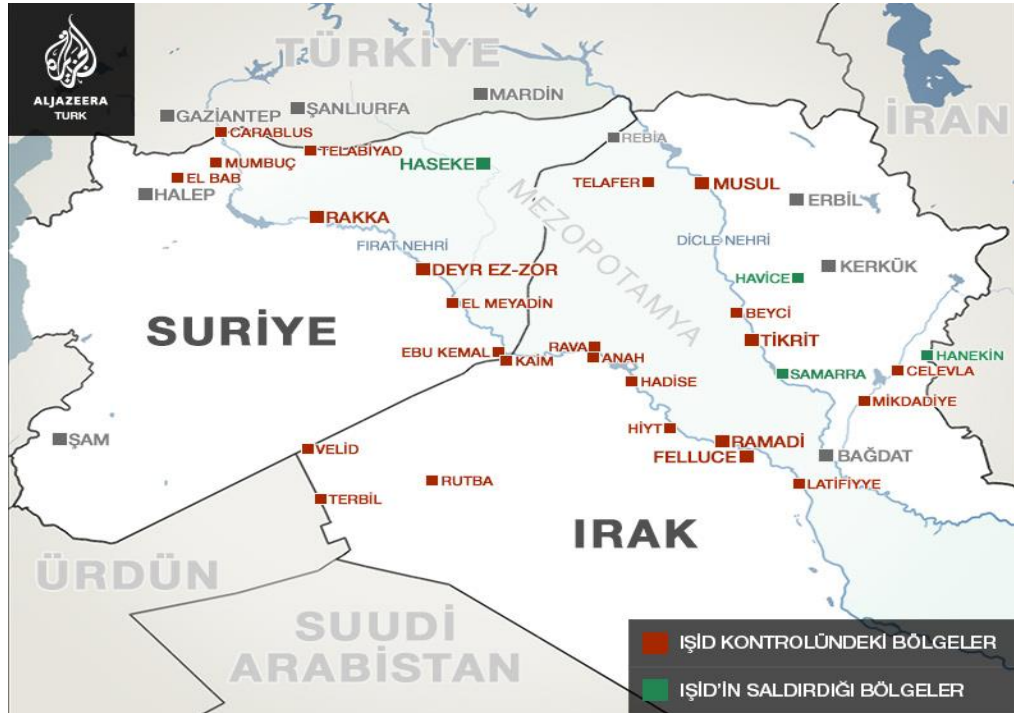
Arap Baharı sürecinin Suriye ile sekteye uğraması, bölge dinamiklerini değiştirmiştir. Devrim niteliği ile ekonomik temelli başlayan süreç Suriye'de adeta bir kaosa dönüşmüş ve küresel boyutta olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Suriye ile faaliyetlerini arttıran İran ve Rusya faktörleri, sorunları küresel düzeye taşımıştır. Bölgede mevcut güç mücadeleleri muhalif grupların desteklenmesi şeklinde devam etmektedir. Muhalif gruplar dışında mevcut terör örgütlerinin aktifliği ise; çok ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Suriye ile birlikte kaosa dönüşen Arap Baharı, bölgede mevcut terör örgütlerinin güçlenmesine ve sahada aktif olarak mücadele etmesine yol açmıştır. Siyasi otorite boşluğundan faydalanan terör örgütleri, sahada mücadeleye katılmış ve gerek bölge ülkeleri gerek diğer ülkeler tarafından desteklenmiştir. Bölgede süreçle birlikte önemli bir aktör haline gelen Irak Ve Şam İslam Devleti (İŞİD), Irak işgaliyle öne çıkmıştır. 2003 Irak işgali ile bölgede oluşan otorite boşluğu, bölge dinamiklerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Irak'ta Sünni yönetimin yıkılması, Şii yönetimle birlikte dışlanan Sünni gruplar ve yönetim değişikliği ile birlikte özerklik isteyen Kürtler; El-Kaide uzantısı İşid'in güçlenmesi için zemin hazırlamışlardır (Miroğlu, 2014: 71). Irak'ta işgal sonrası kurulan 'Geçici Koalisyon Otoritesi' otuz bin profesyonel askeri ordudan terhis etmiş ve bu askerler de İşid ordusuna katılarak güçlenmesinde etkili olmuştur (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8). İşid, Irak'ta oluşan otorite boşluğunu fırsata çevirerek güçlenmiş, Arap Baharı sürecinde bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir. İşid'in El-Kaide bağlantılı olması ve önce Irak işgali akabinde Arap Baharı sürecinin gerçekleşmesi örgütün güçlenmesinde önemli faktörlerdir. Bölgede önemli bir aktör haline gelmesinde ise; etnik/mezhebi ayrışmaların yeri önemlidir. Irak işgali sonrası Sünni grupların ötekileştirilmesi ile oluşan sorun zayıf devlet yapılanmasıyla İşid için bir fırsat oluşturmuştur. Irak Sünnileri'nin yönetim tarafından dışlanması, Sünnileri İşid gibi örgütlere yakınlaştırmıştır (Aras, 2014: 12). Arap Baharı ile ülkelerde oluşan yönetim boşluğu güvenlik sorunlarına yol açmış, oluşan sorunları halk yanlısı bir tutumla karşılayan terör örgütleri bölgede sempati kazanmıştır. Yönetimin baskıcı tutumuna karşın örgütün 'koruyucu' tavrı Sünni grupları örgüt taraftarı bir tutuma yöneltmiştir. Sünni grupların bu tutumunda Iraklı Şii yönetim ve İran destekli Şii grupların etkisi büyüktür. Bir bakıma Irak'ta yalnız bırakılan Sünni gruplara İşid sahip çıkmış ve bu da örgütü güçlendirmiştir. Arap Baharı'nın Irak benzeri ülkeler oluşturması İşid için yeni hedef alanlar oluşturmuştur. Süreçle birlikte mevcut etnik/mezhebi ayrışmanın derinleşmesi, İşid'in yayılcı politika izlemesini

kolaylaştırmıştır. Özellikle Suriye’de iç savaş yaşanması bölgede Işid için yeni hedefler oluşturmuş ve örgüt bir devlet kurmuştur (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 9). Işid El-Kaide’nin bir yapılanmasından, bölgedeki kaostan beslenerek başlı başına bir terör örgütüne dönüşmüştür. Suriye’nin Arap Baharı ile birlikte yaşadığı iç savaş, Irak’tan sonra Işid terör örgütünün yayılmasına zemin hazırlamıştır. Suriye’de de Irak’ta olduğu gibi Sünni gruplar yalnızlaştırılmış, iç savaş ile devlet otoritesi zayıflamış ve İran-Hizbullah destekli Sünni muhalifleri Işid için hedef alanlar oluşturmuş, akabinde örgüt Rakka’dan Felluce’ye kadar ilerleyerek hem sınırlarını hem de popülaritesini arttırmıştır (Aras, 2014: 12). Örgüt Irak ve Suriye topraklarını kısmi olarak kontrol altına almış ve burada kurduğu devlet ile mevcudiyetini kalıcılaştırmıştır. Örgütün kısa vadeli hedefleri Sünni-Şii çatışmalarını kullanmak suretiyle Suriye ve Irak’ı ele geçirerek meşruiyetini sağlamak, orta vadede hedefi bu bölgede kalıcı olmak ve uzun vadede hedefi sınırlarını genişletmektir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 13). Örgüt kısa vadede hedeflediği sınırlarına oldukça yaklaşmıştır (bkz. Harita 2). Meşruiyetini sağlamak adına araçsallaştırdığı Sünni-Şii çatışmaları günden güne derinleşmektedir ki bu örgütün hedefleri için temel faktördür. Bölgede mevcut kaosa müdahale edilmediği sürece Işid hedeflerine kolayca ulaşacaktır. Bölgede mevcut kaosun en temel sorunu ise; etnik/mezhebi ayrışmadır. Bu gruplaşmayı bölge ülkelerinin çıkarları doğrultusunda derinleştirmesi, Işid gibi terör örgütlerinin güçlenmesine yol açmaktadır. Terörle mücadele konusunda ABD’nin müdahaleleri yetersiz kalmaktadır. Neticede yapılan müdahale yalnız Sünni terör gruplarına yönelik yapılmakta, Şii terör gruplarına müdahale edilmemektedir (Duran, 2015). Bu grupların İran tarafından desteklenmesi ise; bölgede mevcut terörün Şii terör grupları ile devamını sağlamaktadır. Bölgede Işid ile birlikte El-Kaide kökenli diğer bir terör örgütü de El-Nusra Cephesi’dir (Terkan ve diğerleri, 2015: 43). El-Kaide’nin Suriye kolu olan El-Nusra 2011 yılında kurulmuş ve Irak, Libya, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen gibi Arap ülkelerinden de gelen militanlardan oluşmaktadır (Al Jazeera Türk, 2014b). El-Nusra ve Işid her ne kadar farklı iki örgüt olsa da El-Kaide bağlantılı olmaları hasebiyle aynı taraftadırlar. Özellikle ABD’nin Işid ile birlikte El-Nusra’yı da müdahalelerinde hedef alması, bu iki örgütü ittifaka yöneltmektedir (Terkan ve diğerleri, 2015: 44). ABD’nin Işid ile mücadelede havadan gerçekleştireceği müdahalelerin dışında, karada mücadele

eden Irak ve Kürt güçlerinin desteklenmesi yönünde gerçekleştirmekte olduğu planları yeni sorunlara yol açmaktadır (Al Jazeera Türk, 2014d).

Harita 2 : Işid Kontrolündeki Bölge

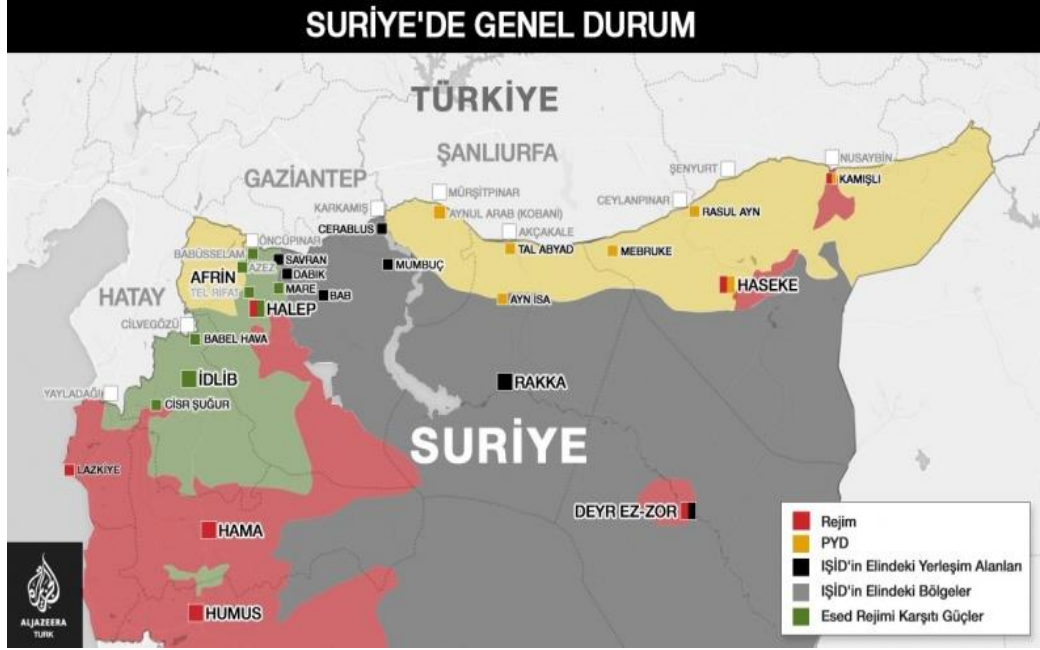

Kaynak: Al Jazeera Türk, 2014c

ABD'nin uyguladığı bu planların dışında Irak Hükümeti de geliştirdiği stratejiler doğrultusunda, Işid'e karşı yerel milisleri desteklemekte ve güçlenen milis yapılarla birlikte yeni sorunlara yol açmaktadır (B. Duman, 2014: 37). Gerek ABD'nin gerek Irak Hükümeti'nin desteklediği milis gruplar, Işid mücadelesi için destekleniyor olsa da zamanla terörist örgüte dönüşebilecek potansiyel örgüt adaylarıdır. El-Nusra mücadelesinde desteklenen terör örgütü PYD, El-Nusra ile mücadele ederken diğer yandan Suriyeli muhalifleri tek çatı altında buluşturmayı amaçlayan ÖSO ile de mücadele etmektedir (Doster, 2013b: 76). ABD'nin Işid'le mücadelede desteklediği PYD terör örgütü, bölgede ABD'nin radikal örgütler için ilerleyen zamanlarda da desteğini alabilir (Terkan ve diğerleri, 2015: 49). PYD terör örgütü ABD'nin desteğini alarak Suriye'de ilerlemeye devam etmektedir (bkz. Harita 3). ABD'nin bölgede mevcut terörizm ile mücadelesinde bir başka terör örgütüne destek vermesi, ABD'nin bölgede mevcut kaosa müdahil olmamayı tercih ettiği anlamı taşımaktadır. ABD'nin önceliği Sünni grupların öne çıkan terör örgütlerini PYD terör örgütü üzerinden yok etmek ve geri çekilmek olarak

görülmektedir. Bölgede mevcut terör örgütlerinin güçlenmelerinde ve etkinlik alanlarını genişletmelerinde en önemli faktör etnik/mezhebi gruplaşmadır. Bu grupların bölgesel ve bölge dışı güçler tarafından desteklenmesi bölgede kutuplaşmaya neden olmuştur.

Harita 3: Suriye’de Grupların Bölgesel Dağılımı

Kaynak: Al Jazeera Türk, 2015g

İran eksenli Şii kutbu ve Suudi Arabistan eksenli Sünni kutbu arasında yaşanan çatışmalar, Arap Baharı'nın devrimci demokratik söyleviden oldukça uzaklaşmıştır. Bölgede otorite eksikliğine bu çatışmaların eklenmesi ile terör örgütlerinin hareket alanları genişlemiştir. Bölge aktörlerine terör örgütlerinin eklenmesi, çatışmaları arttırmış, diğer bölge ülkelerini de risk sınıfına dâhil etmiştir. Bölgede güçlenen terör örgütleri için müdahalede bulunan ABD, diğer bir terör örgütünü desteklemek suretiyle hareket etmektedir. ABD'nin yürüttüğü mücadelesi Sünni radikal terör örgütlerini zayıflatırken Kürt radikal terör örgütünü güçlendirmektedir. Aynı zamanda kökenleri aynı örgütlerin ittifaka yönelmesine yol açmaktadır. Tüm bu gelişmelerle birlikte bölgede; bölge dışı ülkelerin dahli ile çatışmaların şiddetlenmesi, güvenli bölgelere göçe yol açmaktadır. Özellikle Suriye iç savaşı ile başlayan göç dalgası, küresel düzeyde sorunlara yol açacak boyutlara ulaşmıştır.

Suriye'de Esad Rejimi ile muhalifler arasında başlayan güç mücadelesinin sivil kıyımına dönüşmesi ile birlikte, halk güvenli bölgelere

yönelmiştir. Zamanla artan bu göç dalgasının Avrupa'yı etkilemeye başlaması ile aslında küresel düzeyde bir sorun olduğu anlaşılmıştır. İlk göç hareketlerinin komşu ülkelere gerçekleşmesi, bölgesel düzeyde bir sorun olarak algılanmasına neden olmuş fakat göç hareketlerinin artarak devam etmesi sorunun küreselleşmesine neden olmuştur. Komşu ülkelere geçen mülteciler buradan Avrupa'ya geçmek istemekte Avrupa ülkeleri ise; bu isteğe karşı çıkmaktadır. Suriye'de Arap Baharı süreci diğer ülkelerden farklı bir seyir izlemiş ve muhalifler silahlanarak rejimle çatışmaya girmiş hatta bazı şehirlerde kontrolü sağlamışlardır (Buzkıran ve Kutbay, 2013: 153). Suriye'de sürecin farklılaşması ile yaşanan çatışmalar iç savaşa dönüşmüş ve sivil kayıplar artmıştır. Sivil kayıpların artması ile birlikte güvenli bölgelere göçler başlamıştır. Suriye'den komşu ülkelere başlayan göç hareketinde, Türkiye'ye 29.04.2011 tarihinde ilk göç yaşanmış ve 300-400 Suriyeli göçmen Cilvegözü sınır kapısına yönelmiştir (Güleç, 2015: 95). Rejim ve muhalif güçler arasındaki savaşın günden güne artmasıyla, Suriye'den başlayan göç dalgası da büyümüştür. İlk zamanlar bölgesel düzeyde yaşanan göç dalgası zamanla gösterdiği artış ile küresel bir soruna dönüşmüştür. Sorunun küresel boyuta ulaşmasında rejime İran ve Rusya desteğinin sağlanması ve terör örgütlerinin de etkisi büyüktür. İran ve Rusya desteği ile rejimin muhaliflerle uzlaşma yerine çatışmayı seçmesi, yaşanan çatışmalardan sivillerin büyük zarar görmesine neden olmuştur. Aynı şekilde otorite boşluğunu değerlendiren terör örgütlerinin daha fazla bölgede kontrolü ele geçirmek için düzenlediği saldırılar, sivil halkı göçe zorlamıştır. Suriyeli sivil halkın oluşturduğu göç dalgası, bugün 4.715,695 rakamına ulaşmıştır (UNHCR, 2016). En yoğun göçmenin bulunduğu ülke olan Türkiye, göçmenler ve Avrupa ülkeleri arasında adeta bir sınır görevi görmektedir. AB uyum sürecinde geri kabul anlaşması imzalayan Türkiye, anlaşma gereğince kabul edilmeyen göçmenleri kabul etmekle mükelleftir (Güleç, 2015: 99). Ülkelerinden zorunlu olarak ayrılan göçmenler, Avrupa'ya yönelmektedir. Fakat Avrupa ülkeleri göçmenlerin Avrupa dışında misafir edilmesi taraftarıdır.

2. BÖLÜM

2.1 Bulgular

Realizm kuramı çerçevesinde Arap Baharı analizinin sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir;

Arap Baharı süreci ile meydana gelen yönetim değişikliklerinin tamamlanamaması sonucu oluşan siyasi boşluk, ülkelerden başlamak suretiyle bölgeyi etkileyecek bir kaosa yol açmıştır. Tunus’la başlayan süreç ile diktatörlerin sonlanan yönetimleri, ülkelerde mevcut kurumsal yapının yetersizliği veya eksikliği neticesinde yeni bir yönetimi olanaksızlaştırmıştır. Süreç ile istikrarsızlaşan ülkelerde mevcut kaosun yeni bir yönetim yapılanmasının oluşmaması neticesinde stabil duruma geçmesi, bölgesel kaosa yol açmıştır. Realist kuramcı Hobbes’a göre, bir makine olarak gördüğü insanı doğa durumunda içinde bulunduğu savaş halinden saygı ve korkuyla ürettiği büyük güç Leviathan kurtaracaktır (Collins, 2007: 135). Arap Baharı ile birlikte doğa durumuna dönen bölge ülkeleri, bir üst otorite oluşturamadıklarından dolayı savaş hali devam etmiştir. Öyle ki Hobbes Leviathan’da, güçlü bir devletin olmadığı bir durumun nasıl olabileceğinin tasviri için bir iç savaş durumunda insanların yaşadıkları hayatı örnek olarak vermiştir (Collins, 2007: 139). Nitekim süreç ile birlikte devlet yapılanması çöken Libya, Yemen ve Suriye iç savaşa sürüklenmiştir. Zaten diktatörler vasıtasıyla yönetilen ülkeler zayıf devlet yapılanmalarına sahip olmalarından dolayı diktatöre bağlı kurumlar, diktatörün yönetimden ayrılması ile işlevini kaybetmiştir. Demokrasiye geçiş döneminde yaşanan kurumsal çöküş, yeni yapılanma için önemli sorunlara neden olmuştur. Nitekim Yemen’de, diktatör sonrası dönemde yaşanan otorite boşluğu halk arasında bölünmelere yol açmıştır. Bu bölünmeden ülkenin ordusu da etkilenmiş ve ordu içinde de bölünmeler yaşanmıştır. Aşiretlerden oluşan ülkenin demografik yapısının çözülmesi, tıpkı Libya’da olduğu gibi hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Ülkenin zayıf olan ordu yapılanması, yaşanan demografik yapıdaki çözülmeye birlikte bölünmüştür. Devlet ve ordu yapılanmasının çöktüğü Yemen’de, mevcut terör örgütü El-Kaide’nin güç kazanması ise diğer önemli sorunu oluşturmaktadır. Ülkede aşiretler arasında mevcut iktidar savaşına terör örgütünün dahil olması, beraberinde uzun sürecek bir iç savaşı getirmiştir. Öyle ki, terör örgütü bu iç

savaştan beslenmektedir. Diğer aşiret yapılanmasına sahip ülke Libya'da da Yemen'de olduğu gibi demografik yapıda çözülme yaşanmıştır. Dış güçlerin müdahalesi ile sonlandırılan Kaddafi iktidarından geriye çökmüş bir devlet kalmıştır. Kaddafi sonrası yaşanan iktidar mücadelesi demografik yapıda çözülmeye, akabinde ordu içinde bölünmeye neden olmuştur. Devlet ve ordu faktörlerinin olmadığı bir ortamın getirisi iç savaş olmuştur. Yemen ve Libya zayıf ordu, zayıf devlet ve aşiretlerden oluşan toplumlara ile süreci minimum farklarla aynı çizgide yaşamıştır. Zayıf devlet yapılanmaları ile bu iki ülke, süreçle birlikte iç savaşa sürüklenmiştir. Suriye'de de süreç Yemen ve Libya gibi iç savaşa evrilmiştir. Suriye, Yemen ve Libya'dan farklı olarak aşiretlerden oluşmadığından mütevellit toplumda bölünme farklı gerçekleşmiştir. Ayrıca yine Suriye Libya ve Yemen'den farklı olarak dış güçlerce desteklenen bir iktidara sahiptir. Bu nedenle ki Esad süreç ile birlikte direnmiş ve bunun sonucunda toplum Esad taraftarı-Esad karşıtı olarak bölünmüştür. Yine her ne kadar muhalif kanada bir kayış olsa da ülkenin ordusu, muhaliflere karşı direnebilecek kadar güçlüdür. Suriye'de yaşanan iç savaş, ordu ve direnişçiler arasında gerçekleşmiştir. Libya ve Yemen'de devlet yapılanmasında yaşanan çöküş, Suriye'de devlet yapılanmasının meşruiyetini kaybetmesi şeklinde tezahür etmiştir. Güçlü ordu yapılanması ile süreci farklı yaşayan diğer bir ülke Mısır'dır. Mısır, Mübarek sonrası döneme ordunun halkın tarafında yer almasıyla geçiş yapmış ve seçimlerle demokrasiye bir adım daha yaklaşmıştır. Öyle ki, seçimlerde bölgenin güçlü örgütlerinden Müslüman Kardeşler zafer kazanmıştır. Fakat yeni yönetimde umduğunu bulamayan halk, değişim için harekete geçer ve yine ordu desteği ile yönetim sonlandırılır. Mısır'ın güçlü ordusunun yaptığı darbe, süreçle birlikte gelişen demokrasiye yapılmış bir darbedir. Ülkelerin Realist teoride güçlerinin göstergesi olan ordu faktörü, Mısır demokrasisine yaptığı darbe ile yeni bir diktatörlüğe yol açmıştır. Arap Baharı sürecinin başlangıç noktası Tunus ise; zayıf devlet ve ordu faktörlerinin mevcut olmasına rağmen, başarılı bir seçim süreci gerçekleştirmiştir. Yapılan seçimlerle yeni yönetim belirlenmiş ve demokrasiye geçiş süreci devam etmiştir. Tunus; süreçten etkilenen diğer ülkelerden farklı olarak geçiş sürecinde ilerleme kaydetmiştir. Sürecin Tunus'ta farklı ilerlemesinde toplumun homojen yapıda olması önemli bir faktördür. Sürecin etkilediği ülkelerin iç savaş ve darbe ile kaosa sürüklenmesi, bölgede önemli

sorunlara yol açmaktadır. Bölgenin en önemli sorunlardan terör örgütleri, kaos ortamının hakim olduğu ülkelerden nemalanmaktadır. Özellikle Irak'ta 2003 ABD işgali ile başlayan kaosun palazlandığı El-Kaide terör örgütü, Arap Baharı ile yaşanan kaos sonucu etki alanını genişletmiştir. Bölgede süreç ile birlikte başgösteren etnik/mezhebi ayrışmalar neticesinde, terör örgütlerine katılım artmıştır. Bölgede yaşanan her yeni gelişme ile terör örgütleri biraz daha etki alanını genişletmiştir. Yemen'de yaşanan iç savaş neticesinde gerçekleşen toplumsal bölünme sonucu, El-Kaide'nin Yemen'de bulunan kolu ülkenin güneyini kontrol edebilecek güce ulaşmıştır. Yine Suriye'de PYD, süreçle birlikte etki alanını arttıran diğer bir terör örgütüdür. Ülkelerin yaşadığı kaostan beslenen terör örgütleri ile birlikte kaos bölgesel seviyeye ulaşmıştır. Bölgesel kaosla birlikte güvenlik sorununun maksimum seviyeye çıkması, beraberinde göç sorununu getirmiştir.

Ortadoğu Bölgesi'nde yaşanan Arap Baharı sürecinin getirisi kaos, halihazırda bölgede etkisi mevcut dış güçlerin de etkisini arttırmıştır. Bölgede terör örgütlerinin etki alanlarını genişletmesi, dış güçlerin bölgeye müdahale etmelerine neden olmuştur. Bunun yanında dış güçler süreçle birlikte yaşanan gelişmeler sonucu, çıkarları doğrultusunda hareket etmek suretiyle de bölgeye müdahil olmuştur. Libya'da Kaddafi'nin direnişinin NATO ve BM aracılığı ile sonlandırılmasında, ülkede mevcut petrol rezervlerinin önemi yadsınmaz. Nitekim dış güçlerin müdahalesi sonrası, ülkede petrol bakanlığı dışında ayakta kalan bir kurum bulunmamaktadır. Bu müdahale ülkenin ordusunun zayıflamasına da yol açmış ve aşiretlerin birer silahlı güce dönüşmesine neden olmuştur. Silahlı güçlerin iktidar mücadelesi ile de iç savaş ortaya çıkmıştır. Suriye ise; muhaliflerle mücadelesinde dış güçlerden yardım almaktadır. Rusya'nın Tartus Limanı'nı kaybetmek istememesi ve İran'ın Suriye'de Sünni bir iktidar korkusu ile müdahale ettiği Suriye'de de, süreç Libya'da olduğu gibi iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'de muhaliflerin de dış güçlerce desteklenmesi, ülkede yeni silahlı grupların palazlanmasına neden olmuştur. Yemen'de başlayan Husi isyanında da yine dış güçler tarafından müdahale edilmiş ve isyan Suudi Arabistan'ın dahil olduğu bölgesel bir ittifakla sonlandırılmıştır. BMGK'da müdahale lehine çıkan karar doğrultusunda ittifak güçlerinin müdahalesi İran tarafından kabul edilmemiştir. Bölge ülkeleri Arap Baharı süreci ile birlikte yaşanan kaos sonucu, dış güçlerin müdahalesine açık hale

gelmiştir. Ülkelerdeki çöken devlet yapılanması ve parçalanmış toplum, mevcut kaosun devam etmesine yol açmaktadır. Bu durumda ülke içinde sağlanamayan uzlaşma, dışarıdan sağlanan yardım ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Realist kuramcı Carr'ın vurguladığı gibi güçlüler güçsüzleri yönetmektedir (Arı, 2013: 152). Fakat dış güçlerin bu müdahaleleri ülkelerde mevcut ayrışmaları derinleştirmekte ve uzlaşmayı imkansız kılmaktadır. Bu kaos durumundan faydalanan terör gruplarının güçlenmesi ve etki alanlarını genişletmesi ise; kaos ve terör arasındaki kısır döngüyü oluşturmuştur.

SONUÇ

Realizm kuramının vurguladığı güçlü devlet faktörü, Ortadoğu yönetimlerinde yönetici temelinde şekillenen devlet yapılanmaları olarak görülmektedir. Yönetici eksenli oluşan bu devlet yapılanmaları, beraberinde otoriter-totaliter yönetimleri getirmiştir. Güçlü devlet anlayışının otoriter-totaliter yönetim olarak algılanması, Arap Baharı sürecinden etkilenen Ortadoğu ülkelerinin, devlet yapılanmalarının çökmesine yol açmıştır. Sürecin diktatörleri devirmesi ile birlikte, diktatöre bağlı yönetimler de çökmüştür. Realizm kuramının vurguladığı güçlü devlet anlayışı, sivil otorite eksenli yönetimlerdir. Süreçten etkilenen ülkelerin sivil otoriteden uzak yönetimleri, süreç ile birlikte sonlandırılmıştır.

2010 yılında ekonomik sorunlar temelinde başlayan Arap Baharı, devrimden çok kaosa yol açmıştır. Yönetimlerinde mevcut diktatörlerin iktidardan düşmesiyle bölge ülkeleri için demokrasi umudu doğmuştur. Fakat devlet yapılanmalarının yetersiz olduğu bu ülkelerde, siyasi otoritenin sağlanması kolay olmayacaktır. Demokrasiye geçiş amacıyla seçimlerin yapıldığı bu ülkelerde, kurumsallaşmanın eksikliği demokrasi için en önemli engeli teşkil etmektedir. Uzun yıllar bir diktatörün yönetiminde kalmış olan bölge ülkelerinde, devlet kurumları yöneticiye doğrudan bağlı kalmış ve aralarında bir organik ilişki meydana gelmiştir. Yönetici ile birlikte çöken bu kurumlar, demokrasiye geçiş aşaması ile birlikte ülkede düzene de engel olmaktadır. Özellikle ordunun zayıf olduğu ülkelerde, düzenin tesisi sağlanamamakta ve önemli güvenlik sorunları meydana gelmektedir. Devletlerin zayıf olması, ülke içinde sürekli sorunlara neden olmakta, bu sorunların devamında ülkede çözülme başlamaktadır. Arap Baharı sonrası diktatörlerin bıraktığı boşluğun doldurulamaması, beraberinde toplumda gruplaşmaya, grupların çatışmalarına ve dış müdahalelere yol açmıştır. Kaddafi sonrası Libya'sı aşiretlerin güç mücadeleleri nedeniyle iç savaşa sürüklenirken, Yemen'de Husi işgalleri zayıf devlet yapılanmasını çöktürmüştür. Güçlü bir ordusu olmayan Libya ve Yemen iç savaş yaşarken, Mübarek sonrası Mısır'da Mübarek'in kadroları seçilmiş iktidarı askeri darbe ile devirmiştir. Mısır'ın demokrasiden uzak mevcut kadroları gibi Suriye'nin de Baas kadroları, halkın

isteklerine şiddetle karşılık vermiş ve dış güçlerin desteği ile de devam etmektedir.

Arap Baharı Tunus'ta işsizliğe, halkın baskılanmasına ve adaletsizliğe karşı bir hareket olarak tek bir kişi ile başlamış ve kitlesel boyuta ulaşmıştır. Protestoların ulaştığı başarının yönetimi değiştirecek boyuta ulaşması ise; tahmin edilememiştir. Bu tahmini protestocuların da yapamamış olması, Arap Baharı sürecinin kaderini değiştiren temel faktördür. Ulaştığı her ülkede aynı başarıyı göstereceğine inanılan Arap Baharı sürecinin başarısızlığında en büyük rolü, dağınık ve lidersiz muhalefet oynamıştır. Muhaliflerin bu zaafından yararlanan bölgesel güçler, muhaliflerin arasında mezhebi/etnik bir ayrışmaya yol açmıştır. Özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarı, mezhebi/etnik ayrışmada hedef aktörlerden biridir. İhvan'ın iktidarı ile çıkarları çatışan İran ve Suudi Arabistan, Mısır'da gerçekleşen darbeye gereken desteği vererek bölgede güçlü bir Mısır'ı engellemiştir. Darbe ile İhvan'ın yönetimden uzaklaştırılması, Mısır'da askeri diktatörlük dönemini başlatmıştır. Seçilmiş iktidarın yönetimden uzaklaştırılması ile halkın protestolara başlaması Mısır Ordusu tarafından şiddetle bastırılmıştır. Arap Baharı sürecinde halkın yanında olan Mısır Ordusu, iktidarını korumak adına halkın karşısında olmuştur. Güçlü bir ordunun, yönetimde gerçekleştirebileceği olumlu ve olumsuz her iki eylem, Mısır'da Arap Baharı sürecinde görülmektedir. Demokrasi için halkın yanında diktatörü deviren ordu ile seçilmiş yönetimi devirerek demokrasiyi baltalayan ordunun aynı olması, güç faktörünün önemini göstermektedir. Bahreyn, süreçle birlikte başlayan gösterileri Suudi Arabistan yardımıyla bastırılmış, Irak ise; süreçten önce yaşanan ABD işgali ile başlayan bölünmenin derinleşmesiyle terör gruplarının palazlandığı bir merkez olmuştur.

Tunus ve Yemen'de ise; demokrasi için seçimler yapılmış olsa da istikrar sağlanamamıştır. Özellikle Yemen'de Husiler'in yönetime karşı silahlanması, ülkede demokrasi ve istikrarın yerleşmesinin uzun zaman alacağını göstermektedir. Husi saldırılarına Suudi Arabistan liderliğinde bölge ülkelerinin oluşturduğu bir koalisyonun karşılık vermesi ise; yeni sorunlara neden olmuştur. İran'ın Husi yanlısı tavrı ve Suudi Arabistan'ın yönetim yanlısı tutumu, sorunu bölgesel düzeye taşımıştır. Husi işgalleri ile Yemen yönetiminde çözümü zor sorunlar ortaya çıkmıştır. Yemen'de mevcut ordu ve

devlet otoritesinin zayıflaması, ülkede kaosa neden olmuştur. Zayıf devlet ve ordu yapılanmasının süreç ile birlikte çökmesi, ülkede toplumsal temelde görülen bölünmenin derinleşmesi ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Ülkenin bölünme ihtimalinin öne çıkması, aynı zamanda ülkede mevcut terör örgütü El-Kaide'nin de güçlenmesine yol açmıştır. Arap Baharı ateşinin yandığı ülke Tunus, 2011 seçimlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş ve 2014 seçimleri ile de geçiş dönemini tamamlamıştır. Arap Baharı'nın demokrasi adına başarılı olduğu Tunus, kırılğan ve henüz tamamlanamamış sistemi ile hala riskli ülkeler arasındadır. Devlet yapılanmasını oluşturma aşamasında başarılı olan Tunus, halkın ekonomik sorunlarının çözümünde aynı başarıyı gösterememiştir. 2014 seçimleri ile birlikte yönetimde yapılan değişiklik, ekonomik sorunlara çözüm getirmelidir. Aksi takdirde kırılğan Tunus yönetiminin çökmesi uzak bir ihtimal değildir.

Tunus kadar şanslı olamayan Libya, tıpkı Yemen gibi istikrarın sağlanamadığı bir ülkedir. Libya; Arap Baharı süreci ile birlikte, ordu ve devlet otoritesinin zayıflaması sonucu kaosa sürüklenen bir diğer ülkedir. Libya'da zayıflayan ordu ve devlet otoritesi, beraberinde iç savaş ve dış güçlerin müdahalesini getirmiştir. Arap Baharı ile birlikte başlayan iç savaş, Libya'da mevcut aşiretleri güçlendirmiştir ve toplumda aşiretsel bölünmeyi derinleştirmiştir. Kıymetli petrol rezervleri nedeniyle dış güçlerin sürece müdahil olmaları, Libya'da mevcut zayıf devlet yapılanmasını çökertmiştir. Aşiretlerin uzlaşma sağlayamaması, yapılan seçimleri formalite bir eylem durumuna getirmiştir. Dış müdahaleler ve güçlenen aşiret yapılanması Libya demokrasisini ve istikrarını imkânsız kılmaktadır.

Bölgenin en sorunlu ülkesi Suriye, Arap Baharı etkisinin küresel düzeyde hissedilmesine neden olmuştur. Suriye'de süreçle birlikte sarsılan devlet otoritesi ve orduda meydana gelen bölünmeler, dış güçlerin de müdahil olduğu bir iç savaşa yol açmıştır. Suriye ile birlikte gerek İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel, gerek Rusya gibi küresel güçler süreçte öne çıkmıştır. İran ve Suudi Arabistan'ın mezhebi gruplar üzerinden bölge liderliği mücadelesine, stratejik nedenler dolayısıyla Rusya'nın da dâhil olması, Suriye'de çözümsüz sorunlara neden olmuştur. Suriye'de en önemli sorun, küresel düzeyde enerji sorunudur. Suriye üzerinden kurulacak olan enerji yolunun, Rusya için önemi ve ABD'nin de bu sorunda taraf olması, Suriye'nin

büyük çözümsüz bir sorun olarak bölgede devam etmesine neden olmaktadır. Ayrıca Rusya'nın Suriye'de mevcut stratejik önemde askeri üssü, Rusya'nın Suriye'de rejimi desteklemesi için bir başka nedendir. Gerek Avrupa'ya enerji tedarikinde oluşturulmak istenen koridorda yer almak, gerek bölgenin nabzını tutmak için Rusya'nın Esad Rejimine ihtiyacı vardır. Fakat Suriye'ye gerçekleştirilen tüm bu müdahaleler, aslında sorunu içinden çıkılmaz bir duruma sürüklerken aynı zamanda yeni sorunları da beraberinde getirmektedir.

Bölgede Suriye üzerinden gerçekleştirilen çıkar mücadelesinin sorunu çözümsüzlüğe sabitlemesi, ardından küresel boyuta ulaşan terör ve göç sorununu getirmiştir. Bölgede gerçekleşen güç mücadelesinin ana teması olan etnik/mezhebi ayrışma, derinleşen gruplar arası gerginliği çatışmalara dönüştürmüştür ve akabinde yaşanan kaos göç dalgasına yol açmıştır. Arap Baharı'nın getirdiği otorite boşluğunun oluşturduğu güvenlik sorunu, mezhep gruplarının çatışmaları ile büyümüş, terör örgütlerinin bölgede aktör statüsüne yükselmesi ile de içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Özellikle Işid'in bu dönemde hızlı ve emin yükselişi, ABD'nin de bölgeye müdahil olmasına neden olmuştur. İstikrarın sağlanamadığı her ülke, terör örgütlerinin güçlenmesi için potansiyel kaynak olmuştur. Kaynaklarının bilincinde olan terör örgütleri mevcut mezhebi/etnik grupların çatışmalarını tetiklemektedir. İstikrarsızlık sonucu terör gruplarının öne çıkması, dış güçlerin bölgeye müdahalesinde belirleyici faktör olmaktadır. Güvenlik sorununun bu denli büyümesi ile birlikte yaşanan göç ise ayrıca önemli sorunları beraberinde getirmektedir.

Bölgede Arap Baharı süreci ile birlikte yaşanan tüm gelişmeler, devlet yapılanmasının önemini vurgulamaktadır. Devlet yapılanmasının zayıf olması nedeniyle süreçten etkilenen ülkeler, kaosa sürüklenmiştir. Bölge ülkelerinin zayıf devlet yapılanmalarının süreçle birlikte çökmesi, beraberinde dış güçlerin bölgede mevcut etkilerinin artmasını getirmiştir. Zayıf devlet ve ordu faktörlerinin süreçten etkilenen ülkelerde kaosa neden olması, dış güçlerin müdahil olmasıyla kaosu bölgesel seviyeye ulaştırmıştır. Realizm kuramında öne çıkan güçlü devlet olgusu, Arap Baharı sürecinde önemini günümüzde hala koruduğunu göstermektedir.

Arap Baharı sonrası zayıf devlet yapılanmalarının çökmesi ile kaosa sürüklenen Ortadoğu'da, kaos devam etmektedir. Suriye üzerinden bölgede güç mücadelesi sürdüren aktörlerin, çıkarları doğrultusunda bu aktörleri

destekleyen dış güçlerin ve oluşan otorite boşluğunun yol açtığı meşruluğu sorgulanan terör örgütlerinin dâhil olduğu denklemin çözümü, bölgenin dinamikleri görmezden gelinerek bulunamaz. Bölge ülkelerinin kurumsallaşması ve demokratik sistemde yapılanması gerekmektedir. Devletler bölünmeyerek güçlendiği takdirde, bölgede mevcut sorunlar çözülebilir. Aksi takdirde bölgenin mevcut durumunun devamı yeni ve daha büyük sorunlara neden olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Z., & Arslan Düzgün, Z. (2012). Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 57-81.
- Akdemir, S. (2000). Suriye'deki Etnik Ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Avrasya Dosyası Dergisi*, 6(1), 211-213.
- Akgül, Ö. (2011, Aralık). Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde? *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(36), 51-59.
- Akpınar, M. (2014). *Arap Baharı Mı İran Ateşi Mi İran-Türkiye Ve Batı Üzerinden Ortadoğu Analizleri* (4. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Al Jazeera Türk. (2014, 01 25). *Arap Baharı Başarılı Oldu Mu?* 12 04, 2015 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-bahari-basarili-oldu-mu> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2014, 06 23). *Işid'in Haritası*. 28 02, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isidin-haritasi> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2014, 09 11). *Obama Işid'le Mücadele Stratejisini Açıkladı*. 28 02, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/obama-isidle-mucadele-stratejisini-acikladi> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2014, 01 26). *Sahadakiler-Masadakiler*. 02 01, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/sahadakiler-masadakiler> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 07 31). *Azez-Cerablus Hattına Türkmenler Yerleştirilecek*. 28 02, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/azez-cerablus-hattina-turkmenler-yerlestirilecek> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 04 14). *BM: 120 Bin Kişi Yerinden Oldu*. 01 02, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bm-120-bin-kisi-yerinden-oldu> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 04 14). *Güvenlik Konseyi Yemen İçin Toplanıyor*. 02 01, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk:

- <http://www.aljazeera.com.tr/haber/guvenlik-konseyi-yemen-icin-toplaniyor> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 04 13). *Suudi Arabistan Husiler'i Karadan Vurdu*. 24 02, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk:
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suudi-arabistan-husileri-karadan-vurdu> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 04 09). *Yaptırımlar Kalkmadan İmza Atmayız*. 02 01, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk:
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/yaptirimlar-kalkmadan-imza-atmayiz> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 04 14). *Yemen Tasarısı BMGK'da Kabul Edildi*. 02 01, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk:
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/yemen-tasarisi-bmgkda-kabul-edildi> adresinden alındı
- Al Jazeera Türk. (2015, 03 26). *Yemen'de İran-Suud Savaşı*. 28 02, 2016 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/yemende-iran-suud-savasi> adresinden alındı
- Altuğ, S. (2008, Ekim). Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan Ve Suriyelilik (1919-1939). *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(39), 71-94.
- Aras , B. (2014, Kasım-Aralık). Arap Baharı Sonrası Jeopolitik İşid Ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(65), 10-13.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş Ve Diplomasi* (4. b.). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (8. b.). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T., & Koç, E. (2014, Ekim). Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(42), 225-232.
- Aydın, A. H. (2013). Arap Baharı Ve Suudi Arabistan. *II. Bölgesel Sorunlar Ve Türkiye Sempozyumu Yönetim-Ticaret-Siyaset Bildiriler Kitabı* (s. 32-40). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Aydın, M. (2004, Bahar). Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 1(1), 33-60.

- Ayhan, V. (2011, Haziran). Yemen'de Kaos Ve Rejim Sorunu: Salih Sonrası Dönem. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(30), 24-32.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyenlar, Devrimler Ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ayhan, V., & Ayhan, N. (2011). *Mısır Devriminin Ayak Sesleri: Bir Devrin Sonu Mu?* Ankara: Orsam.
- Azad, B. (2011, 11 02). *Tunus Seçimleri Ve En-Nahda Hareketi*. 01 11, 2016 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü:
<http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/-tunus-secimleri-ve-en-nahda-hareketi/2764> adresinden alındı
- Babacan, M. E., Haşlak, İ., & Hira, İ. (2011). Sosyal Medya Ve Arap Baharı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 63-91.
- Bağlıoğlu, A. (2013, Güz). Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 495-523.
- Başkan, B. (2011). Buazizi'nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyenları. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 6(1), 1-22.
- Bingöl, O. (2013, Kış). Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 25-49.
- Bozarslan, H. (2013). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi Arap İsyenlarından Önce ve Sonra* (2. b.). (M. I. Durmaz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2014). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye* (3. b.). (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları Realizm. H. Çakmak içinde, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar Ve Teoriler* (s. 118, 119). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Bozkurt, A. (2013, Ocak). Türkiye'nin Libya Olaylarında İzlediği Politikayı Realizmin İnsan Doğası, Güç Ve Ahlak Tanımları Üzerinden Açıklamak. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*(7), 1-23.
- Buçukcu, Ö. (2014, Haziran). Mısır'da U Dönüşü: Cumhurbaşkanlığı Seçimleri. *Stratejik Düşünce Dergisi*(55), 58-61.

- Buzkıran, D., & Kutbay, H. (2013). Arap Baharı'nın Türkiye'ye Olan Ekonomik Ve Sosyal Etkileri. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 147-162.
- Büyükkara, M. A. (2011). Sosyal, Siyasi Ve Dini Yönleriyle Yemen Husi Hareketi. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 16(30), 115-152.
- Canbegi, H. İ. (2013). *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti Nasıl Geldiler? Niçin Gittiler? Tekrar Gelecekler Mi?* İstanbul: Öteki Adam.
- Carr, E. H. (2007). The Twenty Year's Crisis. H. Williams, M. Wright, & T. Evans içinde, *Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme* (P. Eflanioğlu, Çev., s. 255, 267). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Central Intelligence Agency. (tarih yok). *Central Intelligence Agency Bahrain*. 08 02, 2016 tarihinde Central Intelligence Agency: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ba.html> adresinden alındı
- Ceviz, N. (2011). *Tarihten Günümüze Libya*. Ankara: Orsam.
- Collins, W. (2007). Leviathan. H. Williams, M. Wright, & T. Evans içinde, *Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme* (A. Günalp, Çev., s. 135). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Çağ, G., & Eker, S. (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye Ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 57-72.
- Çağırın, M. E. (2011, Mart). Birleşmiş Milletler Zorlama Tedbirler Ve Libya. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(27), 15-20.
- Çakmak , C., Yetim, M., & Çolak, F. G. (2011). *Ortadoğu'da Devrimler Ve Türkiye*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Çaşın, M., & Özgöker, U. (2008). *Avrupa Birliği'nin Siyasal Ve Ekonomik Temelleri*. İstanbul: Arion Yayınevi.
- Dağ, A. E. (2014, 12 11). *Ortadoğu'nun Küresel İç Savaşları*. 26 01, 2016 tarihinde İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi: <http://www.ihhakademi.com/ortadogunun-kuresel-ic-savaslari/> adresinden alındı
- Dağ, A. E. (2015). Irak Etnik Temelli Gerilim. A. E. Dağ içinde, *Ortadoğu Çatışmaları* (s. 144-159). İstanbul: İHH Yayınları.

- Dağ, A. E. (2015). Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü. A. E. Dağ içinde, *Ortadoğu Çatışmaları* (s. 86-117). İstanbul: İHH Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2012,). *Stratejik Derinlik* (81. b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2014, Şubat). Yeni Anayasa İle Eski Mısır Yaratmak. *Stratejik Düşünce Dergisi*(51), 64-67.
- Deniz, T. (2013, Ocak). Suriye'nin Durumu, Abd-Rusya Ve Türkiye'nin Tutumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*(27), 314-332.
- Derdari, A. (2013, Ağustos). Mısır'ın Problemlerini Ancak Demokrasi Çözebilir. *Analist Dergisi*(30), 44-45.
- Dinçer, O. B., Köstem, B., & Hecan, M. (2013, Ağustos). Devrimden Darbeye Mısır. *Analist Dergisi*(30), 28-39.
- Diriöz, A. O. (2011, Aralık). Bağımsızlığından Günümüze Tunus'a Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 79-82.
- Diriöz, O. (2012). Libya'da Politik Dönüşümün Sorunları Ve Fırsatları. *Ortadoğu Analiz*, 4(38), 63-70.
- Doğan, N. (2011). Demokrasi Ve Ortadoğu'nun Geleceği. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (s. 601-620). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Doster, B. (2013, Eylül). Irak, Suriye Ve İran'ın Türkiye Politikaları. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(57), 72-79.
- Doster, B. (2013). Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(50), 55-60.
- Duman, B. (2011, Aralık). Arap Baharı'nın Irak'a Yansıması Ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(36), 23-33.
- Duman, B. (2014, Kasım-Aralık). Irak'ta Işid'le Mücadele Stratejisinin Getirdiği Yeni Düzen: Yerelleşme Ve Milisleşme. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(65), 34-37.
- Duman, M. (2002). Hegemonya Ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset Ve İktisat İlişkiler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(4), 1-16.
- Duran, B. (2015, 03 10). *İran'ın Şiici Siyasetini Dengelemek*. 16 04, 2015 tarihinde Sabah Gazetesi:
<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2015/03/10/iranin-siici-siyasetini-dengelemek> adresinden alındı

- Duran, B., & Yılmaz, N. (2012). *Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı'ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri*. Ankara: Seta .
- Efegil, E. (2013, Nisan). Fas Ve Tunus'un Dış Politikalarının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(52), 104-113.
- Efegil, E. (2013, Şubat). Suriye Ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(50), 90-101.
- Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(53), 104-113.
- Erdoğan, Ş., & Deligöz, E. (2015). Irak İslam Şam Devleti (İŞİD): Gücü Ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 5-37.
- Ferhavı, F. (2013, Temmuz). Mısır'da Gençler Patlama Noktasında. *Analist Dergisi*(29), 36-37.
- Ferhavı, F., & Bakeer, A. H. (2013, Temmuz). İç Ve Dış Meydan Okumalar Karşısında Tunus Devrimi. *Analist Dergisi*(29), 18-23.
- Gezgin, F., & Muslu, E. (2015). Yemen 2014. K. İnat, & M. Ataman içinde, *Ortadoğu Yılığ 2014* (s. 237-256). İstanbul: Açılım Kitap.
- Goldschmidt Jr., A., & Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (A. Güler, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Gökalp, Y. (2013, Güz). Yemen'de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 87-114.
- Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları Ve Türkiye'ye Yansımaları. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 81-100.
- Güler, M. (2015, Kasım). İç Savaşların Değerlendirilmesinde Model Önerisi Ve Libya İç Savaşı İncelemesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(2), 45-75.
- Gün, M. S. (2012). Yemen'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*(22), 119-140.
- Gün, M. S. (2013). Filistin'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*(23), 118-126.
- Gün, M. S., & Koçak, K. A. (2012, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık). Arap Halk Ayaklanmaları Ve Yeni Düzen İnşası. *Yasama Dergisi*(Özel Sayı 22), 7-21.
- Gündoğan, Ü. (2011). 1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(30), 67-73.
- Gürler, R. T. (2015). Irak Mezhebi Çatışma Girdabında Bir Ülke. A. E. Dağ içinde, *Ortadoğu Çatışmaları* (s. 118-143). İstanbul: İHH Yayınları.

- Gürpınar, B. (2014, Mart). Sürgünde Örgüt: Suriye İhvanı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 115-132.
- Halliday, F. (2008). *Ortadoğu Hakkında 100 Mit*. (C. Cemgil, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hourani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi* (10. b.). (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hür, A. (2011, 02 06). *Müslüman Kardeşler Kimdir*. 13 01, 2016 tarihinde Taraf Gazetesi: <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/musluman-kardesler-kimdir/14897/> adresinden alındı
- Hür, A. (2013, 08 18). *Vahhabilik, Suudiler Ve Mekke Şerifi*. 15 01, 2016 tarihinde Radikal Gazetesi: <http://www.koseyazisioku.com/radikal/ayse-hur/18-08-2013/vahhabilik-suudiler-ve-mekke-serifi> adresinden alındı
- Hür, A. (2014, 10 19). *1916 Sykes-Picot Anlaşması Suçlu Mu Günah Keçisi Mi?* 15 01, 2016 tarihinde Radikal Gazetesi: <http://www.koseyazisioku.com/radikal/ayse-hur/19-10-2014/1916-sykes-picot-anlasmasi-suclu-mu-gunah-kecisi-mi> adresinden alındı
- İnanç, H. (2012). Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü. K. İnat, & M. Ataman içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2011* (s. 487-500). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kandil, H. (2014). Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu Ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili. Y. D. Çetinkaya içinde, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm* (A. E. Pilgir, Çev., s. 89-146). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karabat, A. (2013). *Suriye Savaşları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaştan, Y. (2012). Ortadoğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri Ve Türkiye. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler: Tarih Ve Medeniyetler Tarihi*. 4, s. 1797-1815. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Kaygusuz, Ö. (2014). Egemenlik Ve Vestfalyan Düzen. E. Balta içinde, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (s. 38). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kıran, A. (2014). Arap Baharı, Suriye Ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 97-115.
- Kışlakçı, T. (2012). *Arap Baharı* (3. b.). İstanbul: Mana Yayınları.
- Koçak, K. A. (2012, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık). Yasemin Devrimi'nden Arap Baharı'na Tunus. *Yasama Dergisi*(Özel Sayı 22), 22-61.
- Koldaş, U., & Köprülü, N. (2011). Arap İntifadası Mı? Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel Ve Uluslararası Dinamikleri. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 6(1), 23-61.
- Korkmaz, Y. (2014, 03 20). *Şii Hilali İle İhva Hilali Korkusu Arasında Yalan Saltanatlar*. 26 01, 2016 tarihinde İHH İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi: <http://www.ihhakademi.com/sii-hilali-ile-ihvan-hilali-korkusu-arasinda-yalan-saltanatlar/> adresinden alındı
- Kurt, V. (2015). *Devrim'den Askeri Müdahaleye Yemen*. İstanbul: Seta.
- Kuşçu, Y. (2011). Suudi Arabistan'da Muhalefet Hareketleri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(30), 82-90.
- Kuşoğlu, B. (2012). Libya Arap Baharı'na NATO Katkısı. *Yasama Dergisi*(22), 99-118.
- Kuşoğlu, B. (2013, Ocak-Şubat-Mart-Nisan). Lübnan Sedir Devrimi'nden Arap Baharı'na. *Yasama Dergisi*(Özel Sayı 23), 101-117.
- Kutlay, M., & Dinçer, O. B. (2011, Yaz). Arap Baharı ABD'nin Hegemonik Projesi Midir? *Türkiye Günlüğü Özel Sayısına Bir Zeyil*, 100-110.
- Lerner, M. (2007). Prens Ve Söylevler. H. Williams, M. Wright, & T. Evans içinde, *Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme* (Z. Çitak, Çev., s. 114-115). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Lewis, B. (2011). *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (8. b.). (S. Y. Kölay, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Luizard, P. J. (2013). *İslam Topraklarında Otoriter Rejimler*. (E. Demircioğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lüleci, M. (2015). Suudi Arabistan Değişime Direnen Krallık. A. E. Dağ içinde, *Ortadoğu Çatışmaları* (s. 192-219). İstanbul: İHH Yayınları.
- Mercan, M. H. (2010). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Süreklilik Ve Değişim. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 4(2), 103-118.

- Miroğlu, O. (2014, Eylül). Ortadoğu'da Yeni İdeal Düşman: İşid. *Stratejik Düşünce Dergisi*(58), 67-71.
- Morgenthau, H. J. (2007). International Politics. H. Williams, M. Wright, & T. Evans içinde, *Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme* (A. İçen, Çev., s. 273). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Oğuzlu, T. (2011, Haziran). Arap Baharı Ve Değişen Bölgesel Dinamikler. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(30), 33-40.
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı Ve Yansımaları. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(36), 8-16.
- Örki, A. (2015, Ocak). Suriye İç Savaşı Üstüne. *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 4(1), 67-96.
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 113-144.
- Özger, Y. (2010). Mısır'ın İdari Ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha. *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 301-323.
- Özkan, M. (2009). Mısır Dış Politikasında Filistin Ve Bölgesel Yansımaları. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 4(1), 81-101.
- Öztürk Ersoy, T. (2012). Dünden Bugüne Pan-Arapçılık Ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanışı Mı? *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 7, 123-132.
- Öztürk, A. (2012). Bahreyn 2011. K. İnat, & M. Ataman içinde, *Ortadoğu Yılığı 2011* (s. 457-484). İstanbul: Açılım Kitap.
- Öztürk, A. (2013). Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük Ve Kurucu Lider İmgesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 181-204.
- Öztürkler, H. (2012, Ocak). Tunus Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 4(37), 52-59.
- Paksoy, P. (2014). Politik İstikrarsızlığa Ve Karışıklığa Bağlı Krizlerin Turizm Endüstrisine Bağlı Etkilerinin Mısır Üzerinde Değerlendirilmesi. A. Gözkaman, & P. Paksoy içinde, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler* (s. 177-201). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sakin, S., & Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı Ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies ABD Ve Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 281-293.

- Salık, N. (2011, Kasım). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm Ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(35), 20-32.
- Sandıklı, A., & Emeklier, B. (2012). Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim Ve Dönüşüm. A. Sandıklı içinde, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış Ve Çatışma Çözümleri* (s. 3-70). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sandıklı, A., & Salihi, E. (2011). *İran, Şii Hilali Ve Arap Baharı*. İstanbul: Bilgesam.
- Sandıklı, A., & Semin, A. (2012). *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi Ve Türkiye*. İstanbul: Bilgesam.
- Semin, A. (2015). *Yemen Krizi, Husiler Ve İran-Körfez Güç Mücadelesi*. İstanbul: Bilgesam.
- Sönmez, Ş. (2009, Bahar). Cemal Abdün Nasır İktidarında Mısır-Türkiye İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1954-1962). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(43), 491-516.
- Süer, B. (2012). Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam Ve Süreç Analizi. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 6(2), 1-20.
- Şen, Y. (2013). Suriye'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*(23), 54-79.
- Şöhret, M. (2012). Realizm Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Bütünleşmesi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 288-330.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Bahreyn Künyesi*. 03 01, 2016 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı:
<http://www.mfa.gov.tr/bahreyn-kunyesi.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Bahreyn Siyasi Görünümü*. 03 01, 2016 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı:
<http://www.mfa.gov.tr/bahreyn-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Mısır Siyasi Görünümü*. 03 01, 2016 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı:
<http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Suudi Arabistan Siyasi Görünümü*. 09 02, 2016 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı:

<http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>
adresinden alındı

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Tunus Ekonomisi*.
03 01, 2016 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı:

<http://www.mfa.gov.tr/tunus-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alındı

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Yemen Ekonomisi*. 23 01, 2016 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı:

<http://www.mfa.gov.tr/yemen-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alındı

Tanrıverdi O, N. (2011, Şubat). Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri Ve Etkileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(26), 27-33.

Tanrıverdi, N. (2012). Mısır Geçiş Sürecinin Aktörler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(44), 68-78.

Tanrıverdi, N. (2013). *Geçmişin Gölgesinde Mısır'da Darbe*. Ankara: Orsam.

Tavukçu, S. (2014, Nisan). Suriye Nereye Gidiyor. *Stratejik Düşünce Dergisi*(53), 74-80.

Telatar, G. (2012). Değerler Ve Çıkarlar İkileminde ABD'nin Arap Baharı'na Yönelik Politikası. *Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi*, 8(29), 55-86.

Telci, İ. N. (2014). Mısır'da Karşı Devrim Karşıtı Hareketin İmkânı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(65), 52-55.

Temelat, N. (2012, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık). Cezayir: İkinci Baharını Yaşamayan Ülke. *Yasama Dergisi*(Özel Sayı 22), 62-98.

Temelat, N. (2013, Ocak-Şubat-Mart-Nisan). Fas: Arap Baharı'nın İstisnası Mı? *Yasama Dergisi*(Özel Sayı 23), 80-100.

Terkan, A., Zayıf, V., & Yaşar, İ. (2015). El Nusra Cephesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 39-64.

Tür, Ö. (2009, Ekim). Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(41), 183-194.

Uğrasız , B. (2003). Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm Ve Realizm. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 139-145.

Ulutaş, U., & Torlak, F. (2011). *Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi*. Ankara: Seta.

- United Nations High Commissioner For Refugees. (2016, January). *UNHCR Syrian Refugees Inter Agency Regional Update*. 29 02, 2016 tarihinde United Nations High Commissioner For Refugees:
http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php#_ga=1.167404727.880944713.1454191768 adresinden alındı
- Usul, A. R. (2011, 04). *Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkanları, Libya Ve Türkiye'nin Tutumu*. 01 17, 2016 tarihinde Global Political Trends Center: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=142036> adresinden alındı
- Uygur, H. (2012). *İran Ve Arap Baharı*. İstanbul: Seta.
- Uysal, A. (2014, Eylül). Libya'da Kriz Derinleşiyor. *Stratejik Düşünce Dergisi*(58), 86-88.
- Uysal, A. (2014, Mayıs). Mısır Değişimin Buruk Tadı Ya Da Çıkmaz Sokak? *Stratejik Düşünce Dergi*(54), 58-61.
- Uysal, A. (2014, Ocak). Mısır: Devrim, Darbe Ve Yıkıcı Kaos. *Stratejik Düşünce Dergisi*(50), 42-45.
- Üçağaç, A. (2015). Bahreyn Tarihi Bir Çatışma Dinamiği Olarak Mezhep Kavgası. A. E. Dağ içinde, *Ortadoğu Çatışmaları* (s. 250-269). İstanbul: İHH Yayınları.
- Yazıcı, H. (2012). Bahreyn'de Kısa Öykü. *Şarkiyat Mecmuası*(21), 139-148.
- Yeşilyurt, Y., & Şığva, B. (2010). Yemen'in Tarihi-Coğrafi Durumu Ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume. *Tarih Dergisi*(51), 103-121.
- Yıldırım, E. (2015). Yemen Ortadoğu'nun Taşrasındaki Çatışma. A. E. Dağ içinde, *Ortadoğu Çatışmaları* (s. 220-237). İstanbul: İHH Yayınları.
- Yılmaz, M. E. (2011). Arap İsyanları Ve Arap Ortadoğu'sunun Siyasal Dönüşümü. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 6(1), 63-75.
- Yılmaz, M. E. (2011, Haziran). Suriye: Süreklilik Ve Değişimin Çatışması. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3(30), 15-23.
- Yılmaz, M. E. (2012). Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Dönüşüm. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 7(1), 1-13.
- Yılmaz, S. (2007). Güçsüz Güç. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*(5), 67-103.
- Zengin, G. (2013). *Kavga Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.